

تصویر ابو عبد الرحمن الکوردی

کوردو

مافی چاری خونوسین

بیاد احمد هودی

کاروان جلال

نویسنده

سمیران نه‌ها نه‌حمه‌د

تۆيژينه وه له سه ر

مه سه له ي كوردو مافى چاره ي خۆنووسين

ئاماده كردنى :
ئه ندازيارى ياسايى
سهيران ته ها ئه حمهد

پیشکشه به :

به همموو دلۆپه خویښک له پیتاوی نهم ولاته دا رزایت..

به شههیدان...

به گه له کهم...

به همموو نهوانه ی بروایان به مافی چاره ی خونوسین ههیه...

پېشەګۈ

ماڤى چارهى خۇنوسىن له سهردهمى ئىستاماندا له مافه ياسايبهكان دادهنرىت. ئهگهر بېينه سهر ليكۇلېنهوه له (بهها ياسايبهكه-القيمه القانونيه) بهو شيويهى كه ئىستا هيه، بهكت و پرى وهيان له بۇشايهوه نههاتوته ئاراه، بهلكو له نهنجامى هزرى شارهزايان و رووناكبيران و به پراكتيك كردنه نيو دهولهتیهكانهوه بووه.

بهلېنامهى نهتهوه يهكگرتووهكان (بههاى ياساى) داوه به پرهنسيپى ماڤى چارهى خۇنوسىن، ئهويش له ريگهى مادهكانى (۵۵)-وهمادهى (۱). رهگى پرهنسيپى ماڤى چارهى خۇنوسىن دهگهرېتهوه بۇ ههردوو شوپرشى ئهمرىكى و فهرهئسى.

جاردانى سهر بهخويى ئهمرىكا له ۱۷۷۶/۷/۴ بهيهكهه هول دادهنرىت بۇ ديارى كردنى چهكمى چارهى خۇنوسىن، پاشان (جاردانى مافهكانى مروڤ و هاوولاتى فهرهئسى) له ۱۷۸۹/۸/۲۶ راگهيهنرا.

كارىگهرى ئهم دوو شوپرشه زور به ئاشكرا رهنگى دايهوه له پراكتيك كردنى (فعلى) ماڤى چارهى خۇنوسىن دا له كۆمهلگاي نيودهولهتېدا.

ماڤى چارهى خۇنوسىن، وهك پرهنسيپيكنى ياساى گشتى نيو دهولهتې، ناتوانريت دهست بهردارى بين بۇ هيئانه دى دادومرى و پاراستنى ئاشتى و ئاسايشى نيو دهولهتې.

ئەمە لە کاتی کیدا بە ئیلامە (میشاق) نەتەووە یە کەرتوووەکان دان دەنن بە مافی چارە خۆنوسین دا، وەک پره‌نسیپکی لیک جیا نەبوووەو پەيوەست بوو بە مافە یە کسانەکانی نێوان نەتەووەکان. لە لایەکی ترەو، مافی چارە خۆنوسین بە مافیک لە مافە مروویی یەکان دادەنریت.

کە مافی رەوای هەموو میللەتیکە لە دیاری کردنی مافی چارە خۆنوسینی خۆیدا.

بەلام ئایا ئەم مافە چەند بە کورد رەوا دەبینریت؟

یەکیک لە داواکاری یەکانی بزوتنەوێ رزگاریخواری گەلی کورد لە (کۆن و نوێ) دا داوای مافی گەلی کورد لە دیاری کردنی چارەنوسی دا بوو. و ئەم داواکاری یە (شیوێ دیاردە مادی) چە کداری وەرگرتوووە کە داگیرکەرەکان و کۆنە پەرستانی ناوچە کە بە درێندەترین شیوای داپلۆسین روو بەرووی دەبنەووە کەواتە لیڤەدا روو بەرووی دوو هەلۆیستی دژ بە یەک دەبینەووە.

١. هەلۆیستی بزوتنەوێ رزگاریخواری کورد لە بەکارهێنانی هیزی چە کداری بۆ سەپاندنی مافە رەواکانی.

٢. هەلۆیستی دەوڵەتە داگیرکەرەکانی کوردستان لە بەکارهێنانی داپلۆسینی سەربازی بۆ لە ناو بردنی گەلی کورد. ئایا ئەم دوو هەلۆیستە کامیان یاساین، وە کامیان رەواترە لە کۆمەلگای نێو دەوڵەتی دا.

(رەوایی - مشروعی) ی پەنا بردنی گەلی کورد بۆ چەک لە شۆرشەکانیدا لە پینا و هینانە دی مافیک زەوت ئی کراوە. (ئەویش مافی چارە خۆنوسین)ە.

کیشە ی کورد یەکیکە لە کیشە سەرەکی یەکانی ناوچە ی رۆژەلاتی ناوهراست، لە سەرەتای ئەم سەدە یەدا کیشە کە زۆر بە ئاشکراو قولتر، هاتە ناو مەیدانی کۆمەلگای نێو دەوڵەتیەو، بە تاییبەتی دوا ی سەرلەنوێ داپشتنەوێ

نەخشەى رۆژھەلاتى ناو راست، لەلایەن ھێژە ئیمپریالیستەکانى ئەو سەر دەمدا،
دواى جەنگى جیھانى یەکەم، دەرکەوتنى بەرژەو ەندییەکانى ئینگلیزو
فەرەنسیایى و ئیتالییەکان لە ناوچەکەدا، بە تاییبەتى بەپێى ویست و دەسەلاتیان،
ئەم جارە کوردستان لە دوو پارچەو ە کرا بە چوار پارچە.

دۆزینەو ەى (کانى رەش-نەوت) یەکیک بوو لە ھۆکارە سەرەکیەکانى
دابەشکردنى (میراتى دەولەتى عوسمانى دۆراو لە شەپدا) کە بىگومان زۆرتى
بەشى کوردستانى لەژێر دەستا بوو بەر تالانى و پەرت کردنى زلھێژەکان کەوت.

کیشەى کورد سەخت ترو قوڵتر بوو، بەھۆى سیاسەتى رەگەز پەرستانەو
جیاکارییانەى کۆنە پەرستانى ناوچەکەو ە، کە لە ھەولدانى بەردەوامدا بوون بۆ
لەبار بردنى کیشە رەواکەى و لەناوبردنى ھەموو بزوتنەو ەییەکی کوردی، بە
یارمەتى ئیمپریالیزمى جیھانى کە لەو کاتەدا پشتیوانیەکی توندیان ئى دەکرا.

چونکە رۆژھەلاتى ناو ەراست بایەخیکی ستراتیجى لە بەرنامەى ولاتە
زلھێژەکان دا ھەیە. و ە کوردستانیش ناوچەرگەى رۆژھەلاتى ناو ەراستە.

لەبەر ئەم ھۆکارانە سەیر دەکرىت بزوتنەو ەى رزگارىخوازى گەلى کورد،
پشتیوانى (مادى و مەعنەوى) ئى نە دەکرا. و ەھەر جۆرە یارمەتییەکی بە کورد
درايىت، ھەر ولاتە داگیرکەرەکانى کوردستان لە پارچەیکەدا پشکەش کوردەکانى
پارچەیکەى تریان کردو ە، ئەم یارمەتى دانە ھەرگیز بۆ مەبەستى چارەسەر کردنى
کیشەى کورد و بپرا ھێنان بە رەوايى مەسەلەکەى نەبو ە، و ەیان ویستبىتیان کورد
بگات بە ئامانجەکانى، بەلکو جۆرو بپرى یارمەتییەکان بەپێى مەرج و پىداویستییە
قوناغیەکانى خویان بو ە.

چونکە و ەک دەزانين ولاتە داگیرکەرەکانى کوردستان (عیراق-تورکیا-ئێران-
سوریا) ناکۆکی میژوویى و سنورى و ھەریمايیەتیا ن لەگەل یەکترى دا ھەیە

به کارهينانی کارتی کورد بۆ فشار خستنه سهر يه کتری و کورد ئه و دهست کيشه ناوړيشميه يه، بۆ دهست خستنه ناو کاروباری يه کتری يه وه.

وه ههر کاتيک (داگير کهران) گه يشتنه ریک که وتنيک يان ئه و مه رامه ي که مه به ستیان بووه، زۆر به ئاسانی پشتیان له کورد ده کردو ئه مه جگه له وه ي هه ميشه مه رجی سهره کی ریکه وتنه کانين بئ گومان له ناو بردنی بزوتنه وه ي شوړشه کانی کورد بووه له ههر پارچه يه که له پارچه کانی کوردستاندا بوو بئت.

میزوو نمونه ي زۆری له م جوړه ریکه وتنه ي به خويه وه بينيوه. ههر له و ریکه وتنه مانه ي نيوان سولتانه کانی عوسمانی و شاهه کانی ئيرانی ده به ستر او په يمان نامه ي "سه عد ئاباد" ریکه وننامه چوار قوليه کانی نيوان "ئيران-عيراق-تورکيا-سوريا" هتد. ئه مانه هه موويان راستی قسه کانمان ده سه لميئن.

کپ کردنی مه سه له ي کورد له سهر ئاستی نيو دهوله تي دا، وپيشيل کردنی مافه کانی، له بهر چاوی کو مه لگای نيو دهوله تي دا، و بئ بهری کردنی کورد له مافی ميلله تيکی (خاوه ن مافه وه) بۆ هينانه خواره وه کردنی به کيشه ي که مينه نه ته وه بيه کان، که ده بئت له چوار چيوه ي حکومه ته کانيندا چاره سهر بکريت. وه تائيستا به بهر چاوی جيهانه وه هه موو شيوازيکی داپلوسين و له ناو بردن و سپينه وه ي ناسنامه و ئه نفال و کيميا باران کردن و کوړه و... بهرام بهری ده کريت، بوونه هو ي ده رخستنی و هينانه کايه ي مه سه له ي کورد بۆ ماوه يه کی کاتی، چونکه ولاته زله يزه کان بهر ژه وهنديه کانين په يوه ست بووه به داگير که رانی ناوچه که وه، له بهر ئه م هو يه بهر ژه وهندی داگير که رانيان له لا مه به ست تر بووه له مه سه له ي گه لی کورد.

ئه مه جگه له نزمی ئاستی هو شياری بزوتنه وي رزگار يخوازی گه لی کورد که له ئاست پيوست دانه بووه. بۆ ده رخستنی کيشه ره واکانين.

كورد نهیتوانیوه ریڅخراویکی سیاسی کوردی یه گرتوو پیک بهینیت که له ئاست دواکاریهکانیان بیت، تهنا ته له هر پارچهیه که له پارچهکانی کوردستانی داگیر کراودا، ریڅخراوی یه کگرتووی یه که نامانچ بهدی ناکریت. "نامانجهکانیان زیاتر مۆرکی حزبیهتی تیدا رنگ دهاتهوه نه که بهرژهوهندی بالای میلیهتی کورد".

له کاتیکدا داگیر کهرانی کوردستان خهریکی له ناو بردن و قه لاچۆکردنی کوردن. بزوتنهوهی رزگاربخوازی کوردیش زۆربهی هیژو تواناکانی تهرخان کرد بوو بۆ شهپی ناوخۆ (شهپی کورد به کورد به کوژدان)، هیچ حزبیکی نییه له گهڵ حزبیکی تر (ناکوکی تارادهی شهپی) له نیوانیاندا دروست نه بوو بیت، ماوهیهکی زۆر پیوهی خهریک بوون، بۆته هوێ له دهست دانی ژمارهیهکی زۆر له پیشمه رگه و کادرانی لی هاتووی خهباتگیری چهنده ها سال.

کورد به هوێ (شهپی ناوخوێ) هوه شهپی داگیر کهران و دوژمنانی و تهنا ته زوئمی داگیر کهرانیشی له بیر چۆوه "ترسناکترین قوئاع" له شهپی ناوخۆدا گواستنهوی شهپی بوو له شاخه کانهوه بۆ شاره کان، وه په که خشتنی ژبانی ئاسایی هاوولاتیان و به دهست نه کهوتنی خوراک و وهستاندنی کاری دام و دهزگاکانی حکومهت و دروست بوونی حالهتی نایاسایی و... هتد.

ئه مانه و چهنده ها (دیاردهی سلبی) تریش که له ئه نجامی مال و ویرانی شهپه وه، هاتنه ئاراهه که ده رئه نجامه که ی کاریگه ریه کی رۆحی هه بوو له سه ر دهرونی خه لکی کوردستان به گشتی، که بووه هوێ سارد بوونه وه و له بیر چوونه وه ی خه لکی بۆ کیشه ره واکه یان... وه دیاردهی کوچ کردن به ره و هه نده ران و... هتد.

به لام له گه ل ئه مانه شدا مه به ست ئه وه نییه له بایه خی شوپش و قوربانی به رده وامی گه له که مان که م بکه ینه و، مه به ست له چۆنیه تی چاره سه ر کردنی

کیشه‌ی گه‌له‌که‌مانه، گه‌یشتن به ریگه‌یه‌کی مه‌نتقیانه بو به‌دییه‌نانی ئامانجه دورو
 نزیکه‌کانمان ده‌بیئت بزوتنه‌وه‌ی رزگار یخوازی کورد (حزبه‌کانمان به‌تایبه‌تی)
 گۆران له‌به‌رنامه‌و شیوازی خه‌باتیاندا بکه‌ن به جوړیک له‌گه‌ل بارودوخی نو‌ی
 هه‌رقوناغیکدا بیگونجینن، وه‌له‌گه‌ل به‌رژوه‌ندی بالای میلله‌ته‌که‌ماندا هاوتا بیئت.

وه چۆن بتوانین سود له یاسا نیو ده‌وله‌تیه‌کان و بریاره‌کانی کۆمه‌له‌ی گشتی
 نه‌ته‌وه یه‌که‌گرتوه‌کان وه‌برگیرین، بو‌ئهو مه‌به‌سته هه‌موو که‌لینیکی یاسایی
 بقوزیته‌وه، چۆن بتوانیئت (ئیلزامیه‌تی) ده‌وله‌تانی داگیرکهر به‌ه‌لیننامه‌ی نه‌ته‌وه
 یه‌که‌گرتوه‌کان و دۆسیه‌ی مافه‌کانی مرو‌قه‌وه، جه‌ختی زیاتری له‌سه‌ر بکریئت،
 چونکه‌ داگیر که‌رانی کوردستان ئه‌ندامن له‌ نه‌ته‌وه یه‌که‌گرتووکان، وه‌خو‌یان
 په‌یوه‌ست کردووه به‌ ئیمزا کردنی پاراستنی مافه‌کانی مرو‌ف. "چۆن بتوانین" بو
 پالیشت کردنی داواکارییه‌کانی گه‌له‌که‌مان، پشت به‌به‌ستین به‌و جو‌ره (ئیلستزام)
 کردنه له‌ هه‌ر پارچه‌یه‌که‌ له‌ پارچه‌کانی کوردستاندا بیئت. هه‌رچه‌نده‌ باب‌ه‌تی
 تو‌یژینه‌وه‌که‌ی من زیاتر جه‌خت له‌سه‌ر باشووری کوردستان (کوردستانی عێراق)
 ده‌کات به‌هۆی ئهو هه‌ل و مه‌رجه‌ باب‌ه‌تیه‌ی که‌ ئیستا بو‌ کورده‌کانی عێراق
 ره‌خساوه (خه‌ونیکی دور) بوو، نابیئت ئه‌م هه‌له‌ له‌کیس گه‌له‌که‌مان بدریئت (میژوو
 به‌ ده‌گمه‌ن) رووداوی له‌و چه‌شنه‌ی تیدا دووباره‌ ده‌بیته‌وه. وه‌نابیئت به‌هۆی
 به‌رژوه‌ندییه‌ ناوه‌کی‌یه‌کان. هیوا‌ی میلله‌تی‌ک ژێر خاك بخریئت.

ده‌گمه‌نه جاریکی‌تر بارودوخی میژووی له‌باری وا بو‌ کورد بره‌خسیئت، وه‌له
 کیس دانی، تاوانیک ده‌بیئت به‌رامبه‌ر به‌ میژوو، به‌گه‌ل، به‌ شه‌هیدان و ده‌که‌ویته
 ئه‌ستۆی هه‌مووان به‌بی جیاوازی.

بوونی کیشه‌ی کورد له‌ هه‌ر پارچه‌یه‌کدا، بی‌گومان کارده‌کاته‌ سه‌ر په‌یوه‌ندی
 ئهو ده‌وله‌تانه‌ که‌ کوردستانیان داگیر کردووه له‌گه‌ل یه‌که‌تری‌دا. وه‌ زۆر جار کار

گەشتۆتە سەر رادەي بەيەكدادان (وەلە ھەموو كاتێكدا كوردستان شانۆي بەيەكدادانی ھیزی داگیر كەرەكان بوو).

كە ئەمەش بئگومان گەورەترین کاریگەری ھەبوو، لەسەر كۆمەلگای كوردەواری و ھەلتەكەندنی بنەمای ئابووری و شیواندنی روخساری شارستانیەت و كەلەپوورو رووشنیری میللەتیك (كە ھەولی مانەوی خوێ دەدات) و لە پیناوی مانەوی خویدا خەبات دەكات. ئیستا ئەوێ تیبینی دەكرێ لە كۆمەلگای نیو دەولەتی، و بۆتە سیفەتی زال لە پەيوەندییە نیو دەولەتیەكاندا، زیاتر ئارەزووی ئەو دەكرێت بۆ چارەسەر كردنی كیشەكان، بەرێگەي ناشتی لە پیناوی بەدیھینانی بەرژەوەندی كۆمەلگای نیو دەولەتی لە "ناشتی و ئاسایش و جیگیر بوون" دا.

گرنگی ئەم توێژینەوێه:

یەكەم (پالپۆھەنری) سەرەكیم بۆ ھەلبژاردنی ئەم بابەتە بۆ خستە رووی كیشەي نەتەوەكەمەو. كیشەي یەكێك لە نەتەوە چەوساوەكان، كیشەي زۆلم ئی كردنی نەتەوەيەك (لەلایەن داگیركەرانى ناوچەكە و لاتە زەلیزەكانی جیھانەو).

و ھەبەستم لە خستە رووی مافی چارەي خۆنوسین بە گشتی، و چۆنیەتی پراكتیك كردنی بەسەر گەلانی تردا، و ھوونی ئەم پرنسپیە لە "بەلیننامەي نەتەوە یەكگرتووەكان" دا و چۆنیەتی پراكتیك كردنی لەسەردەمی (كۆمەلەي گەلندا) وە دەرخستنی بربارەكانی (كۆمەلەي گشتی نەتەوە یەكگرتووەكان) زیاتر جەخت كردنیان لە چەسپاندنی ئەم پرنسپیە دا.

پاشان رەوا ھوونی ئەم مافە بەكورد، ئایا كورد مافی ئەوێ نی یە چارەنوەسی خوێ دیاری بكات؟ و ھیان بۆی دیاری بكرێت ئایا كورد داوای شتیك دەكات كە

نەشیاو؟ وەیان هیئانەدی داواکارییهکانی شتیکی مەحالە؟ ئایا ئەو داواکارییهی کورد مەبەستیتی لەگەڵ پرنسیپ و ئامانجە سەرەکیەکانی کۆمەلگای نیو دەولەتی دا ناگونجیت؟ لەکاتی کدا کورد هەموو خەسلەتیکی نەتەو و هەموو بنەماکانی دەولەتی، تێدا بەدی دەکریت و تیاپەتی، ئیتر بۆ دەبیت کورد لە رەواترین مافی بێبەش بکریت؟ کە خۆی لە خۆی دا دژی مافەکانی مەرووف و بێزارەکانی (کۆمەلە ی گشتی نەتەو یە کەرتوووەکان) کە سیفەتی ئیلازامیان هەیە. ئایا دەتوانی ئێستێ کورد لەبەر رۆشنایی (بەلێن نامە ی نەتەو یە کەرتوووەکان) و رێسای یاسا نیو دەولەتیەکاندا چارەسەر بکریت؟

ئەمە و چەندەها پرسباری تر لە دووتوی ئێمە بۆ ئاماژە بۆ کردوو.

و هەوێ داوێ شیوازیکی زانستیانی بێلایەن پەیرەو بکەم.

تویژنەو هەکەم کردوو بە دوو بەشی سەرەکی یەو:

بەشی یەکەم: تاییبەتە بە مافی چارە ی خۆنوسین لە کۆمەلگای نیو دەولەتی دا. لەم بەشە دا. ویستوو بەپێی پێویست مافی چارە ی خۆنوسین دەرێخەم، لە چۆنیەتی ئاماژە بۆ کردنی لەلایەن فەیلەسوف و روناکبیران. وچۆن پێناسە ی (مافی چارە ی خۆنوسین) یان کردوو.

پاشان دیدی رۆژئاوا و لاتانی سۆشیالیست بۆ چەمکی مافی چارە ی خۆنوسین، و هەوێدان لە پێناوی تیگەیشتن لە مافی چارە ی خۆنوسین و تیگەیشتنی مارکسیزم بۆ نەتەو. هتد.

ئەمە سەرەرای ئەوێ ئاماژە بۆ پێک هاتە ی مافی چارە ی خۆنوسین کردوو. هەر لە چەمکی دەولەتی تازە و بیرو باوەری دیموکراسی و سەربەستی تا دەگاتە سەرورێ نیشتەمانی و (جەختەم) لەسەر مافی چارە ی خۆنوسین کردوو هەر لە دەرکەوتنی ریکخراوە نیو دەولەتیەکان (کۆمەلە ی گەلان و نەتەو یە کەرتوووەکان)

وہ چوئیتہ تی گرتنہ خوئیان بوئەم پرەنسیپہ بە تایبەتی لەسەر دەمی "نەتەوہ
یە کگرتووہ کاندە".

کە بە لێئینامە ی نەتەوہ یە کگرتووہ کان ئاماژە ی بوئە کات، و دەر خستنی مافی
چارە ی خوئوسین لە ژێر سیبەری بە لێئینامە دا (المیشاق) سەبارەت بەو ی کێن
ئەوانە ی کە مافی دیاری کردنی چارە نوسیان ھە ی؟ وە ئایا ئەو دەسەلاتە ی کە دان
دەئیت بەم پرەنسیپە دا کۆ یە و چوئیتە تی پابەند بوون بەم پرەنسیپە "ئایا مافە یان
پرەنسیپە".

وہ خستنە رووی بپارەکانی کۆمەلە ی گشتی نەتەوہ یە کگرتووہ کان
سەبارەت بە مافی چارە ی خوئوسین وە ھەلسەنگاندنی مافی چارە ی خوئوسین بە
شیو یەکی گشتی لە یاسای ریکخراوہ نیو دەولەتیە کاندە.

پاشان ھۆیەکانی پەپرەو کردنی مافی چارە ی خوئوسین (ھەر لە لیژنە ی
لیکۆلینەوہ- الوصایە (پیسپیتری)- ھەلبژاردن- پاشان گەرانەوہ بوئە گەل) وە لە
کۆتایی دا بە بەکارھێنانی شیوازی راپرسی ریفرا ندۆم.

وہ کۆتایی ئەم بەشە (بەشی یە کەم) بە مەرج و کۆسپەکان دەبیت.

سەبارەت بە مەرجەکانی (مافی چارە ی خوئوسین).

ئەمانە دەگریتەوہ "زەوی، دانیشتوان، ویستی ھاوبەش، وە خەباتی
یە کگرتوو- رای گشتی و پرۆپاگەندە" پاشان ئاماژە کردن بوئە کۆسپەکان...

سەبارەت بە (بەشی دووہم)

ئەم بەشە تایبەتە بە مافی چارە ی خوئوسینی کورد...

وہ لەم بەشە دا: سەرەتا باسم لە کورتە یە ک لە میژووی گەشە کردنی کۆمەلگای

کوردەواری لە قۇناغی کۆیلا یە تی و دەرە بە گایە تی دا کردووہ.

پاشان دیمه سەر باسی کیشهی کورد له بهر رۆشنایی په یوهندی و په یماننامه نیو دهوله تیه کاندایه دواى جهنگى جیهانى یه که مه وه.

وه مافی چاره ی خۆنوسینی کورد له په یماننامه نیو دهوله تیه کاندایه تایبته (په یماننامه ی سیقەر)

پاشان (جه ختم) له سەر سیاسه تی ولاته زله یزده کان کردۆته وه دهر باره ی مه سه له ی کورد به گشتی و (ولایه تی موسل) به تایبته تی به هوی دۆزینه وه ی نه وته وه له و ناوچه یه دا. وه وه لی کورد بو پیک هیئانی دهوله تی تایبته به خویان وه باس کردنی چۆنیه تی پیک هیئانی (لیژنه ی تایبته به لیکۆلینه وه) له لایه ن (کۆمه له ی گه لانه وه) سه باره ت به ویلایه تی موسل.

پاشان دهر خستنی هه لۆیستی نیو نه ته وه یی دووم دهر باره ی مه سه له ی کوردو چۆن پشتیان له کورد کرد. وه دوا بابته دیمه سەر باسی هۆکاره کانی تیک شکاندنی شۆرشه کانی کورد به گشتی.

پشان دهر ئه نجام- و کۆتایی

سه رچاوه و په راویزه کان.

پیلانی توێژینه وه:

- پێشکشه

- پێشه کی

- به شی یه که م: مافی چاره ی خۆنوسین له یاسا نیو دهوله تیه کاندایه

۱- مافی چاره ی خۆنوسین له لای فدیله سوفا و روونا کبیران.

۱-۱ ویست.

۲-۱ ویست و سه ربه ستی.

- ۳-۱ بەرژمومندى پرمەنسىيەكان.
- ۴-۱ راست رمو وچەپ رمو.
- ۵-۱ راي ناومند.
- ۲- پىنئاسە كردنى مافى چارەى خۇنوسىن؛
- ۳- چەمكى مافى چارەى خۇنوسىن.
- ۱-۳ ديدى رۇژئاوا بۇ چەمكى مافى چارەى خۇنوسىن.
- ۲-۲ ديدى سۇشيانسىزم بۇ چەمكى مافى چارەى خۇنوسىن.
- ۴- سەردەمى سەرھەلئانى مافى چارەى خۇنوسىن.
- ۵- ھەولئان ئە پىنئاي تىگەيشتن ئە مافى چارەى خۇنوسىن.
- چەمكى نەتەو ئە روانگەى ماركسيەو.
- ۶- پىك ھاتەى مافى چارەى خۇنوسىن.
- ۱-۶ چەمكى دموئەتى تازە يان سەرومى ئە رژىمى نيو دموئەتى تازەدا.
- ۲-۶ بىرو باومېرى ديموكراسىو سەربەستى.
- ۳-۶ سەرومى نىشتەمان.
- ۷- مافى چارەى خۇنوسىن ئەسەردەمى كۆمەلەى گەلاندا.
- ۸- ھەئسەنگاندىنى مافى چارەى خۇنوسىن. پىش (بەئىننامەى نەتەو
- يەكگرتوومكان).
- ۹- مافى چارەى خۇنوسىن ئەبەر رۇشنايى بەئىننامەى نەتەو
- يەكگرتوومكاندا.
- ۱-۹ بەئىننامەى (UN) و مافى چارەى خۇنوسىن.
- ۲-۹ رىساي گشتى نيو دموئەتى چۆن دموئەتە مافى چارەى خۇنوسىن؟
- ۳-۹ بۇكىيە مافى چارەى خۇنوسىن؟

٤-٩ نهو دهسه لاتهي كه دان دهنيڻ به مافي چارهي خونوسين دا.

٥-٩ مافي چارهي خونوسين و پابه ند بوون به م

٦-٩ برپارمكاني كومه لهي گشتي نه ته وه يه كگرتوو م كان سه بارهت به مافي چارهي خونوسين.

٧-٩ مافي مروث له سيپهري (به ئيننامه ي UN) دا.

١٠- هه ئسه نگاندي ياسايي مافي چارهي خونوسين به شيويه كي گشتي نه ريكخراو نيو دمو له تيه كاندا.

١١- هويه كاني په يرمو كردني مافي چارهي خونوسين.

١-١١ ليژنه ي ليكولينه و (لجنة الاستقصاء).

٢-١١ الوصايه (پيسپيري).

٣-١١ هه ليژاردن (الانتخابات).

٤-١١ گه رانه وه بو گه ل (الرجوح الى الشعب).

٥-١١ راپرس (الاستفتاء).

١٢- مه رج و كوسپه كاني مافي چارهي خونوسين.

١-١٢ مه رجه كان.

١-١٢-١ زموي (الارض).

٢-١-١٢ دانيشتوان. (السكان).

٣-١-١٢ ويستي هاويه ش (الاراده المشتركه).

٤-١-١٢ خه باتي يه كگرتوو (الكفاح الموحد).

٥-١-١٢ راي گشتي و پرو پاگه نده (الرأي العام والدعايه).

٢-١٢ كوسپه كان.

۵- بیک هیئانی لیژنه‌ی تاییه‌ت به لیکوئینه‌وه له لایهن کۆمه‌له‌ی
گه‌لانه‌وه.

۶- نیونه‌ته‌وویی دووم و مه‌سه‌له‌ی کورد.

۷- هۆکارمکانی تیک شکاندنی شۆرشه‌کانی کورد به‌گشتی.

دەرئه‌نجام

کۆتایی

په‌راویز

سه‌رچاومکان

بەشى يەكەم

ماڧى چارەى خۇنۇوسىن لەياسا نىۇ
دەولەتتە كاندا

۱- مافی چارەى خۇنوسىن لە لاى فەيلە سووف و رووناكبيران

ئاشكرايە هيچ پرهنسىيىك لە بارودۇخە مادى و مروقايتيەكەى جياناكرىتەوہ.

ئابوورى، راميارى، بير، كۆمەل ئەمانە ھەمويان تى ھەلكىشى يەكترن، بەيەكەوہ ھۆكارى كاريگەرن ئەمە جگە لەوہى لە ھەمان كاتيشدا كاردەكەنە سەر (تاكە كەس و كۆمەل و بارودۇخەكەى).

ليردە فەيلە سووف و رووناكبيران چەقى ئەو كۆبونەوہيە پىك دەھىنن وە خالى بەيەك گەيشتنى ھۆكارەكانن، وەلە ريگەى ئەمانەو پەيوەندى دروست دەبيت، وەخەك فير دەكرىت و بىرو بۆچوونەكان دەگەيەنريت بە مروقايتەى لە شيوہى بيردۆزى فەلسەفى و زانستى دا.

ئەوہى بىرى رووناكبيرانى داگير كرددو بۇ ماوہيەكى زۆر گرنكى دان بوو بە چۆنيەتى (فيركردن و رۆشنير كردنى خەلكى و سەربەستى و شيوازى حوكم

کردن... هتد). وههر گرنگی پێ دهدهن مادام ناکۆکی پرهنسییهکان بهردهوام بوونی ههیهت.

شۆرشی فلهسهفی له گهشهکردندا بوو، بهلام لهسهدهی (نۆزدهیهمو بیستهما) گهیشته پۆیهو ئهوپهری گهشهکردنی، له فیهلهسوفهکانی ئهو سهردهمدا (هیگل، جون ستیوارت مل، کارل مارکس، شارل مونتیکو (1)، جان جاک رۆسو، اکتون، رینان، لینین و لاوسکی...)

1-1 ویست (الاراده)

ئهمانویل کانت (1724-1804)... (ب)

فلهسهفهکهی لهسهربناغهیی (علمانیهت و مرقایهتی) دانا بوو، یهکیک بوو لهوانهیی که بانگ هیشتی ئهوهی دهکرد، دهیهت جیاوازی بکریت له نیوان (خورهشت - الاخلاق - زانیاری - معریفه-) وه له ریگهی ئهم جیاوازیهوه گهیشتن بوو به مانای سهربهستی (کانت) دهلیت:

مروڤ سهربهسته کاتیکی یاساکانی خورهوشت پهپهرو دهکات، چونکه ئهو یاسایانه له خودی خویهتی له جیهانی دهرهوه نییه.

لهبهر ئهوهی هیچ شتیکی نه له جیهاندا وهنه له دهرهوهی دا، ناتوانریت ههستی پێ بکریت و ناوی ئی بکریت به چاکی، بهبێ (خوگرتهوه - تحفظات) تهنها ویستی باش نهیهت.

به پێی ئهم بیردۆزهیی کانت، تاکه کهس (فرد) شوینیکی بهرزی پێ دهبهخشی و حوکمی دهداتی. گرنگی دهدات بهخو دۆزینهوهی تاکه کهس، وهک

بوونەوهرىكى خاۋەن خورەشتى سەرەست. ۋەلەم بارەيەۋە وتويانە : (كانت)
زۆر شۆرپىگىر تر بوۋە لە شۆرپىگىرانى شۆرپى فەرەنسا تەنانەت لە
(رۇبىسىر)يش. سەبارەت بە شىۋازى حوكم كانت دەلىت:

دەيىت مەۋۇ سەرەست بىت، بۇ ئەۋەى فېر بىت لە چۆنيەتى بەكار ھېنانى
تواناكانى، بە ريگەيەكى سەرەست و سود بەخش. ۋەمافى چارەى خۇنوسىن
باشترىن چاكە دەيىت لە سياسەتدا. ۋە كانت پاساۋى بۇ دەھىنئەۋە بۇ گەيشتن
پىئى لە ريگەى بەكارھېنانى ھەموو ريگاكان. چونكە گىرنگ خودى حوكمەكەو
جۆرى ئەو حوكمەنىيە بەلكو گىرنگ شىۋازى گەيشتنە، يان ئەو ريگەيەكە حوكم
بەدەست دەھىنئەىت كە دەيىت لە ويستىكى سەرەستەۋە بىت..

۲-۱ ويستو سەرەستى

جۇن سىتۋارت مل (۱۸۰۶-۱۸۷۳) ئەم فەيلەسوفە دۋاى (جۇن لوك) ھات.
(مل) بانگەيىشتى بۇ دەستۋرو حوكمى ديموكراتى دەكرد، يەكك بوو لەوانەى لە
فەلسەفەكەىدا زياتر جەختى لەسەر سەرەستى دەكرد. ئەمە جگە لەۋەى لە
زانستى دەروونزانى و فەلسەفەى رامياريشى كۆليۋەتەۋە.
(مل)پېناسەى سەرەستى كىردۋەو دەلى:

(ئەو دەستۋرەيە كە نىشتەمان پەرۋەرەكان، ئامانجىانە دىارى بكن، بۇ ئەو
دەسەلاتەى كە فەرمانرەۋاكان پىراكتىكى دەكەن لە كۆمەلگادا). (مل) دژى
دەسەلاتى رەھا (مطلق) بوو جا ئەگەر سەرچاۋەكەى بېگانە يان دانىشتۋانى
دەۋلەتەكە خۇيان بن.

(مل) گىرنگى دەدا بە چۆنيەتى دىارى كىردنى داۋاكارىيەكانى سەرەستى
ئەۋيش لە ريگەى:

١. به دهست هیئانی دان پیانان به (حصانات) ه سهرهکیهکان که بریتین له (سهریهستییهکان و مافه سیاسییهکان).

٢. به دهست هیئانی دنیایی (ضمانات) ی دهستوری، وههر له ریگهی ئهم جوړه دنیاییه وه (مل) داوای نوینه رایه تی پهر له مانی دهکرد، وه پروای وابوو دهیئت حوکم له "گهل" وه بئ و بهرزه وهندی و ویستی فهرمانډه واکان هه مان بهرزه وهندی و ویستی گهل بیئت.

وه ههر له م روانگهی وه (پرهنسیپی مافی چاره ی خوڼووسین) به پراکتیک دهکریت یان ههر هیچ نه بیئت هاوچه شنه له گهل (چه مکی دهولته تی نه ته وهی) له و کاته دا. یه کیل له وانه رهخه یان له بیردوزه کی (مل) دهگرت. "لورد ئاکتوڼ ئه نبری" بوو که دهلیت:

بوچوونه کی مل شایاتی ریژو ئی گرتن نی یه، وه به شیوه یه کی گشتی به که لکی جئ به جئ کردن نایه ت. چونکه ئاکتوڼ له و پروایه دا بوو که بوونی سهریهستی سیمای کو مه لگایه کی مه دهنیه ت و پیشکه وتوو دهنوینیت. (مل) له وه لاما دهلیت:

ههر کاتی که هستی نه ته وایه تی به شیوه یه که به هیژ بوو، حاله تی کی زور پیویسته ههر له یه که م ساته وه بو دروست کردنی حکومتی نه ته وهی.

ههر چه نده له نیوان (جون ستیوارت مل و ئاکتوڼ ئه نبری) ناکوکی و جیاوازی جه وههری نه بوو له یرو بوچوونه کانیاندا. ئاکتوڼ دهلیت: ئه گهر دهولت بئ توانا بوو له به دهست هیئانی رها مهندی ئه و هه موو ره گزه جیاوازانیه دیان گریته خو، ئه واهه فرمانی مردن به سهر خویدا ده دات. وهله شوینیکي تردا دهلیت:

ئەگەر دەولەت نەيتوانى ھەموو رەگەزە جياوازەكانى "پىڭ ھاتەى مىللەتەكە" بگىرتەخۇ. بناغەيەكى سەرەكى تىدا ون بوو ە دەست ھىنانى سەر بەخۇيى خۇيى.

ئەو سەردەمە رەنگ دانەو ەيەكى تايبەتى ھەموو لە باس كەردنى (حكومەتى نمونەيى) دا كە دايەلوگىكى توندى دروست كەردبوو لە نىوان نىشتەمان پەرورەكان و نەتەو ەيەكاندا...

۳-۱ بەرژمەندى و پەرسىيەكان

لەلای (جان جاك رۇسو): گەل برىتىيە لە كۆمەللىك خەلك كە بە ويستى خۇيان رىكەوتوون بۇ بەيەكەو ە ژيان. "رۇسو" بە يەكك لە ديارترين رووناكبيرانى شۇرپشى فەرەنسا دادەنرئىت ھەرچەند لە سەرەتا زۆر بەى ئەلمانىەكان بىردۆزەگەيان رەت كەردەو ە لىەر چەند ھۆيەكى سىياسى.

بەلام لەلای ھەندىكى تر پەسەنديان كەرد لەوانەش قەيلەسوفەكانى ەك (كانت-ھىگل) ە و بەرىتانيايەكان "ئەوانەى سەر بە قوتا بخانەى ئوكسفۇر بوون" ەك (بوسانكى-گرين) بە شىو ەيەكى گشتى ئەمان زۆر لە بۇچوونەكانى رۇسو كارى تى كەردبوون.

"رۇسو" لە پەيمانى كۆمەلەيتى دا دەلئىت:

مروۇف بەسەر بەستى لەدايك دەبئىت، كەچى لە ھەمووشوئىنىك دا كۆت و زنجير كراو ە. دەلئىت (برنادشو) كاتىك ئەم وتەى (رۇسو)ى خوئىندەو ە وتوويەتى: ئەمە گەورەترين درۆيە كە پياويكى عاقل كەردبئىتى.

مروڤ له دايك دهيتت، له گهل له دايك بوونيدا كووله ئى له دابو نهريت و بوونى دهوله مهندي وه ژاري وه لېژاردنى ئايين، ئه مانه ي به ميراتگري بو ماوه ته وه له گهلدا دينه دنيا وه، ناتوانيت به ئاسانى خو ي ليچيان رزگار بكات. رۇسو يه كيڭ بوو له وانه ي كه پروايه كي ته ووي به (ديموكراتيه تي راسته وخو) هه بووه. وه له ئه نجامي بيردو زى (ويستى گشتى - الاراده العامه) رۇسو داواي هه لېژاردنى راسته وخو ي بو ئه نجومه نى ياسا دانان وه هه لېژاردنى راسته وخو بو ئه نجومه نى (راپه راندن) تنفيدي ده كرد.

٤-١ راست رهو چه پ رهو

راست رهو چه پ رهو دوو بوچوونى له يه كه جياوازن، راست رهو كهان كي شه يان ئه وه بوو چون بتوانن ئازادى له گهل بوونى سيسته ميكي كامل بوودا بگونجيين. يه كه م هه ول دانيان له م بواره دا گرته خو ي پره نسيي (بوار يان ريگه ي كار كردن بده). له و پروايه دا بوون خه لك ئه گهر سه ره به ستيان بدري تي و بو خو يان به جي به يتر يت چاره نو سيان دياري بكه ن، ئه و ئه و كاته ده توانن له گهل به رژه وه نديه كانيدا بيگونجيين.

به لام ئه مه له بواري سياسي دا به رهو جوړيڭ له پهيدا بوونى حاله تي (فوضى) ده پوات ته نانه ت له ئابووريشدا ئه گهر وا دابنري ت كه هه لسو كه وتى مروڤى ئابوري به رهو ري ره وى (جه برى - زوره ملي) ده پوات. به لام ئه م زوره ملي يه ده ركه وت دژى چه مكى (ويستى سه ره به ست و سه ره به ستيه).

كاتيڭ راست رهو كهان خو يان دانيان نا به و جوړه كه م و كورتيه دا، دانيان نا به وه ي پيوسته ده ولت (تدخال) بكات واته ريگايان به ده ست تي وهر دان و هاتنى ناوه وه ي ده ولت دا ئه مه ش له ريگه ي (پيلان دانانه وه - تخطيط). له سه ده ي

ههژدهیه‌دا راست ره‌وه‌کان به ته‌ن‌ها به‌ده‌ست پی‌ کردنه‌وه‌ی شو‌پ‌ش‌کان نه‌وه‌ستان، به‌ل‌کو هه‌ولیان دا بو سهرله‌نوئی داپشتنه‌وه‌ی پیلانی دوا روژو سهرله‌نوئی نوسینه‌وه‌ی میژوو بو ئه‌وه‌ی بتوانی‌ت (تفسیر-لیکدانه‌وه‌ی کۆمه‌لگا به‌ته‌واوی بکری‌ت.

ئه‌مانه ئامانجیان لیکدانه‌وه‌یکی مادی و مه‌تیقیانه بو و "مارکسیزم" ده‌رپه‌راندنیکی گه‌وره بو بو راست ره‌وه‌کان. مارکس ده‌لیت: میژوو ده‌توانی‌ت دابه‌ش بکری‌ته سهر سئ سهرده‌م ئه‌وانه‌ش بریتین له:

سهرده‌می یه‌که‌م.. سهرده‌می ده‌ربه‌گایه‌تی، له‌م سهرده‌مه‌دا بوونی هیژ له (خاوه‌نداریتی زه‌وی) دا یه. مرو‌قی کارکه‌ر پاشکۆی گه‌وره‌که‌یه‌تی پاشکۆیه‌تی‌ه که هه‌مان داب و نه‌ریت و ئایین و پێداویستی حوکی ده‌کات.

سهرده‌می دووه‌م.. (سهرده‌می شارستانی‌هت-عصر الحضارة) دیت له‌م سهرده‌مه‌دا (چینی ناوه‌راست-بۆرجوازی‌هت) تیایدا ده‌رده‌که‌وی‌ت. له‌م سهرده‌مه‌دا هیژ له (سهرمایه‌ی پیشه‌سازی‌دا) کۆ ده‌بیته‌وه، کریکار ده‌به‌ستریته‌وه به "خاوه‌ن مل‌ک" وه‌ئه‌مه‌ش له ریگه‌ی (گری به‌ست-عقد) یکی نه‌گونجاو (چونکه یه‌کسانی لایه‌نه‌کانی تیدا به‌دی ناکری‌ت)..

سهرده‌می سئ‌یه‌م.. سهرده‌می دیکتاتۆریه‌تی چینی کریکاران (دیکتاتۆریه‌تی پرۆلیتار) دیت.

ئه‌و کاته‌ی کریکاران ده‌سه‌لات بگرنه ده‌ست، ده‌ول‌هت هه‌موو هۆکاره‌کانی به‌ره‌م هی‌نان و دابه‌ش کردنی له‌به‌ر ده‌ستا ده‌بی‌ت و ده‌سه‌لاتی به‌سهرباندا ده‌بی‌ت. له‌م سهرده‌مه‌دا به‌ره به‌ره ده‌ول‌هت به‌ره نه‌مان ده‌چیت، وه‌هه‌ریه‌که له (سهربه‌ستی -الحریه-) و سیسته‌م (النظام) له جیهانیکی میسالی دا یه‌ک ده‌گرنه‌وه. وه‌ته‌نانه‌ت مارکس هه‌موو سهرده‌مه‌کانی پێش

ئەم سەردەمە (سەردەمى دىكتاتورىيەنى پرۇلىتار) ناويان ئى دەنئىت (سەردەمى پىش مىژۇ).

سەبارەت بە ديارى كردنى (مافى چارەى خۇنوسىن) لە نىوان راست رەوكان خۇشياندا (نقاش) يىكى توند پەيدا بوو، وەبەھەمان شىوہ لەسەر (پرەنسىپ و واقع و ناكۆكيە ناوخويى و دەرەكيەكان) يىشدا.

ئەو تەنگەژەيەى راست رەوكان تيايدا دەرئان. لەنىوان "ريرەوى گشتى و چەمكى جىھانگەرئىتى لە ناكۆكيە چىنايەتيكان و كيشە نەتەويەيەكاندا بۇ سەربەخۇ بوون و ديارى كردنى مافى چارەى خۇنوسىن بوو.

ماركس، بەربەرەكانىيە ناوخويەكان دەرەئىتەوہ بۇ (سەردەمى پىش مىژۇ) دەئىت: (كرىكار بووہ بە مروقيكى جىھانى راست گو، نەتەويەى بە شىكە لە (باوہ-عقيدە)ى بۇرجوازىيەت ئەمانەش خوى لە خوى دا برىتىيەلە كەم و كورتى ژىرايەتى).

لەگەل ئەمانەشدا ھەر ماركس خوى بوو لايەنگرى ھەندى لە بزوتنەوہكانى دەكرد لە روى تەكتىك و بارودۇخى قۇناغىيەوہ كە پيايدا تىپەپىن. پاشان (لينيىن) ھاتن دەتوانىن بلىين (تەنگەژەى راست رەويىتى و تەنگەژەى تيورى و - واقعيەت-) لە سەردەمى لينىن بە باشتىن شىوہ خويان دەنوئىن.

لينىن دەئىت.. (روسيا چىنى پرۇلىتار دەنوئىت-وہ (چىنى پرۇلىتار)ش) حزبى شىوعى دەنوئىت كەواتە حيزبى شىوعى دەولەتى سوقيەتىيە وە رووسياش ولايتكى ديموكراسىيە)، بەلام پاشان دانى بەوہدانا كە دىكتاتورىيەت يەككە لە مەرجهكانى شوپش.

وہ دەئىت.. فەرمانرەواكان ئىستا گرنگى بە (سەربەستى و ديموكراسىيەت) نادەن، لەم كاتەدا لينىن لە نوسىنيكى دا لە ژيىر ناوئىشانى (بۇچوونەكانم لەسەر

سیاسەتی نەتەوھەیی دەلیت.. ئیمەى دیموکرات خوازە سۆشیالیستەکان دۆژمەنى ھەموو (نزعات) یکى نەتەوھەین وەلایەنگرى دیموکراسیەتى ناوھەندین.

لینین درەنگ درکى بە گرنكى پێلینان بە مافى چارەى خۆنوسیندا کردو دانى پیاوانا. ئەمەى لیکدەدایەو بەوھى کە شۆرشی پرۆلیتارى شۆرشی جیھانىەو بەشیوھى شۆرش دەست پێدەکات لە سنورى ناوھى ھەریمەکاندا کە دەبیئتە ھۆى دەرکەوتنى جوړیک لە سۆشیالیتی لە ناو ئەو سنورەدا.

وەدەتوانین لیکدانەوھى بۆچوونەکانى لینین لە رینگەى ھەردوو تیۆرى (ماف) و تیۆرى (ئیمپریالیزم) لیک بدیئتەو. لینین دژى مارکسیە تیۆرییەکانى وەک (رۇزا ئۆکسمبورگ) وە (دیكتاتۆرى بىرۆکراتى) وەک (جوړیف ستالین) بوو. ستالین بۆ کۆمارەکانى غەیرى رووسى لە ئۆتۆنۆمى زیاتر سەرەخۆی پێنەدەدان بە پیچەوانەى لینین کە داواى سەرەخۆی بۆ کۆمارەکان (جمهوریان) دەکرد. ستالین زۆر لە لینین لینینی تر بوو، بەلام لینین لەو زیاتر موقایەتەى تر بوو. لینین مردو کۆتایى بە شەپى قسە نەھێنابوو. مەسەلەى (مافى چارەى خۆنوسین) یش لە نیوان باوەر پێھێنان و واقعیت دا بە ھەلواسراوى مایەو.

۵-۱ راي ناوھەند

لەم مەسەلەيەدا دان نانە (بەمافى چارەى خۆنوسین) لەگەڵ سووک کردن و کەم کردنەوھى توندو تیژى نەتەوھەیی. ھەروەک چوون (ئاكتوون) بانگەشەى (امتصاص) نەتەوھەکانى دەکرد ئەویش لەرینگەى یەكسانى و داننان لە کەلەپوورى شارستانیەتى نەتەوکان. وەیان چوون لینین بانگەشەى سەرەخۆی کەلەپوورو رۆشنییری و یەكسانى ئابوورى و قەوارەى ھەریمايەتى بۆ کۆمارەکانى سۆقیەتى دەکرد. پاشان لاوسكى دیت..

لاوسكى پيش بينى ٺهوى ده كرد ٺهگر په يوه ندييه كئابووريه كان له نيوان كومه له كاندا چاك نه كړيت، وه چاويك نه خشينريته وه به په يوه ندييه كانى بهرهم هينانداو گونجاندنى تيدا نه كړيت. ٺهوا جيهان گه وره ترين ناكوكى به خوښه وه ده بينيت، بهر بهر ه كانى له پيناوى مانده وى نه ته و كاندا.

هه روه ها له شوي نكي تر دا ده لیت: (ٺيمه له راستى دا له جيهانداين، كه بهر و ناخى كي شه كان رو ده چي ت، زور قولتر له كي شهى سنوره كان و خو پر چه ك كردن و مه سه له ى كه مينه نه ته وييه كان، له بهر ٺه وه پيوسته له سه رمان فيرى بير كړنه وه بين، كه ٺه مه سه لانه ته نها خستنه رووى كي شه يه ك كه زور له وانه قولترن كه ده بيت روو به روويان بينه وه).

پاشان ديته سه ر مافى چاره ى خو نووسين.. ٺه و مافيه هه ر وهك (موسوعه) ٺامار ٺى بو ده كات، ٺه و پرهنسيپه يه كه ٺامار ٺ بو مافى هه موو ميلله تيك ده كات كه سه ربه ست بيت له هه لېزار دنى حكومت و رژيمى سياسى و ٺه و شارستانيت ٺى له گه ليدا ده گونجيت و پيوستى پي ٺه تى.

٢. پيناسه كړدى مافى چاره ى خو نووسين

ٺينسا يكلوپيدياى بهر يتانى، پيناسه ى مافى چاره ى خو نووسينى كړد و وه ده لیت.. مافى چاره ى خو نووسين يه كي كه له و پرهنسيپانه ى، له گه ل شه رى جيهانى يه كه مد ا سه رى هه لدا وه، كه ٺامار ٺ بو مافى ميلله تان ده كات، له هه لېزار دنى سه ربه ستى خو ياندا، هه روه ها هه لېزار دنى حكومت و رژيمى راميارى ٺه و شارستانيه ى كه به لايانه و چاكو و پيوستيان پي ٺه تى.. (١)

يەككە لە پېناسەكانى تر دەلەيت.. مافى چارەى خۇنوسىن يەككە لەو
پرەنسىپانى كە بانگەيشتى مافى ھەموو گەلان دەكان لە ديارى كردنى سەرورەن
(بەپشت بەستن بە خۇيان)، بەبئى ھىچ كاريكى دەرەكى وەيان دەست تپوردانى
بىگانە بە ھەر شىويەك بىت.. (٢)

كەواتە مافى چارەى خۇنوسىن ئەو پرەنسىپەيە كە رىگە بەكەسانى وەيان
(ئەندامانى) مېللەتەك دەدات كە مافى ھەلبژاردنى شىوازو رىچكەى رۆشنيرىو
كەسايەتى و نىشتەمانىتى خۇيان ھەبىت و رىكخستنى پەيوەندى يە نىو
دەولەتەكان لە لايەك و لە لايەكى تریشەو ديارى كردنى جۆرى ئەو (ئۆتۆنومىيەى)
كە تيايدا سەرورەى بۆ گەل بە دەست دىنىت.. (٣)

ئەمەش دەمانگەيەننە ئەو ئامانجەى كە ئەم پرەنسىپە تى ھەلكيشە لەگەل
ھەردوو بۆچوونى سەرورەى نەتەوہىي و ديموكراتىيەتدا كەواتە ئەم پرەنسىپە
(مافى چارەى خۇنوسىنى نەتەوہ) دەگرىتەوہ.

لەسەرەتادا ھاوپەيمانەكان لە جەنگى جىھانىدا كە ئەم پرەنسىپەيان ھىنايە
كايەوہ، بۆ ئەوہى ھۆكاريك بىت بۆ شىوازى پروپاگەندەى سياسى خۇيان، كاتىك
بەبەشيك لە بەرنامەى خۇيان دانا، كاريان بۆ دەكرد لە پىناوى رزگار كردنى
گەلانى رۆژھەلات و ناوہراستى ئەوروپا و گەلانى رۆژھەلاتى ناوہراست.

يەكەم ئامانجيان بۆ گورز وەشاندى خۇيان بوو بۆ خۆبەردنە پيشەوہ و
چۆنەتى بە دەست ھىنانى سۆزو پشتگىرى گەلانى ژيەر دەستەو زۆر ليكراوى ولاتە
لاوازەكان.

بەلام ئەم پرەنسىپە ھەر لە بواری پروپاگەندەى سياسى و سەربازى نەمايەوہ،
بەلكو بواری فكري و رىكخراوہىي (ئەوروپا و ئەمريكا و ئاسيا) يشى گرتەوہ.

وهبه چاکترین بوار داده نرا بو به ده ست هینانی ئاشتی راسته قینه و داد
په ره وریانه ی هه می شه یی که سه رتاسه ری جیهان بگریته وه .. (٤)

گۆرانکاریه سیاسیه کانی دوا ی جهنگی جیهانی یه که م، یارمه تیده ریک بوو بو
زیاتر گرنگی دان به م پرهنسیپه و گه یاندنی به و ئاسته ی که ئیستا هیه تی،
جائه گه ر له ئاستی نه ته وه یی یان په یوه ندی یه نیو دهوله تیه دان دا بیته .
ئه وه ی شایانی باسه که هاوپه یمانه کان له کاتی بانگ هیشتیان بو ئه م
پره نسپه، له و بره وایه دا نه بوون وه یان چارپوانی ئه وه یان نه ده کرد، که ئه م
گرنگیه ی لی پهیدا بیته به جوړیک بووه ئه و هه ره شه ییه ی که دژایه تی به رژه وه ندی
داگیرکه ران بکات له ده ست تیوه ردان و سوود وه رگرتنیا ن له سه ر گه لانی تر..

٣- چه مکی مافی چاره ی خوئووسین

مافی چاره ی خوئووسین به مانای دیاری کردنی چاره نووسی نه ته وه یی وه یان
به مانای مافی سه ربه خو بوونی نه ته وه یی دیت، که واته مافی چاره ی خوئووسینی
نه ته وه یی به پئی ئه م چه مکه پشت ده به ستیت به بوونی:

١. دیموکراتیه ت، که گرنگی ده دات به وه ی ده بیته رژیمی فه رمانه وایی له
دهوله تدا (لی رازی بوونی خه لکانی فه رمانه واکه) به ده ست به یئن. وه ک ده زانین
بناغه ی دیموکراتیه ت ده گهریته وه بو ئه و گه شه کردن و پیشکه وتنی ژیرانه ی
سه ده ی هه ژده یه م، هه ر دیموکراتیه ت بوو تیوری سه ره وه ی دا هینا که (گه ل)
به ته نها خاوه نی سه ره وه یی ده سه لاتی بالایه له هه ری مه دا. سه ره وریش له
(گه ل) وه هه لده قولیت و سه رچاوه ده گریته، چونکه تاکه که س (فرد) سه ربه ستی
خوی به ده ست نا هیئیت له ناو (گه له که ی) دا نه بیته، که واته ده بیته ریگه به هه موو

گەلىك بىر ئىت بۇ پىك ھىننى دەۋلەتى خۇي بەجۇرىك لەگەل وىست و خواستى ئەو گەلەدا بگونجىن.

۲. ئەتەۋە.. ھەستى نەتەۋايەتى بەھىزترىن پەيۋەستە بۇ بەيەكەۋە بەسترانى ئەندامانى مىللەتلىك، لە يەكەيەكى يەكگرتوۋى گونجاۋدا كۆيان دەكاتەۋە، بۇ بەدېھىننى ئامانچىكى دىيارى كراۋ كە گىرنگىرىننى پاراستنى (كەسايەتى نەتەۋەيى ئەو گەلە) يە كە خاۋەن سەرۋەرى خۇي بىت ۋەك دەۋلەت، چونكە لىرەدا ۋا دادەنرېت كە ھەموو مىللەتلىك مافى دىيارى كىردنى چارەنۋوسى خۇيان دەبىت لە چۈر چىۋەى دەۋلەتى سەرۋەخۇي خۇياندا.

نەتەۋەيى.. بىناغەيەكى تازەى ھىنايە كايەۋە بۇ سەرۋەرى كەپىك دىت لە داننان بە مافى كۆمەلە نەتەۋەيەكان لە چۈر چىۋەى يەك دەۋلەتدا، ۋە رەۋاترىن شىۋەى شەرى دەۋلەت دەبىت ھەموو (گەلىك) دەۋلەتى تايىبەتى خۇي ھەبىت، ۋە ھەموو دەۋلەتلىكىش يەك گەل بگىرېتە خۇي سەبارەت بە پىۋانگەى نەتەۋەيى ئەمەش بىرىتىيە لە:

۱. رەگەزى (بابەتى)..

ئەمە لە كۆمەلىك ھۆكارى ھاۋبەشدا بەرجەستە دەبىت لەۋانە بوۋنى (ھەرىم و مىژرو، زىمان، بەرژەۋەندى.. ھتد).

۲. رەگەزى (كەسايەتى)..

ئەمەش خۇي لە ھەست و سۆزى نەتەۋەيى رۆلەكانى ئەو نەتەۋەيەدا بەرجەستە دەكات كە ھۆكارى سەرەكى بەستەنەۋە پەيۋەست بوۋن بە نەتەۋەۋە..

۳-۱ دىدى رۇژاۋا بۇ چەمكى مافى چارەى خۇنۋوسىن

چەمكى (مافى چارەى خۇنۋوسىنى نەتەۋەيى) بەو شىۋەيى ھەبوو، زۆر خۇي نە ئەگرت و چۈۋە دواۋە، ھەتا سەردەمى جەنگى جىھانى يەكەم، كە ئەو كاتە

سەرۆك (ولسون) دەورىكى كارىگەرى ھەبوو، بۇ ئەۋەي جارىكى تىشك بخرىتە سەر مافى چارەى خۇنوسىن كە جەختى لەسەر ئەۋە ئەكرد ئەمە (پرەنسىيى ياساىى ملزمە) ۋە پىۋىستە لەسەر ھەموو دەۋلەتلىك كار بىكەن بۇ بەدىھىنانى ئامانجە نەتەۋىيەكانى گەلانى تر. چونكە ئاشتى بەرقەرار نايت ئەگەر دان بەم پرەنسىيەدا نەرت. كەۋاتە دەيت گەلان ئازاد بن لە ھەلېژاردنى سىستەمى فەرمانرەۋايى تايبەت بە خۇيان، ۋەپريارى بارودۇخى سىياسى و ياساىى بەدەست خۇيان يت.

نايت كىشەكان بە ريگەى چەكدارى يەكالا بىرىتەۋە، بەلكو دەيت بوار بىرىت بە راپرسىكى سەربەستانە بە مەبەستى بەدەست ھىنانى ئۇتۇنۇمىەكى دىموكراتيانە لەۋ ھەرىمانەدا. ۋەدەيت ئامازە بۇ ئەۋە بىرىت، كە ئەم چەمكە تايبەت نى يە تەنھا بەۋ گەلانەى كە ھىشتا سەربەخۇيى خۇيان بەدەست نەھىناۋە. بەلكو ئەۋ دەۋلەتانەش دەگىتەۋە كە پىۋىستيان بە پاراستن ھەيە با خاۋەن سەربەخۇيى خۇيان بن، بەلام پىۋىستيان بە پاراستن ھەيە لە (فشارى دەرەكى يان ئەۋ ھەرەشانەى كە دەۋلەتلىكى تر بەكارى دەھىيت بە بەكارھىنانى چەك دىيان).

۳-۳ دىدى سۇشبالىزم بۇ مافى چارەى خۇنوسىن

تېروانىنى سۇشبالىزم بۇ چەمكى مافى چارەى خۇنوسىن (ھەموو مىللەتلىك مافى دىارى كىردنى چارەنوسى ھەيت) ھەندى لە رووناكبىران و ياسا ناسانى رووس لەۋانەش "فىشكى-تونكىن" دەيان وت پىۋىستە مىللەت سەبىكتىكى بە شۋىنىكى (كە سايەتەكى ياساى نىۋ دەۋلەتى) دابىرىت.

بهلام داننان به مافی میلله تاندا له دیاری کردنی مافی چاره‌ی خۆنوسیندا،
ئهمه ئه‌وه ناگه‌یه‌نی‌ت داننان بی‌ت به نه‌ته‌وه وهک پره‌نسیپک که ئامانجی پیک
هینانی "ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌یی" بی‌ت.

له‌بهر ئه‌وه‌ی له‌بهره‌تدا مارکسیزم دژایه‌تی نه‌ته‌وه‌یی ده‌کرد، وه‌گه‌ر دانی
پایدا نازیت له‌بهر ئه‌وه‌ی به‌یه‌کک له‌هۆکاره ئابورییه‌کانی داده‌نی‌ت له‌خه‌باتی
گه‌لان له‌پیناوی به‌ده‌ست هینانی مافی چاره‌ی خۆنوسیندا.

هه‌روه‌ها تیروانیی بۆ ئه‌و بزوتنه‌وانه‌ی که داوا‌ی مافی چاره‌ی خۆنوسینیان
ده‌کرد، به‌ ئامانجیک‌ی دانه‌ده‌نا له‌ خودی خۆیدا به‌لکو ته‌نها هه‌نگاوێکه له‌گه‌شه
کردنی میژوویی و گواستنه‌وه له‌ قو‌ناغی سه‌رمایه‌داریه‌وه بۆ سۆشیالیستی
(سۆشیالیزی) و نیو نه‌ته‌وه‌یی پرۆلیتاری.

(مارکس و ئه‌نگلس) رۆلی سه‌ره‌کیان هه‌بووه له‌ دروست بوون و گه‌شه‌ کردنی
چه‌مکی سۆشیالیستی وه‌گه‌شه‌ کردنی پره‌نسیپ مافی چاره‌ی خۆنوسین که زیاتر
له‌ بریاره‌کانی کۆنگره‌ی نیو نه‌ته‌وه‌یییه سۆشیالیستییه‌کان به‌رجه‌سته ده‌کرا.
له‌وانه‌ش کۆنگره‌ی سۆشیالیستی نیو نه‌ته‌وه‌یی کریکاران، که له‌لنده‌ن له‌ سالی
۱۸۹۶دا راگه‌یه‌نرا که پشتگیری ته‌واوی بۆ مافی هه‌موو میلله‌تان ده‌رده‌پریت له
دیاری کردنی مافی چاره‌ی خۆنوسین دا به‌ سه‌ربه‌ستی.

کۆنگره‌ی یه‌که‌می سه‌ربه‌ حزبی کاری دیموکراتی سۆشیالیستی روسی له
سالی ۱۹۰۳دا دانی نا به‌ پێداویستی دیاری کردنی مافی چاره‌ی خۆنوسین بۆ
نه‌ته‌وه‌کان.

ئهو کاته (لینین و ستالین) ده‌وریکی سه‌ره‌کیان ده‌بینی. سه‌ره‌تای مافی
چاره‌ی خۆنوسین له‌لای لینین ده‌گه‌ری‌ته‌وه بۆ وته‌کانی که ده‌لی‌ت.. مافی میلله‌تانه
له‌ دیاری کردنی چاره‌نوسیان و جیا‌بوونه‌ویان له‌ کۆمه‌له‌ی نه‌ته‌وه‌یییه‌کانی ترو پیک
هینانی ده‌وله‌تی سه‌ربه‌خۆیی تایبه‌ت به‌خۆیان.

"لینن" لەو برۆیەدا بوو کە (نەتەو) بە شیۆیەکی سروشتی گەشە دەکات
لەگەڵ راپەرین و سەرھەڵدانی چینی ناو راست دا.

"دەولەتی نەتەو"ی "کە سایەتی سیاسی سەردەمی سەرمایەداری سەرەرای
ئەمانە جەختی لەسەر ئەو دەکرد کە پێویستە یارمەتی "کۆمەڵە نەتەوکان"
بدرێت و پشتیان بگرێت لە تیکۆشانیدا بەوێی کە ھۆکاریکی سەرەکین لە خەباتدا
دژی ئیمپریالیزم. ئەمانە جولێنەری ھیزی راستەقینەن و پڕۆلیتاری
سۆشیالیستین و بەم چەشنە لەسەر مارکسیەکان پێویستە لە ولاتە
داگیرکراوەکاندا تەنھا بە مافی چارە خۆنوسین واز نەھێنن بە لکو پێویستە
یارمەتی لایەنە شوپشگیرەکان بدەن لە بزوتنەوێی رزگاریخواری نیشتمانی
بۆ جوازێت لەو ولاتانەدا و ھانیان بدرێت بۆ شوپش دژی ئیمپریالیزم.
سەبارەت بە ستالین..

مافی چارە خۆنوسین لەلای ستالین تەنھا رێگایە بۆ حزمەت کردنی
بەرژەو ھەندییەکانی شوپشی جیھانی (الثورة العالمية) ئەگەر ھاتوو ئەم داواکرییە
(مافی چارە خۆنوسین) لەگەڵ بەرژەو ھەندی سۆشیالیستی جیھانی و شوپشی
جیھانی دا نەگونجێت دەبێت ئەم داواکرییە رەت بکریتەو.

بەرنامەی ستالین بۆ مافی چارە خۆنوسین بریتیە لە

۱. داننان بە مافی گەلان لە خەباتیاندا لە پیناوی (دیاری کردنی
چارەنوسیاند) ئەگەر ھاتوو بۆ مەبەستی دژایەتی کردنی دەولەتی سەرمایەداری
بێت و ھەنگاویک بێت بۆ خیرا کردن بۆ لەناوبردنی سەرمایەداری و زیاد کردنی
کەم و کورتی و درز کردنە ناو کۆمەڵگای سەرمایەدارییەو..

۲. دەبێت یەک (ھەیکەلی پڕۆلیتاری) و یەک حزبی کرێکاری ھەبێت کە نەتەو
جیاوازەکان بگرێتە خۆی لەناو یەک دەولەتدا.

۳. سەربەخۇيى خۇيى-الاستقلال الذاتى- بۇگەلانى جيهانى سۇشيالىستى
لەناو يەك دەولەتدا، كە ياساكان رېگە بدن بە سەربەستى گەشەكردى كەمە
نەتەوھىيەكان. ھەرچەندە دەولەتى سۇقىيەت (پرەنسىپى مافى چارەى خۇنوسىن)
وھە مافىكى ملزەم دادەنىت كە رېگە دەدات بەجىابونەوھە پىك ھىنانى دەولەتى
سەربەخۇ. ئەمە ھەر لە يەكەم ساتى دامەزراندنيەوھە لە مېژووى ۱۹۱۷/۱۱/۲ راي
گەياند.

۱. يەكسانىو سەروھرى بۇ ھەموو گەلانى روسيا.

۲. مافى گەلانى روسيا لە ديارى كرىنى چارەنوسياندا. تادەگاتە رادەى
جىابونەوھە پىك ھىنانى دەولەتى سەربەخۇ.

۳. لەناو برىنى (ئىمتيارانى چىنايەتىو چەوساندنەوھى نەتەوھى).

۴. رېگە بە پىشكەوتنى سەربەستانەى كەمىنە نەتەوھىيەكان بدرىت.

وھەر لە ئەنجامى ئەم راگەيانندنەدا بوو كە سەربەخۇيى ھەندى لە كۇمارەكانى
سۇقىيەت راگەيەنرا وھە (جۇرجيا، فىنلندا، ئەرمىنيا، ئۇكرانيا، روسياى سىپى،
ئىستوانيا، لىتوانياو ئازەربايجان). وھ تەنانەت راگەيەندرا كە مافى چارەى
خۇنوسىن مافىكى ملزەم رېگەنەدان بە گرتنە خۇى ئەو ھەيماەنى كە لە كاتى
جەنگدا داگىر كراون، وھ دەبىت سەربەخۇيى سىياسيان بۇ بگەرىتەوھە كە
سەربەخۇيىان زەوت كرا بوو لە ئەنجامى جەنگدا.

ئەمە ئەو پەيماننامەنى كە دەولەتى سۇقىيەت لەگەل ھەريەكە لە ئىستوانيا،
لىتوانيا، پۇلەندا، ئىران، توركياو چىكۇسلۇفاكيادا بەستى. زياتر جەخت لەسەر
داننان بە مافى چارەى خۇنوسىن دەكات.

سەبارەت بەسەرھەلدىنى مافى چارەى خۇنوسىن لە مىژۇودا، بۇ چ سەردەمانىك دەگەرئىتەو؟

ئاتانين بلىين كە مافى چارەى خۇنوسىن، لە سەردەمە كۆنەكاندا دانى پيادا نەنراو، گەر بگەرئىنەو بۇ مىژۇوى شارستانىيەتى يۇنانىيەكان لە شارەكانى يۇنانى كۇندا "ئەسپارتاۋ ئەسىنا" دا دەبىنرئىت كە پىرەنسىيى مافى چارەى خۇنوسىن، بەكارهاتوو لە كارو بارى رىكخستنى شارەكانياندا، ھەرچەندە كە ناكۆكىيە بەردەوامىيەكان لە نيوان حاكىمەكان و خەلكانى فەرمان رەواكەيان لە لايەكەو، و خاۋەن بەرژەوندىيەكان و ئەوانەى كە چارەنوسيان بە دەست خۇيان نەبوو، لە لايەكى ترەو، ريشەى داکوتا بوو. بەلام بەھۆى ئەو دىموكراتىيەى لە شارەكانى يۇناندا كە بالادەست بوو، (و ھەر شارەكانىش دەولەتى دەنۋاند)، لەبەر ئەو رىگە بەو پىرەنسىيە درا كە گەشە بكات بە رىگەيەكى ياساى، لە رىگەى دەستورو دامو دەزگا دىموكراتىيەكانەو.

ھەرۋەھا لە (رۇما) شدا پايتەختى ئەمپراتۇرىيەت، و شارى ياساۋ ھىزو توانادا، پىيوست بوو لەسەر ھاۋولاتى ئەمپراتۇيەت ئەو ھاۋولاتيانەى كە لە لايەن گەلەو ھەلبىژئىردراۋن (البليون). (۵). كە مافى چارەى خۇنوسىنى خۇيان لە ژئىر چىنگى گەرەكاندا بەدەست بەئىن، وە لە رىگەى ياساكانى رۇماۋە دان بەو بنەمايەدا بنرئىت..

لە چاخەكانى ناۋەرەستدا، سەبارەت بە دىيارى كىردنى مافى چارەى خۇنوسىن "سۆلىر" باسى چەند حالەتتىكى كىردوۋە كە خەلكى بەرپەرچى گۇرانكارىيان دەكرد لە لايەنگرانىيان بۇ گەرەيەك يان دەولەتلىك، بەپىئى ئارەزوۋى گەرەكان بەبى گەرەنەو بۇ خواستەكانى گەل..

بەلەم ھەرچۇنېك بېت، مافى چارەى خۇنوسىن، بەو شىۋەيەى كە لە كۇندا باسى لىۋە كراۋە تى گەيشتوون رووداۋەكانى دواى سەدەى شانزەيەم لە بىرى بردنەۋە، بەھۇى ناكۇكيە نىۋ دەۋلەتتەكان و شەپى نىۋان پاشاۋ شازادەكان و دوۋىەرەكيەكانىان، مافى گەلەكانىان ژيىر پى دەخست. چاۋچنۇكى فەرمانپروكان گەيشتېۋە رادەيەك، كە زەۋىۋ زارو دانىشتوۋەكانىان بە ئارەزۋى خۇيان لە پادشايەكەۋە بۇ يەككىكى تر دەگويىزرايەۋ، لە جياتى مارەيى ژن ھىنان يان ھەر ەك ديارىيەك پىشكەش بە نەناسياۋىكىان دەكرد..

گەر بگەرئىنەۋە بۇ چۇنيەتى سەرھەلدانەۋى مافى چارەى خۇنوسىن ەك ئامازەمان بۇ كردوۋە لەمەۋپىش كە مافى چارەى خۇنۋوسى لە كاتى جەنگى جىھانى يەكەمدا زياتر بەكار دەھىنرا، ئەمەش ەمرگىرانى وشەى ئەلمانى (Selbstimmonq Serecht) كە بەكار دەھىنرا لە مەسەلەى نەتەۋەكاندا.

گەرت مودى دەلىت: ئەم وشەيە لە سەرھەتادا لە كىتېبى فەيلە سوفەكانى ئەلمانى دا بەرچاۋ دەكەۋت، لە سالانى ۱۸۴۸۱۰ لە سالى ۱۹۱۵ ئەم وشەيە بەكارھىنرا بۇ دەربىرىن لە ەمرگىرانى يەكك لە بىرپارەكانى كۇنگرەى سۇشايالىستەكا كە لە (كۇبناگان) بەسترا، ئەۋەى شايانى باس بېت كە ئەم دەربىرىنە بۇ يەكەم جار بە ئىنگلىزى بوو كە داۋاى داننانى بە مافى چارەى خۇنوسىندا دەكرد..

بەلەم لىرەدا بابەتتىكى سەرەكى تر سەر ەلەدەتات ئەۋىش (رەگەزى نەتەۋەيى)يە، كە ەندىك لە رووناكپىرەكان بە ھۇكارىكى سەرەكى دادەنىت لە مەسەلەى مافى چارەى خۇنۋوسىن دا. كەسانى تر ەن كە جىاۋازى ناكەن. لە نىۋان مەسەلەى نەتەۋەۋ مافى چارەى خۇنۋوسىن دا، بەم جۇرە ەموۋ ئەۋ تاۋانانى كە ئاراستەى مەسەلەى نەتەۋە دەكرىتەۋە بە مەسەلەى مافى چارەى خۇنۋوسىندا دەبەستىتەۋە.. (۶). بەلەم راستىيەك ەيە كە پىۋىستە بوترىت، كە

هیچ بزوتنه وهیه کی رزگاری خوازی به بی رهگهزی نه ته وهیی بوونی نییه، به لام
ئه وهیه که ده بیئت بزانیئت هه موو بزوتنه وهیه که بارودوخیکی بابه تیانه ی خوی
هه یه له لایه نی ئابووری و سیاسی یه وه.

هه ر چوئیک بیئت مافی چاره ی خوئوسین، هه تا ئه گه ر به توندی به ستراییته وه
به مه سه له ی نه ته وه وه، ده گه ریئت به دوا ی پاساو هیئانه وه مادییه کاندای وه که
میژوو وزمان چونکه مافی چاره ی خوئوسین به مانا گشتی یه که ی، روداو یکی
ژیرانه داده نریئت که زیاتر به لایه نه هوشیاریه مه زه بییه کاندای وه بیرو باوه پی
نه ته وه یی دا دایده شکینیتته وه، له بهر ئه وه زۆربه ی جار بانگهیشتته ی یه کسان ی
ده کات، له نیوان هه موو میله تاندا.. (۷)

که واته مافی چاره ی خوئوسین کرداریکی ژیرانه یه که یه کسان ی نیوان
هه موو ره گه زه کان دایین ده کات. به بی گوی دان به رهنگ و قورساییان، ته نها ئامانج
رزگار بوونه له هه موو داگیر که ریکی ناوخوی و ی ده ره کی..

هه ندیک هه ن ده لێن، مافی چاره ی خوئوسین بانگ هیشتی راست ره وانیه،
هه ندیکی تر ده لێن مافی چاره ی خوئوسین بانگ هیشتی چه پ ره وانیه.
به لام راستیه که ی دیاری کردنی جوړی ئه م پرهنسییه به پی ی بارودوخ و شوین
ده گوړیئت. وه ده بیئت ئامانجه کانیان دیاری بکریئت.

ه. هۆلدان له پیناسی تیگیشتن له

مافی چارهی خۆنوسین

زۆر هۆلدرا بۆ تیگیشتنی مافی چارهی خۆنوسین، هه‌ندیك هۆلیان دا كه له‌لایه‌نه‌ بابه‌تی‌ه‌كانه‌وه‌ پیناسه‌ی گه‌لان ب‌كه‌ن، به‌ تایبه‌تی ئه‌و گه‌لانه‌ی كه له‌ یه‌كه‌یه‌كی یه‌ك‌گرتو پێك هات‌بوون، كه‌ ئه‌مانه‌ هه‌میشه‌ داوا‌ی مافی چاره‌ی خۆنوسین ده‌كه‌ن. هه‌رچه‌نده‌ زۆر‌جار جیاوازی ده‌كری‌ت له‌ نیوان هه‌ستی نه‌ته‌وه‌یی و بزوتنه‌وه‌ (چاره‌نووسی) یه‌كان، كه‌ ئه‌م دوو بانگ هه‌یشه‌ كه‌ هه‌ندی جار یه‌ك ده‌گرن و هه‌ندی جار یه‌ك نا‌گرنه‌و. (رینان) وه‌زۆربه‌ی له‌و نوسه‌رانه‌ی تریش كه‌ وه‌ك ئه‌و وابوون، هاتن پیناسه‌ی وشه‌ی (گه‌ل) یان كرد كه‌ ده‌لێن: خواستی تاكه‌ كه‌س له‌ بوونی گه‌ل یان نه‌بوونی دیاری ده‌كات. كه‌واته‌ تاكه‌ كه‌س چاره‌نووسی خۆی دیاری ده‌كات.

له‌هه‌مان كاتیشدا ده‌رپه‌ینه‌ له‌ خواستی بۆ پێك هه‌ینانی ئه‌و گه‌له‌ كه‌واته‌ ده‌توانین ب‌گه‌ینه‌ ئه‌و ده‌ره‌نجامه‌ی كه‌ مافی چاره‌ی خۆنوسین وه‌یان ویستی مافی چاره‌ی خۆنوسین و تیگیشتنی بۆ‌چوونی گه‌ل یان نه‌ته‌وه‌، پێك دی‌ت داوا‌ی ئه‌وه‌ی كه‌ ویستی تاكه‌ كه‌س و كۆمه‌له‌كان روون ده‌ییت له‌ دیاری كردنی چاره‌نوسیاندا.

ئه‌گه‌ر ب‌گه‌رێینه‌وه‌ بۆ تیگیشتنی (چه‌مکی گه‌ل) كه‌ له‌ سه‌ده‌كانی یه‌كه‌مدا (یه‌كه‌می زاینی‌دا) بوونی هه‌بووه‌، له‌لای لاتینی‌ه‌كان ئه‌وه‌ی ده‌گه‌یاند به‌مانای دروست كه‌ر ده‌هات، پاشان بۆ ماوه‌یه‌كی زۆر گرنگی ده‌دا به‌ پێكه‌وه‌به‌ستنی هاوولا‌تیان وه‌یان كۆمه‌لێك له‌ خه‌لك. كه‌ ئه‌و شاره‌ وه‌یان ئه‌و شوینه‌ ده‌نوینیت.. (٨)

سەر كرده كانى شوپشى فەرەنسا، خەلکیان بەکار دەهینا وەك دەولەتیک بۆ
یەكگرتنیان، بەهۆی ئاراستە كردنیکى جیگىرو دیارى كراو.

بەو جۆرە چەمكى گەل بەرە بەرە زۆر مانای جیاوازی وەرگرت، وەبەم جۆرە لە
هەردوو زمانى ئینگلیزى و فەرەنسىدا مانای گەل بەرامبەر مانای دانىشتوانى
دەولەت دەهات، شتىكى دەگمەنىش نەبوو كە ئەو دەولەتە فەرەنەتەوە بیّت،
وەمەسەلەى نەتەوەش لەلایان گەرانەوە بۆ نىشتمانى دەگەیاند..

بەم جۆرە تیگەیشتنەى "چەمكى گەل" خۆى گەیانده زمانەكانى تریش وەك
ئەلمانى و روسى بەلام لە ماوہیەكى دواتردا. كە مانای یەكیى كۆمەلایەتى و
میژوویى دەگەیاند كە سەرمايەدارى لەگەڵ خۆیدا هیڤاىە كایەوە. بەلام لە هەمان
كاتدا بەرھەمى گەشەكردنى رەسەنى گەلیكى دیارى كراو یان گەلانى سەرەخۆ لە
ماوہى چەند سەدەى رابردودا بوو..(۹)

۵-۵ چەمكى نەتەوە لە روانگەى ماركسیزمەوە

دراسەى ورد بینانەى میژووی كۆمەلایەتى و هیڤى بەرھەم هیڤان
و پەيوەندیەكانى بەرھەم هیڤان، وای لە ماركسیەكان كرد كە بڵین.. گەل
كۆمەلایكى جیگىرە لەخەلك كە پێشینیەكى میژوویى یان هەیه، هەلقولاولە لە
یەكیى زمان و خاك و ژيانى ئابوورى و تەنانەت مەزاجى دەروونى یەكگرتوو كە
ئەمانەش دەربیرین لە (رۆشنیری نەتەوہی) دەكات.

چونكە گەل دیاردەیهكى میژووییه. وەنەتەوەكان لە قوناغیكى دیارى كراو لە
قوناغەكانى گەشەكردنى كۆمەلایەتىدا دەرکەوتوون، لە ئەوروپا پرۆسەى دروست

بوونی نه ته وه کان هاو ده م بوو له گه ل پرۆسه ی گه شه کردن و سه ره لدانی په یوه نډییه سه رمایه داره کان... (۱۰)

به لām سه بارت به و گه لانه ی که شوینگی داپلۆسین و چاوتیپرینی داگیر که ران بون. نه ته وه کان یان له ماوه ی رۆداچوونی سه رمایه دارو هه نډیکی تر له سیبهری سۆشیا لیستدا دروست بوون. به لām ئهو راستی یه ی که هه موومان ده یزانین نه ته وه کان به هر شیوه یه که بێت به قو ناغه کان ی پیک هاته ی کۆمه لایه تی دا تیپه ربوون که بریتین له (عه شیرت، هۆز، نه ته وه). که واته نه ته وه بریتی یه له کۆمه لگایه که هر له میژه دروست بووه. زمان و ناوچه یه کی تایبته به خۆی هیه، ئه مه جگه له رۆشنیری هاویه شو په یوه نډییه ئابوورییه کان.*

که واته نه ته وه کۆبو نه وه ی سێ جوړ له په یوه سته کان، وه پیکه وه به سترانی لایه نه مادی یه کان (ئابووری، یه کی تی خاک) ده گریته وه هه روها لایه نی دووم زمانی نه ته وه. وه لایه نی سێ یه مییش لایه نی رۆحی یه.

مه سه له ی نه ته وه له فه لسه فه ی مارکسی دا به تایبته تی له لای لینین شوینیکی دیاری کراوی هیه، لینین مه سه له ی نه ته وه به یه کی که له مه سه له سه ره کیه کان داده نی ت له فه لسه فه ی مارکسی دا. وه هه ردووکیان یه که ده گرنه وه له مافی گه لان له دیاری کردنی چاره نووسی خۆیاندا.. (۱۱)

ئهم پرهنسییه له داهینانی مارکسیه ت نه بووه، هه روه که چو ن لینین خۆی ئاماژه ی بو ئه وه کردوه له یه کی که له نویسنه کانیدا.. (۱۲). که ده لی ت ئهم داواکارییه (مه به سستی له سه ره پرشتی گه لانه له دیاری کردنی مافی چاره ی خۆنووسین دا) له سه ده کانی حه قده یه مدا داپرێژراوه له سه ره ده سستی بو ژروا بچوکه کاند که دیموکراسی بوون، ئهو کاته ئهم پرهنسییه به پرهنسیی نه ته وه ی ناوده برا. هه رچه نده ئهم پرهنسییه زوړ کۆنه، به لām پرۆسه ی جی به جی کردنی به خۆیه وه نه دیووه به ده گمه ن نه بێت.. (۱۳)

وه هر لينين خوږى دهليټ كه نهتهوه بهرهمى حهتميهتى و شيوازي
 حهتميهتى سهردهمى بوژوايه له گهشهكردنى كوولهيهتى دا.. (١٤)
 پاوان كردنى نهتهوه بى هيژو بى دهسهلاتهكان لهلايهن نهتهوه بههيزهكانهوه له
 بواري سهربازى و ئابورييهوه، شتيكى سروشتىيه چونكه ئههميه ياساى
 گهشهكردنى نهتهوه بوژوازييهكان. وهبههوى ئهه گهشه كردنه وه لهژير سيبهرى
 سهرمايهدارى دا به شيويهكى زور توند بهيهكهوه دهبهستريتهوه بوگرىدانى
 تيكووشانى نهتهوه چهوساوهكان بهيهكهوه له پيناوى رزگارى و بهدهست هيئانى
 سهربهخويى دا.. (١٥)

لهگهه دهست پىكردنى قوناغى ئهپيراليژمدا (قوناغى داگيركردن)
 پهيوهندييه نهتهوهيههكان گورانكارى بهسهردا هات، بهجوريك له مهسهلهيهكى
 ناوخوييهوه گوڤا بو مهسهلهيهكى دهرهكى، كه دهليين دهرهكى مهبهست له به
 جيهان كردنييتى، چونكه مهسهلهى (كهمه نهتهوهيههكان) له سنورى دهولهتيكى
 ديارى كراودا نهمايهوه بهلكو بوو به مهسهلهيهكى نيشتمانى له ناوچه داگير
 كراوهكاندا كه پيش ههموو شتيك مهسهلهى تيكووشانى نهتهوهيه دهگهياند دژى
 كولونياى، و له پيناوى رزگارى، و گهشهكردنى بهردهوام بهرهو پيش كهوتن.. (١٦)
 مهسهلهى مافى گههلان له ديارى كردنى چارهئوسدا بهرنامهى روسى كه له
 سالى ١٩٠٣ دا چارهسهرى بو نهدهزيهوه، بهلكو چارهسهركردنى ئهه مهسهلهيه
 لهبهرههكانى (كونگرهه لهندن)ى جيهانى دا كه له سالى ١٨٩٦ بهسترا، بزوتنهوه
 نهتهوهيههكان به تهها له رووسيدا بو يهكهه جار دهرئهكهوت، و تاييهت نهبووه به
 تهها ئهه ولاته، بهلكو له ههموو جيهاندا له سهردهمى سهركهوتنى سهرمايهدارى
 بهسهر دهرههگايهتى دا كه هاوناههنگ بوو لهگهه بزوتنهوه نهتهوهيههكاندا بههچهى
 ئهه بزوتنهوانه ئابوورى بوون بههوى سهركهوتن له بواري بهرهم هيئاندا، وه
 دهسهلاتى تهواوى بوژوازيهت بهسهر بازارهكانى ناوخودا، ويهكگرتنى ئهه

زەويانەى كە دانىشتوانەكانى بەيەك زەمان قەسە دەكەن چۈنكە زەمان گەنگەتەين
 ھۆكارە بۇ پەيۋەندى كەردنى خەلكان بە يەكتەريەو، لە ھەمان كاتدا يەكگەرتەوى
 زەمان و سەربەستى بەرەو پېش چەون، مەرجى سەركەين لە ئال و گۆرە
 بازەركانىەكانداو بۇ درەست كەردنى پەيۋەندى بەھيژ لە نەوان بازەر و خاۋەن كارە
 گەرەو بچوكەكانىشدا.. (۱۷)

مەبەستىش لەسەربەستى گەلان لە ديارى كەردنى چارەنوسياندا، واتە
 جىابوونەويان لە كۆمەلانى نەتەۋەيى بېگانە وە مەبەست لە درەست كەردنى
 دەۋلەتى نەتەۋەيى سەربەخۋىە وە ئەگەر سەيرى دەۋلەتە نەتەۋەيىەكان بگەين
 لەرووى پەيۋەندىەو بەشتەين رېگايە بۇ گەشە كەردنى سەرمایەدارى.

لەين دەلەت: ماركەسيەكان ناتوانن ھۆكارە ئابورىيەكان پەشتگوى بخن، كە
 ئەمە بەھيژتەين ھۆكارە بۇ درەست بوونى دەۋلەتە نەتەۋەيىەكان، كەواتە
 سەربەستى گەلان لە ديارى كەردنى مافى چارەى خۇنەوسەين دا لە بەرنامەى
 ماركەسيەكاندا لە روى مېژەويى و ئابورىيەو تەنھايەك مانا دەگەيەنئ ئەۋەش
 سەربەستى ديارى كەردنى چارەنەۋەسى سىياسىيە واتە سەربەخۇ بوون وەك
 دەۋلەت بۇ نەمۇنە لە رۇژئاۋاي ئەۋرەپادا سەردەمى شۆپشە ديمەكراسىەكان ھەر
 لە سالانى ۱۷۸۹ ھەتا وەكو ۱۸۷۱، ئالەم ماۋىەدا زياتر بزوئەنەۋە نەتەۋەيىەكان
 سەريان ھەلدا، پاشانىش درەست درەست بوونى دەۋلەت (دەۋلەتى بۇرجۋازى
 بچوك) كە سىستەمىكى رېك و پېك و تەۋايان ھەبوو.

بەلام لە رۇژمەلەتى ئەۋرەپاۋ ئاسىيادا سەردەمى شۆپشى ديمەكراسى
 بۇرجۋازى دەستى پىن نەكرد تەنھايەك لە سالانى دۋاي ۱۹۰۵ بوو وەك ئەو
 شۆپشانەى كەلە روسيا، فارس و توركياۋ چين دا رەويان دا..

ھەرۋەھا لىنىن لە شۈيىنكى تىردا ئامازە بۇ ئۇە دەكات كە پىۋىستە دان بە مافى جىابونەۋەدا بىرىت، ۋەموو مەسەلەى مىللەتلىك بەپىئى بارودۇخى خۇى ھەلبەسەنگىنرىت.

سەبارەت بە پىكەۋەلكانى ئۇ زەۋىانەى دەخرانە سەر دەۋلەتانى تر بىرو بۇچوونى خۇى بەۋە دەردەبىرىت كە دژى پىكەۋە لكاندنە چونكە دەست درىژى كردنە بۇ سەر مافى مىللەتان لە دىارى كردنى چارەنۋوسىاندا، ھەرۋەھا شىۋەيەكە لە شىۋەكانى چەۋساندەۋەى نەتەۋەىى. لەبەر ئۇە دەبىت بە ھەموو شىۋەيەك دژى سىستەمى كۆلۇنيالىزىمى بوەستىن. وداۋى رزگار كردنى سەرتاسەرى ناۋچە كۆلۇنيالىكراۋەكان بىرىت كە ئەمەش مەھالە بەبى بوون روودانى شۇرش.

سەبارەت بە سىستەمى ئۆتۈنۈمى ۋەك چاك سازىيەك بى گومان جىاۋازى ھەيە لەگەل سەربەستى جىابونەۋە، ۋەك بەرنامەيەكى شۇرشگىرانە. ئەمە ھىچ كىشەيەك نىيە لەسەرى، بەلام رىقۇرمى چاكسازى ۋە ھەموومان دەيزانىن ھەندى جار لە پىادە كردنى عەمەلدا ھەنگاۋىكە بەرەو شۇرش و ئۆتۈنۈمىش رىگە بەۋ گەلانە دەدات كە بەزەبرى ھىز رازى بوون لەناۋ سنورى دەۋلەتلىكدا بىمىنىتەۋە بتوانن رىگەى گەشە كردن و پىشكەۋتن لەناۋ ئۇ دەۋلەتەدا بدۇزنەۋە ئۇ گەلە دروست بىت لە ئەنجامى كۆكردنەۋەى تواناكانى ۋە چۆنيەتى رىكخستىيان، بارودۇخىكى گونجاۋ ھەلبىزىرىت بۇ راگەياندىنى سەربەخۇى خۇى..(۱۸)

رۇژنامەى (ناشا راپۇمشايا غازىنا) لە ژمارەى (۳) كە باس لە داننان بە مافى ھەموو مىللەتان لە دىارى كردنى چارەنۋوسىاندا لەلايەن (ف-كۆسۇفسكى) ۋە نوسرا بوو تىايدا دەلىت.. ئەم مافە بە شىۋەيەكى مىكانىكى ۋەرگىراۋە لە بىرىارى كۆنگرەى يەكەمى حزب لە ۱۸۹۸ كە ئەمەش خۇى لە خۇيدا ۋەرگىراۋە لە كۆنگرەىكانى سۇشىيالىزىمى جىھانىدا، ۋە ئەم مافە لە كۆنگرەى سالى ۱۹۰۳ دا قبول كرا، بە ھەمان مانا كەنىۋ نەتەۋەىى سۇشىيالىزىمى پىئى بەخشى كە بىرىتىيە

له دیاری کردنی مافی چاره نووسی سیاسی، وه مافی چاره‌ی خۆنوسین، نه‌ته‌وه‌کان به‌ره‌و سهربه‌خۆ بوونی سیاسی. وه مافی چاره‌نوسی نه‌ته‌ویی واته مافی به‌دهست هیئانی قه‌واره‌یه‌کی هه‌ریمایه‌تی به‌ته‌ناه و سهربه‌خۆ، ئەمه‌له کاتی‌دا که دووره‌ پهریز و بێ لایه‌ن ده‌ییت له‌ مه‌سه‌له‌ی زانی‌نی چۆنیه‌تی ریک‌خستنی په‌یوه‌ندییه‌کان له‌ ناو دام و ده‌زگا‌کانی ده‌وله‌ت‌کی دیاری کراودا به‌ تایبه‌تی به‌نسبه‌ت ئه‌و نه‌ته‌وانه‌ی که ناتوانن، یاخود نایانه‌ویت له‌ سنووری ئه‌و ده‌وله‌ته‌ ده‌ربچن.

لینین جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌وه‌ ده‌کات که ده‌لیت: (هه‌رچۆنیک بی‌ت به‌ پراکتیک نه‌کردنی مافی گه‌لان له‌ دیاری کردنی مافی چاره‌ی خۆنوسین له‌ ژیر سی‌به‌ری رژی‌می سۆشیالیستی‌دا خیانه‌ت کردن در‌ی سۆشیالیستی ده‌نوی‌نیت). هه‌روه‌ها مارکس و ئەنگلس که هه‌ردوکیان گه‌وره‌ترین نوی‌نه‌ری دیموکراسی و مامۆستای پرۆلیتاریا بوون له‌ سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مدا، ئاماژه‌ بو‌ ئه‌وه‌ ده‌کن ئه‌و گه‌له‌ی گه‌لیکی تر بچه‌وسینی‌ته‌وه‌ ناتوان‌ریت بوت‌ریت گه‌لیکی سهربه‌سته.. (١٩)

٦- بێک هیئانی مافی چاره‌ی خۆنوسین

ده‌توانین ب‌لێین که مافی چاره‌ی خۆنوسین له‌سه‌ر سێ‌رایه‌لی سه‌ره‌کی ده‌هه‌ست‌یت که بریتین له‌:

١- ٦ یه‌که‌م: چه‌مکی ده‌وله‌تی تازه‌یان سه‌ره‌ری له‌ رژی‌می ده‌وله‌تی تازه‌دا، ئەم چه‌مکه‌ بو "چاخی راپه‌رین و سه‌رده‌می بزوتنه‌و مرو‌ق‌ایه‌تیه‌کان. ده‌گه‌ریت‌ه‌وه‌ کاتی‌ک که مرو‌ف گه‌یشته‌ لیکۆلینه‌و زانسته‌یه‌کان و دوور که‌وته‌وه‌ له‌ ئەفسانه‌و داب و نه‌ریته‌ کۆنه‌کان و گه‌ران به‌شو‌ین ریک‌خستنی کۆمه‌ل و تاکه‌ که‌س دا،

چۆنیه تی دروست بوونی دولەت و لیكدانه وی سی رایه لی سهرکی دولەت که بریتی یه له زهوی (خاک)، کۆمه لانی خه لک و سهره وی ..

۶-۲ دووم: بیرو باوه پی دیمکراسی و سهریهستی .. پادشاکان خاوه ن دهسه لاتی ره ها بوون به درێژایی چه نده ها سه ده، تا سه ده ی شازده هم و دواتریش بهرده وام بوو. کلیسا قه والهی خواوه ندی خو ی راده گه یاند بو پی به خشیانی و پشتگیری کردنیان به لام ئەوه بوو له سه ره تای سه ده ی نۆزده هه مدا هه ندی له فیهله سوفه کان به تایبەت (رۆسو و هو یزو لۆک) که هه ولیان دا له ریکخستنی په یوه ندییه کان له نیوان فه رمانه و او خه لکانی فه رمانه واکه له سه ر بناعه ی گری بهستی کۆمه لایه تی دا بیئت.

(ئه رستوو ئەفلاتۆن) به هه مان شیوه که پیشتەر باسیان له دولەت و دیموکراسیه ت ده کرد، ئه رستوو زیاتر جه خت له سه ر ئەوه ده کات که دولەت بو ئەوه یه که ژیانکی باشتی تیدا بریته سه ر نه ک هه ر ته نها ژیان، برنادشو بروای وایه که دیموکراسیه ت بو ریکخستنی کۆمه لگایه له بهر ژه وه ندی هه موو مرو قی کدا بیئت و به بی جیاوازی.

برنادشو دژی دیموکراسیه تی جه ماوه ر نه بووه، به لکو دژی خراپی به کارهینانی بووه که ده بیئت زۆر به چاکی به کار به یئیریت له مه یدانی زانست و رامیاری دا. دیموکراسیه ت له تیگه یشتنی ناوخویدا جیاوازی هیه له گه ل تیگه یشتنه ده ره کیه که ی دا.

چونکه هه ر کاتی که دیموکراسیه ت ها ته دی هه تا ئەگه ر به شیویه کی رێژه یی بیئت داوای دیاری کردنی مافی چاره نووسی تاکه کانی ده کات پاشان گه شه ده کات و داوای مافی کۆمه لایه تی ده کات له دیاری کردنی چاره نویساندا.

بەم جۆرە سەرپەستى نىشتىمانى لە حۆكمى دىموكراسىدا رەنگ دانەوى
هەيە، چاكتىن رىگاش بۆ دىارى كردنى مافى چارەى خۆنوسىن لە رىگەى
پروفسەى رىفراندۆم يان راپرسى خەلكەو دەيت.

٦-٣سىيەم: سەرورەى نىشتىمانى: دەرپىنىكى تازەيە، تازەگەرييەكەى
بەستراوتەو بە دەولەتى تازەو هەروا بە دىموكراسى كۆمەلەو، بەلام
سەرورەى بەمانا ناوخۆيى و دەرەكەكەى دەرپىنىكى _سياسى و ياسايىيە_.
سەبارەت بە سەرورەى مقومقويەكى توند لە نيوان رووناكبيراندا پەيدا بوون
ئەوانەى كە زياتر ئەم مەسەلەيان بەلاو گەنگ بوو (ئادابى، لاوسكى، رىنان و
لوبستر) بوون. سەبارەت بە چارەنوسى گەلان و سەرورىيان و بابەتى فەرمانرەوايى،
كە دەيت خەلكان خويان لە بوارى ناووەو دەرەوشتا بپريارى لەسەر بەدن،
سەرورەى بوو پيوانەيەكى ياسايى و راميارى كە خۆى لە خويدا سەرپەخويى
دەگەيانندو كارى كردبوو سەر سەركردە سياسىيەكان لە لايەك، وەگەلانىش لە
لايەكى ترەو كە لە سەرپەخويى بوون زياتر بە هيچى تر رازى نەدەبوون، كەواتە
سەرورەى "سەرپەخويى بوون" دەگريتەو سەرپەخۆ بوونيش هەر خۆى
سەرورەيىو هەردوكيان بەيەكەو مافى چارەى خۆنوسىن دىارى دەكەن.. (٢٠)
مافى چارەى خۆنوسىن لەچاخى نىشتىمانىدا بەستراوتەو بە مافى ميللەتان
لە:

١. مانەو.

٢. سەرپەخوييان.

٣. يەكسانيان. (٢١)

ياسا نيو دەولەتىيەكان كۆنەكان بە هەموو سەرچاوەكانيان هەر لە (عورف-
ريكەوتنەكان-بەما گشتىيەكان-بپريارەكانى ناوڤريوان) شتيكى بئىگومانە كە
هەموويان لە ئەنجامى بەرژەوەندييە بالاكاني ولاتە زەهيزەكان هاتنە كايەو بۆ

جئى بەجئى كىردى مەبەستەكانيان. بەلام پاش ئىو گۇرانكارىيانەى بەسەر باردودۇخى نئو دەولەتى دا هات، وای لە دەولەتە سۆشیاالىستەكان و دەولەتە تازە سەر بەخۇبوو دەكان كىرد كە داواى گۇرانكارى بىكەن لە بنە ماكانى ياسا نئو دەولەتتە كاندا، چونكە سەردەمى ئىستە سەردەمى يەكسانى ياساىيە لە نئوان دەولەت تاندا. سەردەمى بوونى رىكخراوى وەك نەتەو وەك گىرتو وەكان. كەواتە زۆر ئاساىيە كە داواكارى يەكەمى زۆربەى دەولەتەن بە پەلەى يەكەم ديارى كىردى مافى چارەى خۇنوسىن بەرز بوو، گەيشتە پەلەى عورفى نئو دەولەتى.

سەبارەت بە رىكەوتەن نامە نئو دەولەتتەكان پىش (پەيماننامەى ئاشتى) لە شەپى جىهانى يەكەمدا جىاوازى ھەيە لە داواى ئەم پەيماننامەيە. لەبەر ئەو دى پىش (پەيماننامەى ئاشتى) دەيان وت كە مافى چارەى خۇنوسىن ھىچ قەوارەيەكى نىيە لە عورفى نئو دەولەتى دا.

بەلام پاشان گۇرانكارى بەسەردا هات، زۆر ھۆكارو پالىپوھنەر ھەبوون، بەلام ئەم ھۆكارانە بەگىرتو وەبوون لە كەسايەتتە سىياسىيەكانەو دەگۇرا بەپئى بوونى بەرزەوھەندىيەكانيان.

سەرۆكى ئەمىرىكى ولسون لە كۆمەلەى گەلان دا سالى ۱۹۱۷ دا دەلئيت: "من پىشنىار دەكەم ھەموو گەل و نەتەو وەيەك وازيان ئى بەئىنرئىت با خۇيان برىارى ئەو سىياسەتە بدەن كە دەبانەوئىت، با برىارى پىشكەوتنى خۇيان بدەن بەئى ھىچ رىگىرك، با (گەل) بچوكەكانىش بە ھەنگاوى يەكسان لەگەل دەولەتە بەھىزەكاندا كاروانى خۇيان بېن".

جەنرال (سمطس) يەكك بوو لەو كەسانەى كە لە ھەمان پەيماننامە دا رۆلى سەرەكى ھەبوو زىاتر جەختى لەسەر مافى چارەى خۇنوسىن كىردۆتەو لە كۆمەلەى گەلان دا لە كانوونى يەكەمى سالى ۱۹۱۸ دا، كە دەلئيت:

یەکیک لێ بنهما سەرەکی یەکان ئەوەیە نایبێت هیچ زەوییەك بلكێنرێت بە دەولەتە سەرکەوتوووەکانەو، دووهمیان دەبێت مافی چارەى خۆنوسین یان رازی بوونی خەڵکان بە جۆری ئەو حکومەتەى هەڵدەبژێرێن بە داد پەروری جێبەجێ بکریێت.

هاوپەیمانەکان لەو کاتەدا یەك سەنگەریان نەبوو، لە رۆژھەڵات و رۆژئاوادا یەکیان گرتبوو دژی ئەلمانیا، روسەکان لە ریکەوتنامەى تەنھایان لەگەڵ ئەلمانیادا لە "پرست لیبفۆزك" سالی ۱۹۱۷ی یان راگەیاندا (مەبەستی سەرەکیان بەرقەرار بوونی ئاشتی یە لەسەر بناغەى مافی میللەتان لە دیاری کردنی مافی چارەى خۆنوسینی ئەو میللەتانەدا).

پاشان هاوپەیمانەکان پابەند بوونی خۆیان راگەیاندا بە پرنسیپی مافی چارەى خۆنوسینەو، لە لایەكەو بەریتانیا لەسەر زمانی سەرەك وەزیرانەو (لوید جۆرج) خوشحالی خۆیان راگەیاندا. بەم پرنسیپە كە دەلیت: سێ پایەى سەرەكى هەيە بۆ ئاشتی هەمیشەى، یەكێك لەوانە چارەسەر کردنی كێشەى زەوییەكانە لەسەر بناغەى مافی چارەى خۆنوسین. سەبارەت بە ئیتالیا و فەرنسا (تحفظات) خوگرتنەوێ خۆیان دەنوند بەهۆى كێشەى سنورەكانیان كە هەیان بوو، لەبەر ئەو هەلوێستی هاوپەیمانەكان ئاشكرا بوو هانی نەتەوەكانیان نەدەدا بۆ مافی چارەى خۆنوسین، بەلكو تەنها داننان بەو مافەدا بوو، لە كاتیكدا كە نەتەوەكان دەیان سەپاند بەسەریاندا ئەمانەیش ناچار دەبوون چونكە بەرژەوێندیەكان وای دەویست، لە لایەكى ترەو لە پیناوى پروپاگەندە كردن بۆ گەیشتن بە ئامانجەكانیان.

یەكێك لەو ئامانجە سەرەکیانەى كە بەرجەستە کرا، لەدەست دەرھێنانی زۆربەى زۆری ئەو زەوییانە بوو كە ئەلمانیا و دەولەتانی تری (محور-تەوێ) دا لە ژێر دەستیاندا بوون.

ئەو ۱۹۱۹ دىۋى شەھىرى جىھانى يەكەم بەسترا، بە جۇرېك مافى چارەى خۇنوسىن ۋەك كىلىلى ئەفسونىۋى ئى ھاتىۋو بۇ چارەسەر كىردى ناكۇكىيەكانى دەۋلەتە زەھىزەكان ۋەك چارەسەرىكى مەۋىۋىسى ۋە سىياسى لە دىۋاكارى دەۋلەتە بچۇكەكاندا.

زۇربەى زۇرى پەيماننامەكانى (پەيماننامەى رېكەۋتن) مافى چارەى خۇنوسىنى گىرتىۋوۋە خۇ، بەزۇر شېۋەى جىۋاۋان گىرنگىرتىن پەيماننامە (پەيماننامەى قىرساى)ى بوو كە لەگەل ئەلمانىادا بەسترا، بە پىۋى ئەو پەيماننامەى ئەلمانىا، ئى خۇش بوۋى بۇ بەلجىكا راگەياندا لە ھەموو مافەكانى لە زەۋىيەكانى (كىرىن ۋە مالد)ى دا كە مادەى (۲۴) ئامازەى بۇ دەكرىد. كە دەلىت:

لەماۋەى شەش مانگدا دەست دەكرىت بە تۇمار كىردى ھەموو ھاوۋلاتيانى ئەو ناۋچانە بە مەبەستى دىارى كىردى ئارەزۋەكانىيان، ئاخۇ دەيانەۋى لە ژىر سەرۋەرى ئەلمانىادا بىمىنىتەۋىيان نا.

بەھەمان شېۋە بۇ ناۋچەكانى (سىلىزىيا سەرۋە)ۋە (بروسىيا) بىرىار درا كە لە رېگەى دەنگ دانەۋە رىز لە ئارەزۋى خەلكان ۋەرىگىرت بۇ دىارى كىردى چارەنوسىيان.

ھەرۋەھا ھارپەيمانەكان ۋلاتە يەكگىرتۋەكانى ئەمەرىكاۋ بەرىتانىاۋ فەرەنساۋ ئىتالىاۋ يابان بەياننامەىەكىان دەكرىد لە (۲۷ى ئەپىلۋى ۱۹۱۸) كە باس لە مافى چارەى خۇنوسىن دەكات بۇ (دۇفەىە دىشى)ۋ ناۋچەكانى (ئاورافاۋ ئەسىزا) لە رېگەى دەربىرىنى ئارەزۋى دانىشتۋانى ناۋچەكە. ۋەزۇر كىشەى تىرىش چارەسەر كىران كە دەرنەنجامەكەى بەرەۋ بىرىار دان دەچۋون لەسەر دىارى كىردى مافى چارەى خۇنوسىن، كە زۇربەى مادەكانى ئەو رېكەۋتننامانە جى بەجى كىران (ھەر ۋەك پىشتىر ئامازەمان بۇ كىرد چۈنكە بەرژەۋەندىيەكانىيان ۋاى

دەوێست). لەبەر ئەوە هەر خۆیان دەستیان بە پیلان گیران کرد دژی ئەم پڕەنسیپە لەژێر ناوی مافی چارەى خۆنوسیندا.

بۆ نموونە وتیان ناییت بەسەر زەوى دەولەتى (پۆلندا-صربىيا) جى بەجى بکړیت. یان ئەو ریکەوتنامە نەهێنانهى لە نىوان هەردوو دەولەتى (فەرنساو بەرىتانىا) دا رووى دا بۆ دابەشکردنى سەرو سامانى ئىمپىراتۆرىيەتى عوسمانى لە خۆرەلاتى ناوەراستدا، یەكەم قوربانى بەرژەوهندى دەولەتە زلهیزەكان "گەلى كورد بوو" كە وىست و ئارەزووى پىشیل كرا لە پیناوى بەرژەوهندى زلهیزەكاندا "كە پاشان بە وردى دىینه سەر باسکردنى"

ئەوى راست بىت هەردوو دەولەتى هاوپەیمان بە تايبەتى بەرىتانىاو فەرنسا، پەپرەوى دوو پڕەنسىپىيان دەکرد ئەویش:

۱. لایەنى سەرکەوتوو مافی ئەوى هەيە مەرجهكانى خۆى بسەپىنیت و دەسكەوتى جەنگى هەبیت.

۲. جى بەجى كردنى بنەماى مافی چارەى خۆنوسىن تەنها لە حالەتیکدا نەبیت ئەگەر هاتوو دژی بەرژەوهندییه ستراتیجى و ئابوورى و رامیارى یەكانيان بىت.

۷ مافی چارەى خۆنوسىن لەسەردەمى كۆمەڵەى گەلاندا

هەرچەندە لەسەردەمى (عهد عصبة الامم-كۆمەڵەى گەلاندا) دەقى روون و ئاشكرا بۆ پڕەنسىپى مافی چارەى خۆنوسىن بەدى ناكړیت، بەلام بوونى چەند

بىنەماۋ پىرىنسىپىكى تازەى تىدايە كە لە تىگە يىشتىنى دا مەبەستى لە گىرتنە خۇى
ئەم پىرىنسىپىيە بۇ نەمۇنە:

۱. لەسەردەمى كۆمەلەى گەلاندا سەر زەنىشتى (فتىح) كراۋ بۇ دواتر تەحرىم
كرا، چونكە ئەم دىياردەيە لەگەل مافى گەلان و سەرۋەرياندا ناگونجىت، ھەر لەبەر
ئەم مەبەستە (سىستەمى پاراستنى كەمىنەكان) دامەزرا. كە دەلىت: پىۋىستە
يەكسانى لە ماف و ئازادىيەكاندا ھەيىت بە شىۋەيەكى (راستەقىنەۋ فعلى) لە
نىۋان (كەمىنەۋ زۆرىنەدا) لەيەك دەۋلەتدا.

۲. دامەززاندى (سىستەمى سەرپەرشتى-نظام الانتداب) كە بە ھۆيەۋە
ھەندى لە دەۋلەتان دەخرانە ژىر چاۋدىرى و سەرپەرشتى كۆمەلەى گەلانەۋە بە
مەبەستى گەشە پىۋى كىردنى ئەۋ ھەرىمانەى سەرپەرشتى خۇنىن وە مەرام لەم
يارمەتى دانەيان ئەۋەيە تا بتوانن لە ئاستى گەۋرەترىن لىپىرسراۋىتى دابن لە دوا
رۇژدا ئەۋىش (لىپىرسراۋىتى) سەرپەرشتىيە، دەيىت بە ھەمۇ شىۋەيەك يارمەتيان
بدرىت.

(كۆمەلەى گەلان) پىرىنسىپى مافى چارەى خۇنۋوسىنى لە زۆر حالەتدا
پىراكتىك كىردۈۋە لەۋانەش.

۱. لەسەردەمى كۆمەلەى گەلاندا بوو كە پۇلەنداۋ تىشكۇسلۇفاكىاۋ نەمساۋ
مەجەرو ئىرلەندە سەرپەرشتىيە بەدەست ھىنا.

۲. گەرانەۋەى ئەلزاس و لۇرىن بۇ فەرەنسا.

۳. گەرانەۋەى شىلزوچ بۇ دانىمارك و تراسلفانىاۋ بۇكونيا بۇ رۇمانيا.

۴. ژمارەيەكى زۇرىش لە راپىرس كرا. لەۋانەش:

۱- راپىرسى بۇ دىيارى كىردنى سنور لە نىۋان (پۇلەنداۋ ئەلمانىا) لە لايەكەۋە

ۋەلە نىۋان (فەرەنساۋ ئەلمانىا) لە لايەكى ترەۋە.

ب- راپرسى سالى ۱۹۲۰لە (كلاجنفورت) سەبارەت بەۋەى ئايا بگەرئىتەۋە بۇ نەمسا ۋەيان يۈگسلافيا.

ج- راپرسى سالى ۱۹۲۰ لە (ئەلنشتاين ۋە ماريىنۇ) سەبارەت بە گەرانەۋەى بۇ پۆلەندا يان ئەلەمانيا.

د- راپرسى سالى ۱۹۲۱كرا لە (سۇبۇن) سەبارەت بە گەرانەۋەى يان بۇ مەجر يان بۇ نەمسا.

ه- راپرسى سالى ۱۹۲۱لە سىليزياى سەروو سەبارەت بە گەرانەۋەيان بۇ پۆلەندا يان ئەلمانيا.

و- راپرسى سالى ۱۹۳۵ لە ساردا كرا سەبارەت بە گەرانەۋەيان بۇ فەرەنسا يان ئەلمانيا ۋەيان ھەرۈەك خۇى بھيئەتەۋە.

* ۋەلە ھەندىۋى خالەتدا (كۆمەلەى گەلان) پەرنسىپى مافى چارەى خۇنۋوسىنى رەت كەردەۋە كە پراكتىك بىكرىت ۋەك:

ا- رەت كەردنەۋەى كۆمەلە لە پراكتىك كەردنى پەرنسىپى مافى چارەى خۇنۋوسىن سەبارەت بە گەرانەۋەى نەمسا بۇ ئەلمانيا ۋە دىۋى گەرانەۋەى "تىرۋى ئەلەمانى" ۋەستا بۇ ئەلمانيا، بەلكو (گرتنە خۇى بۇ ئىتاليا) لە ترسى ئەۋەى گەرانەۋەى ئەۋ شۋىننە بۇ ئەلمانيا گيان ۋە ھەستى نەتەۋايەتى ئەلمانى دەۋرئىتەۋە تىاياندا.

ب- رەت كەردنەۋەى پراكتىك كەردنى (مافى چارەى خۇنۋوسىن) لە ھەندىۋى دەۋلەتدا بەۋەى "پروا نەھىنانى كۆمەلە بە ئەھلىيەتى ئەۋ دەۋلەتتە" كە لە ئاست سەربەخۇبۇندا بن لەبەر ئەۋە رەتى داۋاى ھەرىكە كە لە (عىراق، مىسر، قىبىن، ئىرلەندە) ى كەرد بۇ سەربەخۇ بون.

۸- ھەنسەنگاندنى ياسايى

بۇ مافى چارەى خۇنوسىن پېش بەلېننامەى نەتەو ەگگرتوۋەكان

سور بوون لەسەر پېداۋىستى بە پراكتىك كىردنى (مافى چارەى خۇنوسىن) ھۆى سەرەكى ھەبوو:

۱. راگەياندىنى ھاۋپەيمانەكان "شەرى جىھانى يەكەم" دژى ئەلمانىاۋ ھىزەكانى تەوەر".

۲. لە دوای شەرى جىھانى يەكەم پشت بەم پىرەنسىپە بەسترا بە تايبەتى لە پەيماننامەى ناشتىدا كە بە (فەلى) پراكتىك دەرەلە زۆر ھالەتدا.

۳. زۆرىەى زۆرى دەۋلەتان لە كۆمەلگای نىۋ دەۋلەتىدا، لەو كاتەدا رازى بوون بە پراكتىك كىردنى (مافى چارەى خۇنوسىن) ئەمەش بە روۋنى لە لىدوان و بىرخەرەو رەسمىەكانى ئەو ۋلاتانەدا بە ديار دەرەكەۋىت.

كەۋاتە ئەمانە ھەموۋيان دەمان گەيەنىتە ئەو ئامانجەى كە ھەموو ئەو پراكتىك كىردانەى ئەم پىرەنسىپە ببوۋ ھۆى دامەزراندنى رىساي عورفى نىۋ دەۋلەتى.

ۋەئەگەر (كۆمەلەى گەلان) ھەندىك لە پراكتىك كىردنەكانى مافى چارەى خۇنوسىنى رەت كىردىتەو، جۆرىك لە (تخفظات) پىشان دابىت ئەمەش دەرەيتەو بۇ (ھۆكارى) ى سىياسى. ۋە دەتوانىن بلىين يەكىك لە ھۆكارە سەرەكەكان پەيوەندى بە لاۋازى (رىكخراۋى نىۋ دەۋلەتىەو) ھەيە ۋەمەبەستمان كۆمەلەى گەلانە. سەرەراى ئەۋەى كە پىسپۆرىەتىەكى فراۋانى ھەبوۋە بەلام رىكخستىكى كارىگەرى نەبوۋ، كەۋاتە دەرەكەينە ئەو دەرئەنجامەى كە پەيوەندى بە "بەھانەى ياسايى ئەم پىرەنسىپەۋە نەبوە".

بەلئىننامەى نەتەوہ یەگگرتوہکان بە ئاشکراو رونی، لە دەقەکانیدا ئاماژەى بۆ پرەنسیپى مافی چارەى خۇنوسىن کردوہ، وای دادەنئیت کە یەکیکە لە پرەنسیپ و مەرامەکانى نەتەوہ یەگگرتوہکان.

بەلام ئەوہى لیڤەدا سەرنجمان رادەکیشت پەیدا بوونی گومانە سەبارەت بە بەهای یاسایى ئەم پرەنسیپە و چۆنیەتى لە پراکتیک کردنى. ئەگەر بمانەوئیت لە بوونی ئەم پرەنسیپە بکۆلینەوہ چەند پرسىاریک دئتە ریمان..

۱. ئایا ئەم پرەنسیپە چى دەگەيەنئیت وەبە چ مانایەک دئت؟ بە مانای ئۆتۆنۆمى دئت یان بە مانای سەربەخۆی و پیک هیئانى دەولەت دئت، وەیان بە مانای جیابوونەوہو گرتنە خۆى لە لایەن دەولەتیکى ترەوہ دئت.

۲. ئایا مەبەست لەم پرەنسیپە (واتە مافی چارەى خۇنوسىن) تەنها سەربەخۆیى سیاسى، وەیان سەربەخۆیى ئابوورى دەگريئەوہ؟

۳. ئایا مەبەست لەم پرەنسیپە (مافیکى دەستورىیە) بۆگەلان لە ھەلٴبژاردنى سیستەمى فەرمانرەوایى کە لە سایەیدا دەژى، یان مەبەست لە (ھەلٴبژاردەى گەلان) لە بارودۆخى نئو دەولەتى بارى گونجاوى خۆى دیارى بکات بەبى دەست تئوہردانى لایەنیکى بئگانە؟

۴. سەبارەت بە بەها یاساییەکەى (القيمه القانونيه) ئایا پرەنسیپە ویان مافە ئەگەر پرەنسیپ بئت پرەنسیپیکى سیاسىیە، وەیان یاساییە کە بتوانئیت ئەرک و مافە یاساییەکانى لەسەر گەلە بکريئ، وەئەگەر ماف بئت ئایا سروشت و جوړى ئەو ئەرکانەى لەسەر ئەستۆى دەولەتانى ئەندام لە نەتەوہ یەگگرتوہکان گەلە

دهيټ. دهبيټ چوڼ بيټ، بهرامبر به داوا كارييهكاني كومه لاني نه ته وهيي كه له ژيرده ستيانندان و داواي ديارى كردنى مافى چاره ي خوڼوسيني خوڼيان دهكهن.

۵. سه بارهت به وانه ي كه داواي مافى چاره ي خوڼوسين دهكهن دهبيټ به يهكئ رهوا ببينرئ، ئايا گهل داواي ئهم مافه دهكات وهيان كه مينه نه ته وييه كان وهيان تنها زورينه له ناو يه كه دهوله تدا بوڼيان دهبيټ ئهم داوايه بكهن؟

۶. وه ئايا هه موو كومه ليكي نه ته وهيي مافى داواكارى ديارى كردنى چاره نوسيان ههيه، وهيان ئهم مافه تايبه ته به هه نديك له كومه لاني نه ته وهيي؟
۷. ئايا ئهو پيوهرانه دهبيټ چي بن كه كومه لاني نه ته وهيي پئ جيا دهكرئته و له واني تر؟

۸. وه ئايا (دهسه لاتى تايبهت) كي يه له كومه لگاي نيو دهوله تي دا كه مافى بريارداني ئهم پرهنسيپه ي ههيه؟

۹. كه ي و چوڼ ده توانرئ داواي ئهم مافه بكرئ، كه ي گه لان ده توان داواي مافى چاره ي خوڼوسيني خوڼيان بكهن، له چ بارودوخيكدا وه دهبيټ شيوازي به كارهيڼاني چوڼ بيټ؟

۱۰. ئايا به پراكتيك كردنى تايبه ته به كومه لاني نه ته وهيي وهيان دهوله تاني سه ربه خوڼش دهگرئته وه كه دوو چاري هه ره شهو فشاري لايه ني دهره كي دهبنه وه؟
جا بو وه لام دانه وى ئهم پرسيارانه دهبيټ دراهه ي پرهنسيپي مافى چاره ي خوڼوسين بكرئ له سيڼه رى به ليڼنامه ي نه ته وه يه كگرتوه كاندا وه له ژير روښنايي ئهو رژيمه ياسايبانه ي كه ئهم پرهنسيپه هيڼاويه تيه كايه وه.

نەتەۋە يەكگرتىۋەكان و مافى چارەى خۇنوسىن

مادەى يەكەم: لە مەرام و پىرەنسىپەكانى ئەم دەستەيەدا دەلىت: گەشە پىدانى پەيۋەندى دۇستايەتى نىۋان مىللەتان، دەبىت لەسەر بناغەى رىزگرتن لەو پىرەنسىپانە بىت كە داۋاى يەكسانى تەۋاۋ لە نىۋان (گەلاند) دەكات، كە ھەريەكەيان مافى دىارى كىردنى چارەنوسى خۇيان ھەبىت.

مادەى (۵۵): لە ھاۋكارى ئابوورى و كۆمەلەكەتىدا ئاماژە بۇ ئەۋە دەكات ئارەزوۋى ئامادەكارى پىداۋىستى جىگىر بوون و خۇش گوزەرانى، بۇ پىك ھىنانى پەيۋەندى دۇستانەۋ راستگۇيانە، لەسەر بناغەى رىزگرتن لەو پىرەنسىپانەى داۋاى يەكسانى لەمافەكاندا دەكات، لە نىۋان گەلاند بەۋەى ھەريەكەيان مافى دىارى كىردنى چارەنوسى خۇيان ھەبىت.

۹-۲ رىساي گىشتى نىۋە دەۋلەتى چۇن دەۋاننىتە مافى چارەى

خۇنوسىن؟

مەبەست لە مافى چارەى خۇنوسىن، واتە مافى گەلان لە سەربەستى ھەلبىزاردنى جۇرى ھۆكۈمەتى تايبەت بە خۇيان ۋە شىۋازى ھۆكۈم كىردن، لەسەر ئەم بناغەيە دەتۋانن بلىن كە مافى چارەى خۇنوسىن دوو روۋى ھەيە:

۱. روۋى ناۋەۋەى.. مافى گەل دەگىرتەۋە لە پىك ھىنانى سىستەمى فەرمانزەۋايى كە گونجاۋبىت بۇيان و جىگىر كىردنى فەرمانزەۋاۋ گۇران پىكردنن ھەركاتىك ۋىستيان.

۲. روى دهرهوه.. مافى گهل دهگريتهوه له ههلبژاردنى بارودوخى نيو دهولهتى خوى چونيان بويت، يان به جياپوونهوى له دهولهتيكى ديارى كراو يان به سهر بهخو بوونيان وهيان بهيهك بونيان لهگهل دهولهتيكى تردا.

ليژنهى مافى مروڤ له نهتهوه يهكگرتووهكان لهسهر خواستى كومهلهى گشتى نهتهوه يهكگرتووهكان بو پيناسهى مافى چارهى خونوسين دهليت: ههمو گهل و نهتهويهك مافى چارهى خونوسينى ههيه وهبهپى ئهم پرهنسيپه ماف دهواته ههمو گهل و نهتهويهك له گهشهپيدانى بارودوخى سياسى و ئابوورى و كومهلايهتى و روشنبيرى... هتد

ههرچهنده رهخنه لهم پيناسهيه گيرا، بهوى كه ههردوو دهرپرينى (گهل و نهتهوه) ي بهكارى هيناوه بهيهكهوه ئهمه سهرهراى ئهوى كه وا دهگهيه نيئت كه مافيكي كاتى بيت و دهوانريت پابهند نهبن پيوى.

بهلام ليژنهى سئيهم بو جارى دووهم پيناسهيهكى ترى بو مافى چارهى خونوسين كرد كه كومهلهى گشتى نهتهوه يهكگرتووهكانيش دانى پيادا نا بهپى بپيارى ۱۵۱۴ له (۱۹۶۰/۱۲/۱۴) دا كه دهليت:

مافى چارهى خونوسين مافيكه ههمو گهليك مافى ديارى كردنى چاره نووسيان ههيه، وهبه هيزى ئهم مافه بويان ههيه سهر بهستانه بارى سياسى خويان و گهشهپيدانى ئابوورى و كومهلايهتى و روشنبيرى يان... هتد ديارى بكن.

۹-۳ بۆكئيه مافى چارهى خونوسين؟

ئايا زۆرينه يان كه مينه مافى ديارى كردنى چاره نووسيان ههيه به پى پيناسهى نهتهوه يهكگرتووهكان ههمو گهليك مافى ديارى كردنى چاره نووسى ههيه، كه واته ههمو گهليك كومهله نهتهوهكانيش دهگريتهوه له ناو ميللهتيكدا كه

ئەم مافەيان ھەيىت. كەواتە ھەموو گەلىك دەگريىتەو ھەبى جياوازى لە رەگەزو
زمان و ئايىن... ھتد. وە مەبەست لە ھەموو گەلىك ئەو گەلانىيە كە لە ژيىر دەسلەت و
سەرورەى دەولەتانى ئەندام لە نەتەو ھەگگرتوھكان دان.

ھەروھە ئەو گەلانىيە دەگريىتەو، كە بى بەش كراون لە ھەموو دەسلەت و
سەرورەيىيەك لە ھەريىمەكەياندا.. ئەمە جگە لەوھى "كۆمەلەى نەتەو ھەيىيەكان"
دەگريىتەو لەوانەيە باشترين ديارى كردن بۆ چەمكى گەل ئەمانە بگريىتەو.

۱. ئەوانەى كە بەشيك لە دەولەتيىكى سەربەخويى خاوەن سەرورەى پيىك
دەھيىن.

۲. ئەوانەى كە پيشتر لە ژيىر دەسلەتەى دەولەتيىكا بون وەئىستا ئەو دەولەتە
بوونى نىيە.

۳. ئەوانەى كە ئىستا لە ژيىر دەسلەتەى رزيىمى ديكتاتوريىدان.

۴. ئەوانەى بەشيك لە دەولەتيىكى سەربەخۆ پيىك دەھيىن بەلام جيابونەوھيان
بەلاوہ باشترەو دەيانەويىت كە دەولەتەى سەربەخويى تايبەت بە خويان پيىك بەيىن.

۵. ئەوانەى بەناو لە دەولەتيىكى سەربەخۆدا دەژين بەلام لە راستىدا لە ژيىر
دەسلەتەى تەردان.

۶. ئەوانەى لەو ھەريىمانەدا دەژين كە خاوەن ئۆتۆنۆمى نين.

وھەرج نىيە ژمارەى ئەو گەلە ديارى كراو بىت (ئايا كەمن يان زۆن) تا
بتوانن داواى مافى چارەى خۆنوسيني خويان بکەن، گرنگ ژمارە نىيە گرنگ
ئەوھە تەواناي ئەوھيان ھەيىتەى بتوانن پاريزگارى لە قەوارەيەكى يەكگرتوى
سەربەخويى خويان بکەن جياواز لە يەكەكانى تەر لە كۆمەلگاي نيو دەولەتەىدا.
چونكە مافى چارەى خۆنوسين وەك پەرنەسيپيىكى ياسايى. ھيىز لە بوونى
تاكەكانەو بەدەست دەھيىنەت، كە بە كۆبونەوھيان كۆمەلگايەكى جياواز لە
كۆمەلگاكاني تەر پيىك دەھيىن لەبەر ئەو شىوازى بەكارھيىنانى ئەم مافە (جا ئەگەر

به ريگه يه کي ناشتيانه بيټ وهک راپرسی وهيان به ريگه يه کي ناشتيانه بيټ وهک شوپشي چه کداری). بههر شيوهک بيټ گرنگ ئه وهيه که ئامانج له داننان به مافي چاره ی خوئوسين ريگه گرنگه له چهوسانه وهی گه لان و سه پاندنی باريکی ئاسايی به سهرياندا که پئی رازی نابن چونکه دژی دادوهی و مهنقی ياسايی يه.

9-2 ئه وه سه لاتهی دان ده نيټ به مافي چاره ی خوئوسين دا.

به ليننامه ی نه ته وه يه کگرتووه کان له ههردوو مادهکانی (10، 11) دا ئاماژه بۆ ئه وه دهکات که "کۆمهله ی گشتی نه ته وه يه کگرتووه کان" ده سه لاتي چاو پياخشانه وهو گفتوگوکردنی ههيه له سه ره هه مه سه له يه ک وهيان کاريک که دهکويته بواری به ليننامه، وه بۆي ههيه "واته کۆمهله ی گشتی نه ته وه يه کگرتووه کان" راسپارده بدات به دهوله تانی ئه ندām له نه ته وه يه کگرتووه کان وهيان به ئه نجمه نی ئاسايش وهيان به ههردووکیان سه باره ت بهو مه سه لانه ی که په يوهندی داره به مافي چاره ی خوئوسينه وه.

ئه نجمه نی ئاسايش سه يری ئه وه مه سه لانه دهکات که په يوهندی به مافي چاره ی خوئوسينه وه ههيه به تايبه تی ئه گه ر ببيته هۆی دروست بوونی بهر بهرکانی و ته نگزه يه کی نيۆ دهوله تی ئه گه ر بهردهوام بيټ ئه و ناشتی و ئاسايشی نيۆ دهوله تی دهکويته مه ترسيه وه، له بهر ئه وه ده بيټ هه مو ريگايه کی يه کالاکردنه و بگريته بهر وه ريۆ شوینی پيويست وه ربگريټ له پيناوی پاراستنی ناشتی و ئاسايشی نيۆ دهوله تی.

9-0 مافی چاره‌ی خۆنوووسین و پابه‌ند بوون به‌م پره‌نسیپه :

هه‌ندی له یاسا ناسه‌کان ده‌لێن: له‌بهر ئه‌وه‌ی (میثاق) به‌لێننامه‌ی نه‌ته‌وه یه‌کگرتوو‌ه‌کان که ئاماژه‌ی بۆ مافی چاره‌ی خۆنوووسین کردووه و هه‌ک پره‌نسیپێک وه‌ وای داننه‌ناوه و هه‌ک مافی‌ک یێت که ده‌وله‌تانی ئه‌ندام له نه‌ته‌وه یه‌کگرتوو‌ه‌کان پێوه‌ی په‌یوه‌ست بن، له‌بهر ئه‌وه‌ مافی چاره‌ی خۆنوووسین وه‌ک پره‌نسیپێکی پابه‌ند نه‌بوو داده‌نرێت چونکه سیفه‌تی پابه‌ند بوون تایبه‌ته به ماف به ته‌نها. به‌لام هه‌ندیکی تر له یاسا ناسان وای بۆ ده‌چن که مافی چاره‌ی خۆنوووسین گه‌رنگ نی‌یه چ ناویکی بۆ هه‌لده‌بژێرێت، ئایا پێی ده‌وترێت پره‌نسیپ یان ماف، گه‌رنگ ئه‌وه‌یه نه‌ته‌وه یه‌کگرتوو‌ه‌کان له به‌لێننامه‌دا ئاماژه‌ی بۆ ده‌کات که له مه‌رام و پره‌نسیپه‌کانی خۆی داده‌نرێت و ده‌وله‌تانی ئه‌ندام په‌یوه‌ست ده‌کات له جێ‌به‌جێ کردنی ئه‌رکه‌کانیاندا به نیاز پاک، وه‌ته‌نانه‌ت (ماده‌ی 7-) رێگه‌ده‌دات به ده‌رکردنی هه‌ر ده‌وله‌تیکی ئه‌ندام که بنه‌ماکانی نه‌ته‌وه یه‌کگرتوو‌ه‌کان پێ‌شیل ده‌کات.

ماده‌ی (24 بڕگه‌ی 2) ئاماژه‌ بۆ ئه‌وه‌ ده‌کات که ئه‌نجومه‌نی ئاسایش، ئه‌رکه‌کانی خۆی ئه‌نجام ده‌دات له پاراستنی ئاشتی و ئاسایشی نیو ده‌وله‌تی، به‌و شیوه‌یه‌ی که به‌لێننامه دیاری ده‌کات، ئه‌مانه هه‌موویان جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌وه ده‌که‌نه‌وه مافی چاره‌ی خۆنوووسین وه‌ک پره‌نسیپێک، هه‌یچ کاریگه‌رییه‌کی نی‌یه له‌سه‌ر (به‌ها یاسایی یه‌که‌ی) که ده‌بی‌ت ده‌وله‌تانی ئه‌ندام پێوه‌ی پابه‌ند بن، چونکه به‌لێننامه خۆی هه‌ردوو زاراوه‌ی (پره‌نسیپ و ماف) ی به‌کار هێناوه به‌ شیوه‌یه‌کی هاوبه‌شی که مه‌به‌ست لێ هه‌مان مانایه‌.

له‌بهر ئه‌وه به‌کارهێنانی وشه‌ی ماف و داده‌نرێت که ده‌وله‌تان ئاره‌زوو ده‌کهن سیفه‌تی مافی مڕۆیی بۆ مافی چاره‌ی خۆنوووسین زیاد بکه‌ن وه ده‌توانین بۆ ئه‌م بۆ

چۈنەن پىشتىگىرى لە بىر يارەكانى كۆمەلەي گىشتى نەتەو ە يەكگرتوۋەكان تىيىنى
بىكىت بە تايىبەتى بىر يارى ژمارە (۶۳۷) كە لە ۱۹۵۳/۱۲/۱۶ دەرى كىرد كە دەلىن
مافى گەل و نەتەو ەكان لە دىارى كىردى چارەنوسىاندا،

۹-۶ بىر يارەكانى كۆمەلەي گىشتى نەتەو ە يەكگرتوۋەكان

سەبارەت بە مافى چارەي خۇنۇسىن

۱. يەكىك لە ھەرە گىرنگىرىن بىر يارەكانى كۆمەلەي گىشتى نەتەو ە يەكگرتوۋەكان
راگەياندىنى پى بەخشىنى سەربەخۇيى بۇ گەل و ناۋچە كۆلۇنياكراۋەكان بوو لە
بىر يارى ژمارە (۱۵۱۴) لە دەۋرى (۱۵) دا لە ۱۹۶۰/۱۲/۱۴ دەرى كىرد، كە ئاماژەي
بۇ ئەو ە دەكرد كە سەردانەواندىنى بۇ دەسەلاتى بىگانە رىگە دەدات بە بوونى
ھەموو شىۋازىكى داپلۇسىن دژى ئەو گەلەنە بەكار بھىنرىت، لەبەر ئەو ە پىۋىستە
سنىرىك بۇ ھەموو كارىكى چەكدارانە دابىرىت دژى گەلانى ناۋچە داگىر كراۋەكان،
كە پىشىل كىردىكى ئاشكرايە لە مافەكانى مۇۋۇ دژى بەلىننامەي نەتەو ە
يەكگرتوۋەكانە، ە رىگىرىك دەبىت لەبەردەم ئاشتى و ئاسايشى نىو دەۋلەتى دا.

لەبەر ئەو ە پىۋىستە (بەخۇكەۋتنى) خىرا بىرىت لە ھەرىمانەي كە
سىستەمى پىسپىرى دەيان گىرىتەو ە دىان ئەو ەرىمانەي ئۆتۈنۇمىيان نى يە ە
ھەموو ئەو ەرىمانەي كە سەربەخۇيىيان بە دەست نەھىناۋە.

گىرنگى بىر يارى (۱۵۱۴) ى سالى ۱۹۶۰ لەۋەدا بوو كە لە شىۋەي جاردانىكى
جىھانى دا دەرچو، نەك تەنھا لە شىۋازى داپشتى بىر يارەكەدا. بەلكو لە بەدەست
ھىنانى رەزامەندى زۆربەي زۆرى دەۋلەتانى ئەندام، بەكۆي (۸۹) دەۋلەت دژى
ھىچ، ەدەنگ نەدانى (۹) دەۋلەت.

۲. بریاری ژماره (۲۱۳۱) ی کۆمهلهی گشتی نهتهوه یهگرتووهکان له ۱۹۶۵/۱۲/۲۱ دەرچوو که جهخت لهسەر داننان به مافی چارهی خۆنوو سیندا دهکات که دهلیت: "ئو مافه بناغه ی سهر بهستی و دادو ناشتی به له جیهاندا".

۳. بریاری ژماره (۲۷۸۷) ی کۆمهلهی گشتی نهتهوه یهگرتووهکان له ۱۹۷۱/۱۲/۶ که جهخت لهسەر به پراکتیک کردنی کاریگهر بۆ مافی چارهی خۆنوو سین دهکات، که دهبیته هۆی پتهو کردنی په یوهندی دۆستانه له نیوان گهلاندا، وه دلنیا یی ده بهخشیت به مسوگهر کردنی پاراستنی مافهکانی مروؤف و پاراستنی ناشتی له جیهاندا.

۴. بریاری ژماره (۵۴۵) کۆمهلهی گشتی نهتهوه یهگرتووهکان ۱۹۵۲/۱۲/۵ جهخت لهسەر ئهوه دهکات که پیشیل کردنی مافهکانی مروؤف به تایبتهی مافی چارهی خۆنوو سین ببوه هۆی خوین رشتن و هه لگهرساندنی ئاگری شهپ له کۆندا، وه له کاتی ئیستاشماندا دهبیته هۆی ههر شهیهکی بهردهوام له ناشتی و ئاسایشی نیو دهولهتی.

۵. بریاری ژماره (۱۶۰۳) ی کۆمهلهی گشتی نهتهوه یهگرتووهکان ۱۹۶۱/۴/۲۰ جهخت لهسەر ئهوه دهکات که پیشیل کردنی مافی چارهی خۆنوو سین به مانای پیشیل کردنی مافهکانی مروؤف، وه ئه مهش ناگونجیت له گهل به لیئنامه ی نهتهوه یهگرتووهکاندا، و ریگریک دهبیته له بهردهم ناشتی و هاوکاری نیو دهولهتی دا.

۶. بریاری ژماره (۲۱۸۹) ی کۆمهلهی گشتی نهتهوه یهگرتووهکان که له ۱۹۶۶/۱۲/۱۳ دەرچوو، سهبارهت به پرواهینانی کۆمهله که ههر دواکهوتنیک له پاککردنهوه و نه هیشتنی کۆلۆنیالیزم وه ریگه گرتن و کۆسپ له بهردهم پراکتیک کردنی پهرنسیپی مافی چارهی خۆنوو سین کۆسپیک ی جدی دهبیته له بهردهم هاوکاری نیو دهولهتی، وه ناشتی و ئاسایشی جیهان دهخاته مهترسیهوه.

۷. بریاری ژماره (۲۹۰۸) ی کۆمهلهی گشتی نهتهوه یه کگرتوهکان له
(۱۹۷۲/۱۱/۲۰) که دووباره گهرایهوه جهختی له سهر ئهوه دهکرد، که بهردهوام
بوون و به کارهینانی هه موو شیوازهکانی جیاوازی رهگهز په رستانه، دژی
به لێننامه ی نهتهوه یه کگرتوهکان و دژی جاپاردانی مافهکانی مروڤ و دژی
راگه یاندنی پێ به خشیانی سه ره به خویی گه لان و هه ریمه داگیرکراوه کانه ئه مانه
(جیاوازی رهگهز په رستانه)، ده بنه هو ی هه ره شه ی کردن له ناشتی و ئاسایشی
نیو دهوله تی.

۸. سه باره ت به بریارهکانی ئه نجومه نی ئاسایشی نهتهوه یه کگرتوهکان بریاری
ژماره (۲۰۱۷) له ۱۹۵۱/۳/۳ و بریاری ژماره (۴۸۳۵) له ۱۹۶۱/۶/۹ د رایگه یاند که
دان پیا نه نان به مافی چاره ی خو نوسین، به سه رچاوه ی هه ره شه و بوونی مه ترسی
داده نریت بو ناشتی و ئاسایشی نیو دهوله تی.

۷-۹ مافی مروڤ له سیبه رین به لێننامه ی نهتهوه یه کگرتوهکاندا

پاراستنی مافهکانی مروڤ و ئازادییهکانی هه ر له دامه زران دنیه وه به سی
قونا غدا تی په ریوه..
قونا غی یه که م: له و بریاوه دا بوون که مافه سه روشتیه کان هه ر له سه ره تاوه له
یاسا سه روشتی یه کانه وه سه رچاوه ده گرن، ئه و یاسایانه که حو کمی گه ردوون
ده کن، له بهر ئه وه جو ری ئه م ماف و سه ره به ستیا نه شا راوه بوون و به پله ی یه که م
پشتیان ده به ست به ئاره زووی فه رمان په واکان.

قۇنئاقى دوووم: دەست پى كىردنى ھەولەكان بۇ دىارى كىردنى مافەكان و ئازادىيە سەرەكىەكان، وە ھەولەكان بۇ نوسىنەوہىيان و بەرەسمى كىردنىان. يەكەم ھەولەم بوارەدا..

ا- راگەياندىنى مافەكانى ئىنگلىزى لە سالى ۱۶۸۹دا.

ب- بەلگەنامەى مافەكانى فرجىنيا لە سالى ۱۷۷۶دا.

ج- راگەياندىنى سەرەخۆيى ئەمىرىكا لە ھەمان سالىدا (۱۷۷۶)دا پاشان راگەياندىنى مافەكانى ئەمەرىكى (۱۷۹۱).

د- بەستنى ژمارەيەك لە پەيماننامەى نىو دەولەتى جۇراو جۇر لەوانە پەيماننامەى بەرلین ۱۸۷۸ كە دەولەتە گەرەكان اعترافىان بە سەرەخۆيى سربىاو بولگارىاو رۇمانىا دا كىرد بە مەرجى ئەم دەولەتەنەش دان بىنن بە ماف و ئازادىيە سەرەكىەكانى ھاوولەتيان بەبى جىاوازى بەھۆى بىرو باوەر و ئايىنەوہ.

ه- رىكەوتننامەى لاھى ۱۹۰۷ ئەمە دانىيانان بوو، لەلایەن ئەو دەولەتەنەى كە ئىمزاىان كىردبوو، بە پىداووىستى رىزگرتن لە ماف و كەرامەتى خىزان و ژيانى خەلك و بىرو باوەر و ئايىنەكان، كۆتايى ئەم قۇنئاغە بە ھىنانە كايەى رژىمى پاراستنى كەمە نەتەوويىەكان ھات كە لە سەردەمى كۆمەلەى گەلەندا ھاتە دامەزاندن.

قۇنئاقى سۆيەم: دەست پى كىردنى ئەم سەردەمە لەگەل دامەزاندنى رىكخراوى نەتەوہ يەكگرتووەكان دا دەست پى دەكات. كە زياتر جەختى لەسەر رىزگرتن لەو پەرنسىپە دەكات كە دەلىت: ھەموو يەكك لە ئەندامانى گەل، ماف و سەرەستى خۆى ھەيە كە ياسا نىو دەولەتى يەكان دانى پىاناوہ، بەبى گوىدان بە (بارى سىياسى و ياسايى) ئەو كەسە لە دەولەتەكەى خۆيدا.

پاراستنی نیو دوله‌تی بۆ ئهم مافو سهریبه‌ستیانه شیوه‌ی پایه‌ند بوون یان
وه‌رگرتووه به پشت به‌ستن به به‌لیننامه‌ی نه‌ته‌وه یه‌کگرتووه‌کان وه ری‌که‌وتن
نامه‌کان له‌وانه‌ش:

۱. ری‌که‌وتننامه‌ی ته‌حریم کردنی له‌ناو بردنی مرو‌ق‌یه‌تی (له‌ناو‌بردنی
به‌کۆمه‌ل جینۆساید) که له سالی ۱۹۴۸دا راگه‌یه‌نرا.

۲. جاردانی جیهانی بۆ مافه‌کانی مرو‌ق له ۱۹۴۸دا.

۳. ری‌که‌وتننامه‌ی نیو دوله‌تی سه‌باره‌ت به باری په‌نا‌به‌ره‌کان (ئاو‌اره‌کان) له
سالی ۱۹۵۱.

۴. ری‌که‌وتننامه سه‌باره‌ت به مافه سیاسی‌ه‌کانی ژنان که له سالی
۱۹۵۲دا راگه‌یه‌نرا.

۵. راگه‌یاندنی پی‌به‌خشینی سه‌ربه‌خویی بۆ گه‌لان و هه‌ریمه کۆلۆنیال
کراوه‌کان له سالی ۱۹۶۰دا.

۶. راگه‌یاندنی نه‌ه‌یشتنی جیاوازی ره‌گه‌ز په‌رستانه ۱۹۶۵.

۷. په‌یمانی مافه سیاسی و شارستانی‌ه‌کان له سالی ۱۹۶۶دا و مافه
رۆشنیری و کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری‌یه‌کان له سالی ۱۹۶۶دا.

سه‌باره‌ت به به‌های یاسایی بۆ (مافه‌کانی مرو‌ق) له‌به‌ر رۆشنایی به‌لیننامه‌ی
نه‌ته‌وه یه‌کگرتووه‌کاندا. ئه‌وه بوو که کۆمه‌له‌ی گشتی نه‌ته‌وه یه‌کگرتووه‌کان، ئهم
به‌ریاره‌ی گرته‌خۆ (داننان به مافه‌کانی مرو‌ق و ئازادییه سه‌ره‌کیه‌کانی پێداوستی
پاراستنی) له به‌ریاری ژماره (۲۲۰) که له ۱۶/۱۲/۱۹۶۶دا ئهم به‌ریاره‌ی خسته
به‌رده‌م ولاتانی ئه‌ندام بۆ ئیمزا کردن و پاشان پی‌لی‌نان و گرته‌خۆی. که تایبته
بووه به:

۱. په‌یمانی نیو دوله‌تی تایبته به مافه شارستانی و سیاسی‌ه‌کان.

۲. پەيمانى نىۋو دەۋلەتى تايىبەت بە مافە ئابورى و كۆمەلایەتى و
رۇشنىبىرى يەكان... ھتد.

۳. پروتوكۇلى رەزامەندى تايىبەت بە پەيمانە نىۋو دەۋلەت يەكەنى مافە
شارستانی و سياسى يەكان...

و ەئامارە بۇ ئەۋە دەكات ئەم بەلگەنامانە بە ملزم-پابەند بوون دانانریت بۇ
دەۋلەتانی ئەندام لە نەتەۋە يەكگرتوۋەكان، تەنھا دواى سى مانگ نەبیت لە
مىژووى دانانىەۋە (ايداع) پاشان دان پيانان وەيان چوونە ناۋەۋە واتە
"انضمام" کردن بۇ بەلگەنامەكە.

بەلیننامەى نەتەۋە يەكگرتوۋەكان لە ەۋەت شویندا جەخت لەسەر مافەكانى
مروّف و سەر بەستىە سەرەكیەكان دەكات، ئەۋیش لە (دیباچە-مادەى (۱)، مادەى
(۱۳)، مادەى (۵۵)، مادەى (۶۲)، مادەى (۶۸)، مادەى (۷۶).

بەلام سەبارەت بە بەھا ياساییەكەى ئەم پەيماننامە نىۋو دەۋلەت يانە جياۋازى لە
بۆچوونى ياسا ناسەكاندا ەيە، كە ئايا (ملزم) دەبیت پابەند بن پىۋەى، يان مەرج
نى يە پابەند بوون پىۋەى.

سەبارەت بەم بۆچوونە (كە مافەكانى مروّف) ملزمە يان نا دوو قوتابخانە
هەيە:

۱. يەكەم قوتابخانە راى وايە كە ملزم نى يە واتە مەرج نى يە دەۋلەتانی ئەندام
پىۋەى پابەند بن، لەبەر ئەۋەى كۆمەلەى گشتى نەتەۋە يەكگرتوۋەكان ئەم بىريارەى
ۋەك راسپاردەيەك دەرکردوۋە. چونكە كۆمەلەى گشتى نەتەۋە يەكگرتوۋەكان
پسپۆرىيەتى ياسا دانانى نى يە.

كە واتە ئەمە دەمان گەيەنیتتە ئەۋ ئەنجامەى كە كۆمەلە تەنھا مافى دەرکردنى
راسپاردەى غير ملزم ى هەيە.

۲. قوتابخانه‌ی دوهم: ده‌لیت برپاری کۆمه‌له‌ی گشتی بۆ مافه‌کانی مروّف ملزمه پابه‌ند بوونی هه‌موو ده‌وله‌تانی ئه‌ندام له‌ نه‌توه یه‌کگرتوووه‌کان به‌برپاره‌کانه‌وه ده‌گریته‌وه. له‌بهر ئه‌وه‌ی ئه‌و راگه‌یاندنه به‌شیکه له‌ میثاق- به‌لیننامه که‌واته ده‌بیّت وه‌ک به‌لیننامه‌ش ملزم بیّت.

وه مافی چاره‌ی خۆنوسین له‌هه‌مان کاتدا مافیکه له‌ مافه مروّیی‌یه‌کان هه‌رچه‌نده که جاردانی جیهانی بۆ مافه‌کانی مروّف به‌ ئاشکرا ده‌قیکی بۆ ته‌رخان نه‌ کردوو، به‌لام له‌چه‌نده‌ها شوێن جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌م پرهنسیپه به‌ شاراوه‌یی ده‌کاته‌وه. به‌تایبه‌تی له‌ ماده‌ی (۱) ی برگه‌ی (۳) دا که ئاماژه بۆ ئه‌وه ده‌کات که ویستی گه‌ل سه‌رچاوه‌ی ده‌سه‌لاتی حکومه‌ته، وه‌ ده‌ربیرینی ئه‌م ویسته‌ش به‌هۆی هه‌لبژاردنه‌وه ده‌بیّت، ئه‌مه‌رجیک به‌ شیوه‌یه‌کی نه‌یینی و دور له‌ ساخته‌کردن وه له‌سه‌ر بناغه‌ی یه‌کسانی و سه‌ربه‌ستی ده‌نگ دانوه به‌ریوه‌ بریّت. که‌واته مافی چاره‌ی خۆنوسین ئه‌رکیکی یاساییه له‌ ئه‌ستۆی هه‌موو ده‌وله‌تانی ئه‌ندام له‌ کۆمه‌لگای نیۆ ده‌وله‌تی‌دا.

۱. هه‌ڵسه‌نگاندنی یاسایی مافی چاره‌ی خۆنوسین به‌

شیوه‌یه‌کی گشتی له‌

ریکخراوه نیۆ ده‌وله‌تیه‌کاندا

مافی چاره‌ی خۆنوسین له‌ کۆمه‌له‌ی گه‌لان و ریکخراوی نه‌توه یه‌کگرتوووه‌کاندا، سه‌باره‌ت به‌ کۆمه‌له‌ی گه‌لان له‌ دوو به‌ندی به‌لیننامه‌ی کۆمه‌له‌ی گه‌لاندا باسی لێوه‌ کراوه له‌ فه‌سلێ ئامانج و پرهنسیپه‌کان و له‌ فه‌سلێ هاوکاری ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی‌دا.

برگه‌ی دووهم له ماده‌ی یه‌که‌م ئاماژه بو ئه‌وه ده‌کات (له پیناوی گه‌شه کردنی په‌یوه‌ندی دۆستایه‌تی نیوان گه‌لاند، ئه‌م گه‌شه کردنه بنیاد بڤریت له‌سه‌ر بناغه‌ی ریزگرتن له یه‌کسانیان له مافو دیاری کردنی چاره‌نوسیاندا).

هه‌روه‌ها به هه‌مان شیوه ماده‌ی (٥٥) له به‌لیننامه ئاماژه‌ی بو ده‌کات، پاشان دینیه‌نه سه‌ر فه‌سلێ یازده‌هه‌م دوانزه‌هه‌م، سیازده‌یه‌م.

له به‌لیننامه‌ی ده‌سته‌ی نه‌ته‌وه‌کان (هیئه‌ الامم) به‌هه‌مان شیوه باس له مافی چاره‌ی خۆنوسین ده‌کاته‌وه، ئه‌گه‌ر به‌راوردی بکه‌ین به به‌لیننامه‌ی کۆمه‌له‌ی گه‌لان که زیاتر له ماده‌ی (٢٢) له به‌لیننامه‌ی کۆمه‌له‌ی گه‌لان باسی لێوه کردوه... فه‌سلێ یازده‌هه‌م له روی نیو ده‌وله‌تیه‌وه، به پیشکه‌وتنیکی گه‌وره داده‌نریت له کۆمه‌لگای نیو ده‌وله‌تی‌دا، که باس له لێپرسراویتی کۆمه‌لی نیو ده‌وله‌تی ده‌کات، به‌رامبه‌ر به گه‌لانی تر که حوکمی خۆیان بکه‌ن.

سه‌باره‌ت به فه‌سلێ دوانزه‌هه‌م و سینزه‌هه‌م، له تاییبه‌تمه‌ندی‌تی ریکخراوی نه‌ته‌وه‌کان ده‌دیوت و ده‌سه‌لاتی فه‌رمانه‌رواکانیش له ژێر چاودی‌ری ئه‌نجومه‌نی گشتی و ئه‌نجومه‌نی ئاسایشدا ده‌بی‌ت.

به‌لام ئایا ئه‌وه‌ گه‌ل و نه‌ته‌وانه ده‌بی‌ت کۆبن که مافی دیاری کردنی چاره‌نوسی خۆیان هه‌بی‌ت؟

بو وه‌لامی ئه‌م پرسیارانه‌ش ئه‌گه‌ر سه‌یری (ماده‌ی ١) له به‌لیننامه‌که بکه‌ین، مه‌به‌ست له (گه‌ل) واته‌ دانیش‌توانی ده‌وله‌ت ده‌گری‌ته‌وه، ئه‌م ده‌برینه‌ کۆکردنه‌وه‌ی ییروکه‌ی ده‌وله‌تی ته‌واو دروست بووه له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ گه‌لانه‌ی که له ریگه‌ی دروست کردنی ده‌وله‌ت‌دان.

به‌لام ماده‌ی (٧٣) پیناسه یان ده‌کات به‌وانه‌ی نه‌گه‌یش‌تونه‌ته پله‌ی کامل بوون واته‌ نه‌گه‌یش‌تونه‌ته ئه‌و پله‌ی بتوانن حوکمی خۆیان به خۆیان پێی هه‌ل‌سن،

بههوى بارودوخى نيو دهوله تيره كه نه يانتوانيوه بكهونه سهرپى، كه واته مافى چارهى خونوسين واته مافى سياسى گه لان و سهر به سستى به مرويه كان.

له سهرده مى كومه لى گه لاند زوريه گه لان سهر به خويى خويان به دهست نه هينا بو، ده توانين ئه دهوله تانه بكهين به دوو جورده، جوركيان ئه دهوله تانه بوون كه له ژير چه پوكى دگيركه رانه دهوله ته هاويه يمانه كان خوياندا بوون، دهوله ته زلهيزه كان نهك هيچ زهويهك له شوينه داگير كراوه كان، (كولونياليزمه كانيان) له كيس خويان نه دا بهلكو به پيچه وانه وه زهوى زياتريان خسته سهر سنورى قهله م رهوى خويان، له نهجامى سهر كه وتنه كانيان به سهر محور-ته وهردا.

جورى دووم ئه دهوله تانه بوون كه له ژير چه پوكى دهوله تانى ته وهردا بوون. وه بهر ئه وهى له شهردا دورا بوون رژيمى تازهيان بو هينانه كايه وه بو ريخستنى بارودوخى تازهى دروست بووى نيو دهوله تى ئه ويش برىتى بوو له سيستمى سهرپهرشتى-انتداب. (Mandatory System).. (۲۲)

له سهره تاي سهدهى بيستم، له كونگرهى پارس دا دواى شهر ئه و پرسيا ره هاته گوپى (ئه بيت چى له سهره وت و سامانى دهوله تانى ته وهر بكهن). بو ئه مه به سته سى ريگا هه بوو له بهرده مياندا ئه ويش:

يه كه م: يا ئه وه تا سهرله نوئى دابهش كردن و گرته خوى زهويه كان.

دووم: يان به ريوه بردنى ئه دهوله ته به شيويه كى راسته وخو ده بيت.

سى يه م: يان رژيمى سهرپهرشتى (انتداب) يان به سهردا دهسه پيئريت.

به م شيويه بريار درا له سهر ئه م رژيمه كه له مادهى (۲۲) له به ليننامهى كومه لى گه لاند تيه لكيش بكرىت. كه ئه ميش خوى له خويدا به شيك بوو له په يماننامهى ناشتى (ماهدات السلام)، به پى ئى ئه م رژيمه واته (رژيمى سهرپهرستى)، ئه وه زهويانهى كه له ژير چه پوكى دهوله تانى ته وهردا بوون، ئه وه

زەویانەى كە كەس خاوەنیا نى، دەتوانی ت بدی تە دەست دەولە تە زەویانەكان، ئەو كاتە پىیان دەوتری ت دەولە تانى سەرپەرشتیار. ئەم دەولە تە زەویانە ئەو دەولە تانەیان بەرپووە دەبرد لە جیاتى كۆمەلەى گەلان و ئەمەش بەپىى ئەو رێكەوتننامەى كە دەبەسترا، لە نىوان دەولە تانى سەرپەرشتیار (دول الانتداب) لەگەل كۆمەلەى گەلاند.

لە نىوان سیستەمى سەرپەرشتى و پێكەووە لكاندن و گرتنە خۆدا، كە زیاتر رووى داگیركەرەى پێو دەیارە جیاوازی هەیه كە بریتىن لە:

یەكەم: دەولە تى ئىنتداب ناتوانی ت مامەلەى دانىشتوانى ئەو ناوچەیه بكات، وەك مامەلە كردنى لەگەل ئەو گەلانەى كە سەر بەون یان لە ژێر دەستیدان.

دووەم: هەموو رێكەوتنىكى سەرپەرشتى مانای ئى خۆش بوون (تنازل) ناگەیه نی ت بو دەولە تانى ئىنتداب، وە هەتا بە نەسبە ت ئەو زەویانەش كە لە پلەى سى دان، ئەمەش دادگای دادى نىو دەولە تى (محكمه العدل الدولیه) سەبارەت بە باشوورى خۆرئاواى ئەفەریقا بریارى لەسەردا.

سێیەم: دەولە تى سەرپەرشتیار مافى ئى خۆش بوونى نىیه لەسەر ئەو زەویانە، بەبى مۆلەت وەرگرتن لە كۆمەلەى گەلان.

چوارەم: دەولە تى ئىنتداب مافى تەجنىد-كۆنامەدەكارى كردنى خەلكانى نىیه، بەبى مەرجى دیارى كراو.

پنجەم: دەولە تى ئىنتداب مافى ئەوێ نىیه، كە یاسای رەگەزنامە-الجەنسیەى خۆى بەسەر دانىشتوانى ئەو ناوچەیدا بەسەپى نی ت.

سەبارەت بە سەروشتى رژی مى ئىنتداب مەبەست ئى جۆرە سەرپەرشتیارى كردنىكە لە بەرژەوەندى ئەو دەولە تەى كە گوايه دەیانەوێ ت چاودێرى بكەن. وە لەسەر زمانى دادگای دادى نىو دەولە تى كە دەلی ت: ئەم رژی مە دۆزایەو لە پیناوى بەرژەوەندى دانىشتوانى ناوچەكە، ولەپینا و بەرژەوەندى هەموو

مړوقايه تی دا. وهك چه مكی نیو دهولته تی ئامانجی نیو دهولته تی هییه. ئه مه
گه وره ترین ئه مانه تی شارستانیقی پیروزه. ئه مه ش واده کات که بنه ماکانی ئه م
رژیمه، ببیته هوئی پی به خشیینی که سایه تی نیو دهولته تی به و ناوچانه. ئه و
زهویانه ی که به زهوی ئینتداب ناو دهبران کرابوون به سی گروپه وه:

جوړی یه که م.. عیراق و فله ستین و سوریو و لوبنان دهگریته وه،
ریکه و تننامه کان ئامارزه بو ئه وه دهکن که ئه م دهولته تانه وایان لی بکریت بهرو
سهر به خو بوونی ئابووری برؤن.

جوړی دووه م.. "کامیرونی بهریتانی و فهرنسی" هروه ها "توجؤلاندی
بهریتانی و فهرنسی" وه "ئهنجانیکا" له گهل "رواندی برؤندی" دهگریته وه.
دهولته تانی سهرپهرشتیار بهرامبر به م ناوچانه ئهرکی سیاسیان هه بووه، به لام به
هیچ جوړیک نه یان گه یاندوته راده ی ئه وهی که ئهرکه کانیان بهرو ئه وه بپروات که
مافی سهر به خو ییان پی به خشن.

جوړی سییه م.. وای له (دهولته تانی سهرپهرشتیار) دهکرد که بتوانن زور له
زهوی ولاتانی تر بگریته خو وهك دهستکه وی شهر. ئه مانه ش گوايه به هوئی بچوکی
قهواره کانیان و به هوئی به دهگمهن بوونی دانیش توانیان، ئه م زهویانه ش بریتی
بوون له باشوری رؤژئاوای ئه فهریقا و سامو ناوړ دورگه ی باسفیک باشورو باکور.
به لام راستی یه کی تال هیه که پیویسته بوتریت، ئه وه یه که کومه له ی گهلان
به پیی پیکهاته ی دروست بوون و یاساکانی نه بووه جیگره وهی ئیمپراتوریه ته کان
به مانای ئه وهی وهك میراتگریک بیټ، به لکو ئامارزیک تازو بوو که ئیمپراتوریه ته
کونه کان دهیان ویست به کاری بهینن یان ئه و دهست کیشه ئاوریشمه بوو که
چرنوکی داگیر که رانی تازه ی داده پوښی.

له بهر ئه وه سهریر دهکرا که کومه له ی گهلان، وهك ریکخراویکی ئیفلیج بوو له
جوله و کار کردن هاته گوړی. هوکاره که شنی دهگریته وه بو:

يەكەم: لەبەر ئەوەی ھەموو ئەندامىك مافى (نقص) واتە ھەلۆەشانەنەوھى ھەبوو، لەھەمان كاتدا خودى كۆمەلە ئەوەندە بەھيز نەبوو تا بېرارەكانى جئ بەجى بگريئت..

دووھم: لەبەر ئەوەى بېرارەكانى كۆمەلە وەك ئەركيكي (غير ملزم) واتە بئى پابەند بوون مايەوھ. پاشان ئەگەر بئینە سەر سەردەمى دەستەى نەتەوھ يەكگرتووەكان(ھيئە الامم المتحيدە) رووداوەكان پەرەيان سەند، بە تايبەتى گەلانى چەوساوھ ئايا لە ژيەر چاوديريەكى نيۆ دەولەتى دا بوون، يان لە ژيەر حوكميكي راستەوخۆى دەولەتە داگيركەرەكاندان، پاشان مافى ئەو گەلانى لە ديارى كردنى چارەنوسياندا..

دەست پئى كردنى ميژووى دەستەى نەتەوھ يەكگرتووەكان ھەر وەك كۆمەلەى گەلان لە راگەيانندنەكانى ھاوپەيمانەكانەوھ لە پەيمان و بەلئىنەكانيان دەست پئى دەكات، كۆرۆ كۆبونەوھكانيان لە بەلئىنامەى ئەتلەنتى سالى ۱۹۱۴ دەست پئى دەكات.

پاشان (تصريح ھيئە الامم-ليدوانى نەتەوھ يەكگرتووەكان) لە سالى ۱۹۲۴ و ليدوانى مۆسكۆ سالى ۱۹۲۳ وە كۆنگرەى (دمبارتون ئەوكس) سالى ۱۹۴۴ پاشان كۆنگرەى يالتا سالى ۱۹۴۴ وە لە كۆتاييدا كۆنگرەى (سان فرنسيسكۆ) سالى ۱۹۴۵ لەم كۆنگرەيەدا ئاماژە بۆ ئەوھ كرا، كە پەرەنسيپى مافى يەكسانى گەلان، و پەرەنسيپى مافى چارەى خۆنووسين دوو تەواوكەرى يەكترن بۆ يەك ئاستى ھەلسو كەوت و (سيستمى پيئسپيئى-نظام الوصاية) ھيئانە كايەى ئەم سيستمە بۆ ئەوھى جيگاي سيستمى ئينتەدابى كۆن بگريئەوھ. لە مادەى (۷۵) لە بەلئىنامەى دەستەى نەتەوھكان باسى ليۆھ دەكات. كە دەليئت: دەستە ئەم ريسايەى داھيئاوھ بۆ بەريۆھ بردن و چاوديريى كردنى ئەو زەويانەى لە ژيەر راسپاردەيى دا بوون، وە ئەم زەويانەش سئى چۆرن:

یه کهم: ئەو زەویانەیی که له ژێر سەرپەرشتی دا بوون بە پێی مادەیی (۲۲) له بەلێننامەیی کۆمەڵەیی گەلان.

دووم: ئەو زەویانەیی که له ولاتە ژێر کەوتوووەکان (دۆپاوەکانی شەپ) دا بپرا بوون.

سێیەم: ئەو زەویانەیی که دەوڵەتە زەلیزەکان سەرۆهری تەواویان بەسەردا هەبوو، و ئەو دەوڵەتانەیی بەویستی خۆیان دەیان ویست بچنە ژێر رژیمی چاودێری کردنەو بە پێی مادەیی (۷۷) له (بەلێننامە-میثاق).

یه کێک له ئامانجەکانی (سیستەمی پیسیپیری-نظام الوصایة) بریتی بوو له گەشە پێدانی ئەو ناوچانەو پیش خستنیان له روی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و پەرۆردەیی و ئامانجی دووم بریتی بوو له ریزگرتن له مافی مەرۆف لهو ناوچانەدا.

ئامانجی سێیەم بریتی بوو له کارکردن له پیناوی بلۆکردنەو هی ئاشتی سەرتاسەری له جیهاندا. بۆ جێبەجی کردن و بە پراکتیک کردنی ئەم ریسایەو بەریوەبردنی و چۆنیەتی چاودێری کردنی، ئەنجومەنی تایبەتی بۆ دامەزرا که بە یه کێک له شەش دەزگا سەرەکیەکانی ریکخراوی نەتەو یەگرتوووەکان دادەنریت.

بەلام سەبارەت بەو زەویانەیی که سەرەخۆ نین (رژیمی پیسیپیری) بەسەردا جێبەجی نەدەکرا. سیستەمی نەتەو یەگرتوووەکان بەشیوەیهکی گشتی باس له مافەکانی مەرۆف و سەرەستیان دەکات و وه رزگار کردنی مەرۆف له ژێر حوکمی بیگانه یه کێکە لهو خالە گرنگانەیی که ئاماژەیی بۆ دەکات، چونکه دژ بە خواست و ویستی دانیشتوان بەسەریاندا زال بوون. کەواتە پیویستە لەسەر دەوڵەتانی فرمانرەوا، خواستەکانی دانیشتوانی ئەو ناوچانە پی شیل نەکەن وەدژی ئامانجە سیاسیه کانیان نەوستن.

۱۱. ھۆيەكانى پەپرو كوردنى مافى چارەى خۇنوسىن

ئەو ھۆكارانەى كە مافى چارەى گەلان دابىن دەكەن لە دىارى كوردنى چارەنوسىاندا، بە ئامادەكوردنى (توصيات-پيشنيار)ى پيويست بۆ ليكۆلنەو لە لايەن كۆمەلەى گشتى (UN)، بۆ ئەم مەبەستەش بىرارى ژمارە (۵۴۵)زىاد كرا كە ئامارە بۆ مافى چارەى خۇنوسىن دەكات لە بەلگەنامەى مافەكانى مروۇدا.

لە لىژنەى مافەكانى مروۇدا سەبارەت بە زىاد كوردنى ئەم بىرگەيە، موقمۇزىيەكى لەسەر دروست بو، لەم رووھو دوو بۆچوون ھەبوون: بۆچوونى يەكەم دەللىت كە ئەم شىوازە پيويستە ھەموو خەلكان رازى بكات، بۆ ئەوھى ھەموو خەلكانىش لەسەرى رازى بن. بۆچوونى دووھم دەللىت كە بنەماى مافەكانى مروۇف بەلگەنامەيەكى ياساىيە، و مافى چارەى خۇنوسىن مافىكى سياسىيە، لەبەر ئەو نايىت ئەم مافە (مافى چارەى خۇنوسىن)، كە يەككە لە پىرەنسىيە گشتىيەكان لە بەلگەنامەيەكى ياساىيەدا، نايىت ئامارەى بۆ بىرلىت، ھەرچەندە ئەم پىرەنسىيە بەرپەرچ دەدرايەو بەلام لەگەل ئەوھشدا خرايە بەرنامەوھو لە مادەى (۱) لە پروژەى بەلگەنامەى مافە ئابوورىو كۆمەلەيەتىو رۆشنىرىيەكان، ولە پروژەى بەلگەنامەى مافە شارستانى سياسىيەكان ئامارەى بۆ كراو.

سەبارەت بە پراكتىك كوردنى ئەم مافە مادەى (۴۸)لە پروژەى بەلگەنامەكەدا، ئامارە بۆ ئەو دەكات كە پيويستە لەسەر ھەموو دەولەتە فەرمانەرەكان پەيوەست بن بە جىبەجى كوردنى مادەى (۱)لە رىگەى ھۆيەكانى ديموكراسيەو.

ئەمەش بىرىتىيە لە كۆمەلنى لە كەسان كە ژمارەيان لە دوو كەس كە مەتر نەبىت، كە دەۋلەتلىكى دىارى كرا، ۋەيان دەۋلەت يان لايەنلىكى بىلەن پىلى ھەستىت، بۇ زانىنى خواستى دانىشتوان لە رىگەي سەر كەردەكانيانەۋە، يان لە رىگەي كۆپو كۆپونەۋەكانيان، دۋاي گۆي گرتن لى يان ۋ خويىندەۋەي سكالاً نامەكانيان، كەم ۋ كورتى ئەم رىگايە ئەۋەيە كە گۋايە گەل دابەش دەكات بەچەند كۆمەللىكەۋە، واتە دابەش كەردنى ويستى گەل، ۋەئەم ويستەش دىموكراسى تىدا نابىت. چونكە ھىچ پىۋانەيەكى زانستيانە نىيە كە بتوانىت پىۋانەي خواست ۋ ئارەزۋى ھاۋولاتيانى پىتاقى بىكرىتەۋە، چونكە ھەر ھوكمىك بىرىت لەم ھالەتەدا لە ژىر كاريگەرى كەسايەتلىدا دەبىت.

لەگەل ئەۋەشدا ئەمە بە رىگەيەكى چاك دەزانىت، ۋەك سەرەتايەك بۇ زانىنى خواست ۋ ئارەزۋى خەلكانى ناۋچەكە، ئەم رىگەيە لە زۆر بۇندەدا بەكارىان ھىناۋە كۆتەرىنيان لە مەسەلەي دوورگەي (ئالاند) بوو لە نيۋان سويدو فنلەندە سالى ۱۹۲۰، ھەروەھا مەسەلەي موسل ۋەيان ئەۋ پىشنىارەي كە سەرۋك كۆمارى (ئىرلەندەي ئازاد) بە پىك ھىنانى لېژنەي ليكۆلېنەۋە بۇ زانىنى ئارەزۋى ھاۋولاتيانى نىزىك سنورەكانى لەگەل ئىرلەندەي باكورى بەباش زانى.

۱۱-۲ پىسپىرى (الوصايە)

ھەرچەندە پىسپىرى بە يەككە لە ھۆيەكانى - وسائل مافى چارەي خۇنۋوسىن دانانىت، بەلام لەگەل ئەۋەشدا ۋەك ئامرازىكى نىۋ دەۋلەتى بەكار دەھىنرىت.

که فرسه تیک ده به خشیته هاوولاتیان، بۆ بیر کردنه وهو بریاردان له ژبانی سروشتی خوڤیان، باش دروست بوونی بارودۆخی تایبته به پشتگیری کردن و بئ لایهنی هاوولاتیان به ره قوڤاغی سه ره خوڤی یان پرس پی کردنیان له دیاری کردنی چاره نویسیاندا ده گوێزیننه وه.. ئەم ریگایه له سۆمالو لیبیا به کاریان هینا، ههروهها ئەم ریگایه ده شبیت وهك سه ره تایهك بۆ (رپرس-استفناء) کردن به کار بهینریت بۆ کار کردنه سه ره دانیشتهوان و زۆر لی کردنیان..

٣-١١ هه لێژاردن (الانتخابات)

ئەم ریگایه به کار دیت له حاله تیکدا ئەگه ره ویست و ئاره زوی دانیشتهوان ئاشکرا نه بوو، زیاتر له یهك دهسته ی نیشتمانی، خوڤی به لێ پرسراوو دلسۆز بزانیته، هه ره که یان تیگه یشتن و بۆ چوونی تایبته به خوڤی و لی کردانه وهی جیاوازیان هه بیته سه بارهت به دیاری کردنی چاره نویسیان.

ئاله م کاته دا هه لێژاردن پیش مافی چاره ی خوڤووسین ده که ویت، دهسته ی نیشتمانی سه ره که وتوو یان ئەوه تا یفراندۆمیکی دیموکراسی ده کات بۆ دلتیا بوون له خواستی دانیشتهوان بۆ زیاتر جهخت کردن له سه ره پاکیتی و راستی خوڤی، یان ئەوه تا له ریگای ده نگدانه وه له هه لێژاردندا که زۆرینه ی ده نگه کانی به ده ست هینا، ئەمه ش مافی (پیسپیتری-وصایه) له لایه ن ئەو گه له ی پی ده به خشی، که بریاری مافی چاره نویسیان بدات له جیات ی ئەوان، به ته نها که م کور تیه ک له م هه لێژاردنه دا ئەوه یه که گرنگی نادات به رای ئەوانه ی که ده دنگیان نه داوه ههروهها رای که مه نه ته وه ییه کان.

جیاوازی سه ره کی هه یه له نیوان (رپرس و هه لێژاردنی گشتی دا) له رپرسی دا، تا قی کردنه وه یه که که دهسته یه کی بئ لایه ننی نیو ده وله تی دیاری کراو پی ی هه لده ستیت، به لام هه لێژاردن هه میشه حکومه ت یان ده زگا و لایه نی

حکومەتی ھەمیشەیی یان کاتی پی ھەڵدەستیت، ئەمە جگە ھەوێی کە راپرسی مەسەلەییەکی چارەنوسییەو کاریگەری یەکەیی بۆ ماوێەکی دوورو درێژە، یان ھەمیسەیی دەبییت. بەلام ھەڵبژاردن کاریگەرەکی کاتی یەو دووبارە دەبییتەو بۆ مەبەستی جیاجیا.

١١- گەرانبەو بۆ گەل (الرجوع الى الشعب)

مەبەست ھەوێە گەرانبەو بۆ ئەنجومەنی نوێنەرایەتی گەل بۆ راویژ پی کردنیان وەزانیی ئارەزووی دانیشتوان سەبارەت بە ھەر بڕیارو دەستوریەک کە بیانەویت دابنریت، یان بڕیاری کۆتایی لەسەر بدریت ئەم رێگایە ھەر زۆر لەکۆنەو پەیرەو کراو بۆ نەهێشتنی خراپە کاری دیموکراسیەت.. لەبەر ئەوێ (گەل) پرسی پی دەکریت تەنھا لە کاتی ھەڵبژاردندا ئەگینا لە ھیچ بواریکی تردا ھیچ بڕیارێکی چارەنوسی دا پرسیان پی ناکریت. کەواتە ھەموو کەسیک پاش ھەڵبژاردن دەپوات بەلای کاری خۆیەو، تەنھا ئەنجومەنی نوێنەران دەمیییتەو کە بڕیار دەدات و چارەنوسیان دیاری دەکات جا رازی بن یان رازی نەبن.

گەرانبەو بۆ گەل، پەيوەندی یەکی راستەوخۆی ھەبە سەبارەت بە مەسەلەیی مافی چارەیی خۆنوسین، لە حالەتیکی ئەگەر رێگای ھەڵبژاردن بەکار ھینرا لە جیاتی راپرس و یەکیک لە حزبە سەرکەوتووکان ھاتە سەر کارو دەستی فەرمانرەوایی پیک ھینا، لەسەر دیاری کردنی مافی چارەیی خۆنوسین بەھۆی ھینانەکایەیی یەک ئەنجومەن بۆ یاسادانان یان زیاتر لەیەک ئەنجومەن لەبەر چەند ھۆکاری سیاسی یان دیموکراسی رێگە بە گەل دەدات کە ویستی خۆیان بە شیوەیەکی یاسایی دەرپەن پیش جی بەجی کردنی.

مەبەست لە راپرسی.. زانینی ویستی دانیشتوانە لە مەسەلە چارەنۆس سازەکاندا. (سارە رامبو) دەلیت: ئەمە رینگایەکی بەسوودە بۆ مەسەلە ی مافی چارە ی خۆنۆسین بۆ ئەو زەوییەکانی کە بۆچوونی رای گشتی ئاشکرا نی یە یان رای گشتی تیایدا زۆر ھەستەوھرییە لە دابەش کردنیدا.

سەرھەڵدانی ئەم رینگایە دەگەریتەو بۆ دوای ئەو شۆڕشانە ی لە سالانی ۱۸۴۸ دا رویان دا، کە بیرو باوھپی نەتەوھیی زیاتر بلۆ بوبوۆ، پاشانیش دانانیکی یاسایی و نیو دەولەتی پەیدا بوو بۆئەم پەرەنسییە.

بە تایبەتی لە پەیمانامە ی پاریس لە سالێ ۱۸۵۶ وە پەیمانامە ی فیلالفرانکا سالێ ۱۸۵۹، و پەیمانامە ی پراخ سالێ ۱۸۶۶، پاشان چەند ھەولێک درا بۆ بە پراکتیک کردنی ئەم پەرەنسییە سالێ ۱۸۲۳ دا بۆ نەھیششتنی ناکۆکی لە نیوان (پیروو شیلی) دا ھەروھا بۆ بە ئەنجام گەیانندی راپرس لە (شلزوج) ھەروھا لە "ئەلزاس و لۆرین" دا.

بەلام ئەم ھەولانە ھەر ھەمو ی شکستی ھینا، بەھۆی دەست تێوھردانی ھیزەکانی روسیا، ئیتەر ئەم رینگایە بەکار نەھینرا ھەتا پاش کۆتایی جەنگی جیھانی یەکەم، وە گوێگرتنی جیھان بۆ بەلێنەکانی ھاوپەیمانەکان بە تایبەتی لیدوانی سەرۆک کۆماری ولاتە یەگەرتووەکان سەرۆک (ویلسن) بە چوار دە خالەکی، کە جاریکی تر ھەموو چاوھروانی رینگایەکی راپرسیان دەکرد کە ھۆکاریک بیٹ بۆ نەھیششتنی ناکۆکیەکانیان، ھەرچەندە ئەم پەرەنسییە لە ھەندێ حالەدا بە ئەمەک دارییەو پراکتیک کرا، بەلام لە ھەندێ کاتی تردا بەتەواوی خۆیان لێ گیل دەکرد. چونکە لە نیوان خۆیاندا ریکەوتبوون کە پراکتیک ئەکریت، لەبەر ئەوھ ی دژی بەرژوھەندی یەکانی خودی دەولەتە زلھیزەکان بوو.

سهبارەت بە پۆلێن کردنی ئەم رێگایە لە رووی یاساییەوە، بۆ دوو رێگا دابەش دەکری، یەکیکیان رەسمی و ئەوی تریان نارەسمی.

سهبارەت بە رێگەی یەکەم کاتیکی دەبیێ ئەگەر هاتوو لە ئەنجامی رێکەوتنی دو دەولەت یان زیاتر بۆ پێهەڵسانی بە رێگەیەکی بێلایەنی پەیرەو بکری. یان هەر هیچ نەبیێ چەند لایەنیکی دیاری کراو پسی بزانن بە تایبەتی لایەنی مەبەست، ئەم جوۆرە راپرسانە لە "مۆلداڤیا، ئاشیا" دا وە لە دوورگەی (ئایۆنین) هەروەها لە نەرویچ پراکتیک کرا. سهبارەت بە رێگەی دووم.. واتە رێگەی نارەسمی ئەم رێگایە یان ئەم جوۆرە بەبێ رێکەوتنی لایەنە پەيوەندی دارەکان جێبەجێ دەکری، یان بەهۆی یەك لایەن بە تەنها دەبیێ کە لەلای خۆیەو ئەنجامی بدات، یان لایەنی پێشنیار کراو خۆی پێی هەڵدەستێت، جا ئەگەر بە چاکی یان بە پێچەوانەو ئەنجامی بدات، بە ئارەزووی خۆی نمونەی ئەم جوۆریان وەك ئەوێ شۆرشێ فەرەنسای ئیتالیەکان پێی هەڵسان لە نیوان سالانی ۱۸۱۸ تا سالانی ۱۸۷۰.

دەتوانین بڵێین کە زۆری زۆری ئەو راپرسیانە کە دەرکرا، پێش سالانی جەنگی جیهانی یەکەم هەموویان لە جوۆری دووم واتە نارەسمی بوون..

مەرچ و کۆسپەکانی مافی چارەى خۆنووسین

۱۲

۱-۱۲ مەرچەکان

بۆئەوێ دەولەت کەسایەتی نیو دەولەتی هەبیێ، پێویستە چەند مەرچیکێ سەرەکی تێدا بەدی بهێنری.

ئەوانەى كەداۋاى مافى چارەى خۇنوسىن دەكەن، بۇ ئەۋەى پىك ھىنانى دەۋلەتى خۇيان، دەبىت چەند مەرجىكى سەرەتايى يان پىشىنەى ھەبىت، كە تىدا بەدى بىرىت، بە تايىبەتى ئەگەر پروژەكە پىكھىنانى دەۋلەت بىت، چونكە بىرا ناكىت كە ھۆزىكى گەرۇك، خاۋەن ژمارەىكە كەم وتوانايەكى دىارى ھەبىت، داۋاى دروست بوۋنى دەۋلەت بىكات، چونكە واى دەۋىت كەۋاتە دىينە سەر مەرجەكانى كە بىرىتىن لە:

۱-۱-۱۲. زەۋى "الارض": مەبەست لە زەۋى ئەۋ ھەرىمە دەگرىتەۋە ۋەيان ئاۋچەىكە دىارى كراۋ لە زەۋى، مەرج نىيە (دىرىژى يان پانى)يەكى دىارى كراۋى ھەبىت، يان جوگرافىاۋ ئاۋ ھەۋايەكى دىارى كراۋى ھەبىت.

ھەندى لايان ۋايە كە دەبىت لەۋ زەۋىيەدا، يان ئەۋ ھەرىمەى كە داۋاى مافى چارەى خۇنوسىنى بۇ دەكەن، چەند مەرجىكى دىارى كراۋ وتايىبەتى تىدا ھەبىت، كە ئەۋىش مافى گەرەنەۋە يان پەيۋەندىيەكى توندىان بەۋ ھەرىمەۋە ھەبىت، ۋاتە دانىشتۋانى رەسەنى ئەۋ شوئىنە بن سەبارەت بە مەرجى تر ھەندىك دەلىن كە پىۋىكستە روبەرىكى دىارى كراۋى ھەبىت، ئەمە جگە لە بوۋنى جوگرافىايەكى يەكگرتۋى ھەبىت..

۱۲-۲ دانىشتۋان:

دانىشتۋان ئەۋ كۆمەلە مەۋقە (السكان) دەگرىتەۋە، لە ھەردۋو رەگەزى نىرو مى، گەرۋەۋ بچوك كە بۇ ماۋەىەكى زۆر بەيەكەۋە دەژىن لە كۆمەلگايەكدا، ئىتر مەرج نىيە ھەمان رەنگيان ھەبىت يان يەك رەگەزى يەكگرتۋويان ھەبىت، گرنگ ئەۋەيە كە دانىشتۋانىكى جىگىر بن، كۆچەر نەبن، ۋەناچار نەبن كە شوئىنەكانيان

بەجىي بھيلىن، چونكى بۇ ژيان دەست نادات نابىت ژمارەيان ئەۋەندە كەم بىت كە شارىكى بچوك پىك نەھىنن يان گوندىك پىك نەھىنن.

مەرجە لەو دانىشتوانەدا سىماي كۆمەلگاي سىاسىيان تىدا بەدى بىرىت، ۋە مەرجىشە كە نوپنەرى سىاسى تايبەت بەخويان ھەبىت.. (۲۳)

مەرجە ئەۋ دانىشتوانە بىرو بۆچۈنى سىاسىو تىگەيشتنەكانيان، لەو ھەرىمەۋە ھەلقولابىت. واتە لىرەدا مەبەست لە ئامانجە سىاسىو كۆمەلايەتىو رۇشنىبرىو ئابورىيەكانە، كە دەبىت ئەمانە ئامانجى تايبەتى بن، بەۋ ھەرىمەۋ بارودۇخى ھەرىكەۋە نەك ئامانجى گشتى كە تەنھا گرنگى بەلايەنە مروييەكان بەگشتى دەدات.

۱۲-۱-۳. ويىتى ھاۋىيەش (الارادە المشرکہ):

مەبەست لە ھىواۋ ئاۋاتى ھاۋبەشە لە نيۋان تاكەكانى كۆمەل پاشان رىكەۋتن لەسەر چۆنىيەتى جىي بەجىي كوردنى لە نىشتىمانىكى يەكگرتۋودا يان لە زۆربەى زۆرىنەدا.

ئەم ھىوايانەش بىرو بۆچۈنى دانىشتوانە كە لە ژىر كاريگەرى خاك، پاشان دروست بوۋنى كۆمەل، ھۆى يەكگرتىيان بەھۆى بەرژەۋەندى يەكانيانەۋە كە كۆمەلەكە لەسەرى رىك كەۋتوون، لىرەدا ويىستەكانيان دەرپرېنى خواستو ئارەزوۋەكانيان دەبىت، ئەۋ كۆمەلە بەرەۋ كۆمەلگايەكى سىاسى بەرەۋ پىش دەچىت.

ئالەم كاتەدا سىياسەت پرۆسەيەكى ھاۋسەنگى دەبىت لە نيۋان دەسەلاتى كۆمەلەۋ سەربەستى تاكە كەسىدا، ئەۋەى گرنگە لىرەدا كە دەبىت خواستىكى ھاۋبەش ھەبىت كە ئەمىش خۆى لە خۆيدا برىتىيە لە بەدەيھىنانى خۆى لە دىارى كوردنى مافى چارەى خۇنۋوسىن دا.

به لām بوونی ئەم ویسته له شیوهی ئەم داواکارییه دا بهس نییه، به لکو دهبیّت پیش هه موو شتیك کۆمهل رازی بیّت له سپاردنی دهسه لآت به کۆمه لیکی تر. جا ئەگەر ئەم مهرجه هاته دی ئەو کاته دهوتریّت که ئەو کۆمه له به رهو به دی هیئانی بیری دروست کردنی دهو له ت ئەرۆن.

۱۲-۱-۴. خه یاتی یه کگرتووه (الکفاح الموحود):

ئەو كۆمەلەي ھەول دەدات بۇ ديارى كردنى مافى چارەي خۇنوسين،
پيويستە يەكەم ھەول، دەست بەسەر دەسلەتدا بگريت، ئەمەش لە ريگەي كۆمەلە
خەلكيكەوہ يان حەزبەكانەوہ يان دەستەي نيشتمانى يەوہ دەبيت، ئەم ھەولانەش لە
ھەريميكەوہ بۇ ھەريميكي تر دەگوريت. لە كۆمەليكەوہ بۇ كۆمەليكي تر دەگوريت،
بە پيى بارودۇخى ناوخۆو نيو دەولەتى. ئەم ھويانەش دەتوانين بيانكەين بە دوو
جۆرەوہ:

يەكەم: ھۆيەكى سىياسى ناشتى پەرورەيە (مەبەست لەبەكار نەھىئانى چەكە): ئەمەش لە رىگەي كۆمەلئىكى سىياسىيەو كە رىگەي ديموكراسىيانە پەپرەو ئەكەن لە پىك ھىئانى حزب و دەستەي سەندىكاكان، ئەمەش لە رىگەي كۆپو كۆبونەو كۆمەلەيەتىيەكان و خۆپىشاندان و بىلەو كراوكان و لىدوانەكانيان، لە دوايدا لە رىگەي گفتوگو كردنەو دەبىت. لە رىگەي ئەم ھۆيانەو ھەول دەدرىت بۆ گواستنەو دەسەلات بە شىۋەيەكى سىروشتىيانە. دەبىت ئەو شى بزانرىت ئەم جورە تاقى كردنەو ھەلبراردەيە گەل، پىۋىستى بە پلەيەكى بەرچاۋ لە ھۆشيارى سىياسى دەبىت، وە رىكخستنى كۆمەلانى خەلك بە ھەموو چىن و توۋرەكانيانەو. لە لايەكى تىرەشەو دەبىت داوا لە دەسەلاتى بىگەنە بىكات لەبەكار ھىئانى ئەم ھۆيانە بۆ دەربرىنى بۆچونەكان و رىچكەكانيان و بىلەو كردنەو ھىئان و رىگەدان بە سەرەستى تاك و كۆمەل.

دووم: له حاله ټي نه بوونی ټهو بارودوخه ی له سه ره وه باس مان کرد، کو مه ل ناچار ټه بیټ که ریگه ی تی کو شانی چه کدارانه بگریته بهر، واته په نا بردنه بهر توندو تیژی. هه می شه توندو تیژی هر توندو تیژی به دوا وه ده بیټ. شوړشی چه کداری له هر یمیکه وه بو هر یمیکه تر له کو مه لی که وه بو کو مه لی کی تر بی گو مان ده گوړیټ، به لام هر چونیک بیټ هه موویان بانگ هیشتی جه ماوهر ده که ن بو جولاندن و بزواندنې جه ماوهر و که م کردنه وه ی توانای ده سه لاتی فهرمانږه وا وه پرو پاگه نده کردن بوی.

تیو شانی چه کداری جیاواز هیه له "شوړشی جه ماوهر -Mass- Insurrection هه رو هه جیاوازی هیه له گه ل (توندو تیژی گشتی -Molo Violence) چونکه ټه مه ی دوا بیان بو ماو هیه کی کاتی یه، به بی پیلان دانان و چاو ډیری کردن روو ده دات.

شوړشی جه ماوهر یان راپه رپن ټه مه یان هر چه نده له تی کو شانی چه کداریه وه نریکه، وه پیلانی بو نه کی شرا وه، به لام له گه ل ټو ه شدا له وانه یه له ټه نجامی بانگ هیشتن بیټ بو تی کو شانی کی چه کداری روو ده دات.

هر چه نده مه رجی نی یه له هه موو بارودوخیکدا که تی کو شانی چه کداری، به راپه رینی کی توندو تیژی سه رتاسه ری کو تای بیټ، وه له سه ر لایه نه سیاس یه کان پیویسته ټهو راستی یه بزنان، که ده بیټ زوړ ناگاداری نه ک ته نها به لی نه کان یان به لکو کرده وه کان یان بن، وه جه خت له سه ر ټو ه بکه ن ټه وه ی که گه ل پی ش که شی ده کات دوا ی گه یشتنیان به ده سه لات، ټه مه چاکترین و با شترین شیوازه وه زوړ زوړ تره له وه ی که ده سه لاتی فهرمانږه وا پی شکه شی بکات، وه هونه ری تی کو شان پیویستی زوړی به خو به خشین و هه ماسه تی زیاتر هیه له پی ش هه موویانه وه چونی ه تی به ده ست هی نانی بروای زوړینه ی خه لکه که یه به لای خو ږیدا..

پیویسته هه موو بزننه وهیه کی رزگار یخواز، باش له بۆچوونی رای گشتی ناوخواو جیهانی تیگه یشتیان بۆ مه سه له که ی تی بگات، بۆ ئه وه ی بتوانیت سوژی جه ماور به لای خو ی دا رابکیشتیت، به لام سه باره ت به پرو پاگه نده: بریتی به له هونه ری کار تی کردن له خه لکی له ریگه ی هه ولدان بۆ قوستانه وه ی هه ل له نوینه رایه تی کردنیاندا. به هه مان شیوه ئه میش به م زاراویه پیشینه یه کی هه یه وه به کار هینراوه، بۆ مه به ستی سیاسی و بازرگانی و ته نانه ت مه سه له ئایینه کانیش. ههروهک چۆن رۆمانه کان دژی (بربر) کان به کاریان هیناوه. وه ئه لمانیا یه کان دژی (پاپا و کلیسای کاسولیک) به کاریان هیناوه وه یان به پیچه وانه شه وه.

پرو پاگه نده زۆر جار کاریگه رییه کی دیاری کراوی ده بیئت وه یان ده بیته هۆی گوپینی ژیا نی تاکه که سان ته نانه ت کو مه له کانیش. وه شیوازی بیر کردنه وه یان گو رانیکی هه مه لایه ن به خو وه ده بینئ. ئه و کاته پرو پاگه نده ده بیئت به پرو پاگه نده یه کی شو ر شگێرانه، وه شاره زایانی پرو پاگه نده ده لێن: له بهر ئه وه ی مرو ف که خو ی ناتوانیت به ته نها له ریی خو یه وه هه موو شته کان بزانیئت. وه چ شتی که به رژه وه ندی دایه هه رچه نده ده ور به ره که ی (به لگه داره - مسب) وه یه کی له وانه ی بونه ته هۆی پرو پاگه نده یه. که هه رچه نده ناتوانیت پیش بینی کو تای ی بکریئت. سه باره ت به رو واده کانی داها تووش.

۱۲-۲ کو سپه کان (القیود)

ئه و کو سپانه ی که مه سه له ی مافی چاره ی خو نووسین له کار ده خات، وه یان تیکی ده دات، هه ندی جاریش به و شیوه نابیت به لکو مه سه له که به ناشتی و به بی له کار که وتن کو تای ی دیت. یه کی که له و کو سپانه یان به ندانه مه سه له ی که مه

نەتەوايەتپەكانە، يان ئەو كەمىنەنى كە دژى بۇچوونى مافى چارەى خۇنوسىن دەوستن يان داواكارى تايىبەت بە خۇيان دەيىت، دەيان ئەوانەش داواى مافى چارەى خۇنوسىن بۇ خۇيان دەكەن.

كەمە نەتەوايەتى: مەبەست لى ئەو كۆمەلە بچوكانە دەگىتتەو كە ماف خوراون، بەلام ئەو كۆمەلە بچوكانە ناگىتتەو ھەرچەندە ژمارەشيان كەم يىت، زۆربەى جار ئەمانە يان فەرمانرەوان يان خاوەن دەسلەتى بەھيژن.

مەسلەى كەمىنەكان ئەم زاراوئە لە تىگەيشتنى تازەگەريدا سەرھەلدانىكى بەرەو پيش چوون تىگەيشتنى ديموكراسيەتە، دەيان سەرورەى گەل يان زۆرينەى.

يەككە لە كيشە سەرھەكەكانى كەمىنە نەتەوايەتپەكان لە رۆژانى ئىستاماندا، ئەوئە سەرھەلدانى كيشەى (زۆرينەى مافخوراوە)و بەبەش كردنيان لە مافە سياسىيەكانيان، بەھوى ناكۆكيەكانيان لەگەل ولاتى دايكەدا كە جيا بونەتەو لى ي، بەھوى ھۆكارى سياسى و ميژوويى لە ژيەر ناوى گۆران و گەشە پيدانى سياسىدا، لە كاتى دروست بوونى دەولەتى تازەدا.

ئالەم كاتەدا زۆرينە بوون بە كەمىنە. وە بە پيچەوانەشەو كەمىنە بوون بە زۆرينە، ئەم بۇچوونە گويژرايەو بۇ لاينى فيكرى و سياسى، ئەو بوو (ھيگل) پاشان (مازينى و نابليونى سىيەم)دژى مەسلەى نەتەوايەتى توند رەو وەستان و دژايەتى مافى كەمىنەكانيان دەكرد.

سەبارەت بە ياسا نيو دەولەتپەكان بۇ پاراستنى مافى (كەمىنەكان) ئەو بوو پەيماننامەى ئوسنابرك-Osnabruck-سالى ۱۶۴۸ بەسترا، پاشان (پەيماننامەى بەرلين) سالى ۱۸۷۸ بەسترا، وە چەندەھا پەيماننامەى تر بۇ پاراستنى كەمىنە مەسيحى و ئەوروپيەكان، بە تايىبەتى لە دواى جەنگى جياھانى يەكەمەو، ھەرەھا "كۆمەلەى گەلان-عصبە الامم-" لە برياھەكانىدا ئاماژەى بۇ ھەندى لە مافە

شارستانی و سیاسیه‌کانی بۆ که مینه‌کان کردوو، به‌لام نه ئهو په‌یمانمانه‌و نه ئه‌وانه‌ی دواتریش، باسیان له سروشتی ئهرکه‌کانیان نه‌کردوو، سه‌بارت به پاراستنی مافه‌کانی که مینه‌کان که ئایا ئه‌وه مافیکی گشتی‌یه له‌سه‌ر ریک‌خراوه نیو ده‌وله‌تیه‌کان وه‌یان ته‌نها ئهرکیکه که پیویسته له‌به‌ر چاو بگرییت، به‌لام لی‌ردها چه‌ند هوکاریک (عوامل) دیته پی‌شه‌وه که رۆلی سه‌ره‌کیان هه‌یه؟ ئه‌وانه‌ش بریتین له:

یه‌که‌میان.. هوکاری سیاسی

لی‌ردها هه‌لویستی ده‌وله‌ته‌ گه‌وره‌کان به‌ ئاشکرا روون ده‌بیته‌وه به‌رامبه‌ر به‌یه‌کتری، وه‌به‌رامبه‌ر به‌ مه‌سه‌له‌کان، وه‌ هه‌لویستی هه‌ریمایه‌تی و نیو ده‌وله‌تی به‌شیوه‌یه‌کی گشتی.

له‌ رۆژگاری ئیستاماندا هه‌لویستی ده‌وله‌ته‌ زله‌یزه‌کان گرنگی خۆی هه‌یه، چونکه ئیستا سه‌رده‌می پاراستنی هاوسه‌نگی‌یه له‌ نیوان زله‌یزه‌کاندا له‌به‌ر ئه‌وه هه‌یچ یه‌کێک له‌ ده‌وله‌تانه‌ پالپشتی یان دژایه‌تی مه‌سه‌له‌ی مافی چاره‌ی خۆنووسین ناکهن، تا به‌رژه‌وه‌ندییه‌ بالاکانی خۆیان ئه‌زانن که ئایا ئه‌و جو‌ره‌ بریاره‌ له‌گه‌ل به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانیان ده‌گونجیت، وه‌به‌شێک ده‌بی‌ت له‌ ستراتیژی‌یه‌ نیو ده‌وله‌تیه‌کان، پاش ئه‌مانه‌ دیننه‌ سه‌ر مه‌سه‌له‌ مرو‌قاییه‌تی و مه‌زه‌به‌ی و پرهنسیپه‌کان.

به‌لام لی‌ردها ده‌بی‌ت تی‌بینی ئه‌و بکری‌ت، که هه‌موو کۆمه‌لیک ئه‌گه‌ر هاتوو داوای بکات وه‌ ئه‌گه‌ر هاتوو له‌ ناوچه‌یه‌کی دهره‌ پهریزدا بوو یان له‌ بۆشاییه‌کی سیاسی‌دا ده‌ژیا، یان به‌شێک بی‌ت له‌ ده‌وله‌تیکی گه‌وره‌ یان بچووک. مه‌رجه‌کانی مافی چاره‌ی خۆنووسینی تیدا به‌دی بکری‌ت، ده‌توانی‌ت داوای ئه‌م مافه‌ ره‌وایه‌ی خۆی بکات.

پاشان ھۆکاریکی تر له ھۆکاره سیاسییەکان ئەویش ھەلۆیستی دەسەلاتی
 فەرمانرەواکانە، وەیان دەولەتی داگیرکەر ئەگەر ھاتوو ئەو ناوچەیە داگیر کراو بێت
 بەرامبەر بە داواکارییەکانی دانیشتوان بۆ دیاری کردنی مافی چارەى خۆنوسین.
 بەلام لێرەدا پرسیاریک دیتە بیرمان/ کە ئایا لە بەرژەوهندی ئەو دەسەلاتە یان
 دەولەتەییە. کەواز لەو ناوچەیە بەین، یان ئایا ناچار دەبێت کە واز بەھێنیت لەبەر
 ھۆکاری ناوخیی لە ناوھەوی ولاتەکەیدا یان ھۆکاری نیو دەولەتی، کە کاریگەری
 بەھیزتری ھەبێت کە دەتوانیشت بەرھەنگاری بوەستیت، وەیان ئایا دەبێت
 بەرژەوهندی لەویدا بێت بۆ ریکخستنەوێ پەيوەندییەکانی لەگەڵ ئەو کۆمەلەییەدا
 لەسەر بنەمای تازە.

پاشان ئەگەر ئەو مافەیان پی بەخشین بەتەواوی دەبێت یان سەودای لەسەر
 دەکات یان تەنھا بۆ لایەنی پروپاگەندە دەبێت و بەو شیوەییە نابێت کە خواستی
 خەڵکە کە دەیانەوێت، بۆ وەلامی ئەم پرسیارانە دەلێن کە ستراتیژی نیو دەولەتی و
 بەرژەوندییە ئابورییە بالاکانیان، جوۆری ئەو پەيوەندییانە دیاری دەکەن ئەمە
 لەلایەکەو، لەلایەکی ترەو بارودۆخی سیاسی ناوخیی کۆمەلەکە کە داواى مافی
 چارەى خۆنوسین دەکەن کە گەورەترین کاریگەری ھەیە لە رووی یەکبوونی
 بەریوە بردن و یەکبوونی ھەلۆیست و خەبات کردنیانەو، وە ترسناکترین قوئاغ لە
 ژيانى ئەو کۆمەلەییەدا، قوئاغی پێشەبەدەست ھێنانی مافی چارەى خۆنوسینە.
 چونکە ھەز ئی کردنی دەسەلات و غەریزەى خو سەپاندن و شەھویتی دەسەلات بۆ
 بەدەست ھێنانی کورسی فەرمانرەوا. بەرچاویان تاریک دەکات کە بەرژەوهندی
 کۆمەلەکە لە بیر بکەن و بەرژەوهندی دەسەلات لە سەرۆکی بەرژەوهندی ئەو
 کۆمەلەو دادەنێت.

ئەمانەش دەمانگەییەنیتە ئەو دەرئەنجامەى دەتوانین بڵێن کە مافی چارەى
 خۆنوسین، بە پرنسیپیکی سیاسی دادەنرێت. پێش ھەموو شتیەک دەچیتە ژێر

بارى ھۆكۈمەت رامىيىيەكانەۋە ۋە لە ژيىر كاريگەرى دا دەيىت زياتر لە ھۆكۈمەت ياساىي و مروىيەكانەۋە.

دوۋەم.. ھۆكۈمەت ئابۋورى

ئەمەش بىگومان كاريگەرى گەۋرەي ھەيە، بە تايبەتەي لە پىك ھىنانى دەۋلەتدا ۋە چۆنىەتەي پاراستنى سەربەخۋىي، ۋە نەيىنى بالادەستى لە روى تواناكانىيەۋە، پاشان چۆنىەتەي پىشت بەستنى بەۋ دەۋلەتانەي كە لە دەۋرۋەرىدان.

ئابۋورى ناسەكان سەردەمى گەشە كردنى ئابۋورى دەكەن بە سىسەردەم: سەردەمى يەكەم: پىش شۆرشى فەرەنسا بوو شىۋازى باۋى ئابۋورى لەۋ كاتەدا كارى بازىرگەنى كردن بوۋە. كە ھەموو دەۋلەتەي بە ھەر شىۋىيەك بىت گرنگى بە خۋى بدات، ۋە دەسكەۋتەي ھەيىت ۋە ھىچ رىگايەك لە شەپ باشتىر نەبوۋە بۇ دەست بەسەرگەردتنى زەۋى و زارو سەرۋەت و سامانى ۋلاتانى تردا.

سەردەمى دوۋەم: بەكۆتايى شەپەكانى ناپليۇن دەست پىدەكات، ۋەسەرەتاي دەست پىدەكەردنى (اعتباراتى) نىۋ دەۋلەتەي ۋەتەۋايەتەيەكان، جۆرە ھاۋسەنگىيەكيان تى كەۋتبوو، لايەنى ئابۋورى تا دەھات بەرەۋ پىشەۋە دەچوو، لە لايەكى ترەۋەھەستى نەتەۋايەتەي راپەرىنى نەتەۋەكان لە گەشە كردندا بوون. بە جۆرىك لە كۆمەلگا كراۋەكاندا گەيشتە ئەۋ رادەي كە دەلىن: ئەم تۆۋى نەتەۋايەتەيە چىنى بۆرجوا ھىنايە ئاراۋە نەك چىنى زەحمەتكىش، چونكە ئەۋان ھەموو جىھان بە ۋلاتانى خۇيان دەزانن، گەلانى ئەۋروپا دەگەرەنەۋە بۇ مەسىحيەت و ياساكانى سىروشت و شارستانىتەي.

نەتەۋە، بىرۋ بۆچۈنى نەتەۋەيى زۆر بە زوۋىي لە لايان پەرەي سەندو گەيشتە پۆيە، پىش ئەۋەي سەردەمى سىيەم دەست پىدەكات.

سهردهمی سئیه: سهردهمی هه‌لوه‌شانده‌وه و لیک ترازاندنی
 ئیمپراتوریه‌کان و سهردهمی سهره‌لدانی ده‌وله‌ته به‌هیزه‌کان بو، له‌م سهرده‌مه‌دا
 بوو که ئه‌لمانیا یاسا گومرگیه‌کانی خوی سه‌پاند، و سهردهمی گه‌شه‌ پیدانی
 پیشه‌سازی بو، هه‌یه‌کی له‌و گۆرانکارییه‌ گه‌ورانه‌ی که له‌گه‌ل خۆیدا هینانی
 کۆچ کردنی دانیش‌توان بۆ‌شاره‌کان و زیاد بوونی، چینی کریکاران و زیاد بوونی
 ریک‌خستنیان و هاتنه‌ ناوه‌ی رژی می خویندن. وه مافی هه‌لبژاردنی گشتی بوو.
 ئه‌وه‌ی به‌لامانه‌وه گرنه‌ لیره‌دا دروست بوونی ده‌وله‌تی تازه‌یه له‌سه‌ر بنه‌مای
 مافی چاره‌ی خۆنووسین.

وه له‌لایه‌نی ئابورییه‌وه ئایا ئه‌و ده‌وله‌ته ده‌توانی‌ت پشت به‌ خوی ببه‌ستیت؟
 وه چاره‌نووسی دوا روژی ولاته‌که‌ی ده‌ست نیشان بکات؟ له‌به‌رده‌م هه‌موو
 کۆمه‌لیکدا چه‌ند ریبازیک هه‌یه بۆ‌ژیانی خوی که بیر له‌وه بکاته‌وه کام ریکا
 بگریته به‌ریان ئه‌وه‌تا سه‌ربه‌خۆییه‌کی ته‌واو راده‌گه‌یه‌نی‌ت ئه‌مه‌ پاش درسه
 کردنیکی ئابوریانه‌که ده‌توانی‌ت به‌ ته‌واوی پشت به‌ توانا ناو‌خۆییه‌کانی خوی
 ببه‌ستیت وه به‌شی ده‌کات، له‌ رووی زه‌وی و دانیش‌توان و سه‌روه‌ت و سامانیه‌وه.
 یان ئه‌وه‌تا بیر له‌وه بکاته‌وه که یه‌کبوونی یان بجیتته پال دراوسییه‌کی گه‌وره‌ی
 به‌هیزو له‌گه‌لیدا یه‌ک بگری له‌ رووی جوگرافیاوه که یه‌ک ئابوریان هه‌بی‌ت.

یان بۆ‌چونی سئیه‌م ئه‌وه‌یه که یه‌کبوونی بازرگانی و گومرگی و هاوکاری
 کردن رابگه‌یه‌نی‌ت له‌ هه‌موو بواره‌کاندا وه‌ک هه‌ول‌دانێکی سه‌ره‌تایی له‌سه‌ر بنه‌مای
 به‌رژه‌وه‌ندی هاوبه‌ش.

به‌شی دووهم
مافی چاره‌ی خۆنووسینی کورد

میژووی گه شه کردنی کۆمه لگای کوردواری

له قوناغی کۆیلایه تی و دهره به گیاهه تی دا

کوردستانی گه وره هه میشه جهرگه ی به یه کدا دانی نه ته وه کانی تر بووه، وه جیگه ی چاو تی پرنی داگیر که ران بووه، وه دوو چاری ژیر دهسته یی داگیر که ران بوته وه، به درێژی قوناغه کانی کۆیلایه تی و دهره به گیاهه تی ..

ده توانین سه ره تای ده سه لاتی بیگانه بگه رێنینه وه بۆ چاخ ی پینجه می پ.ز. که سیرس توانی سالی (٥٥٠ پ.ز) نه وه مه له که ته ی که ناوی (میدیا) بوو که میژوو نوسه کان به نیشتمانی ره سه نی کورده کانی داده نین، له ناو به ریت. ئا به م شیویه کوردستان که وه ژیر ده سه لاتی ئیمپراتۆریه تی (ئه خمینی هکان) پاشان گوێزایه وه بۆ ده سه لاتی یۆنانیه کان "ئه و کاته ی که ئه سه کهنده ری گه وره" توانی "ئیمپراتۆریه تی ئه خمینی هکان" له ناو به ریت سالی ٧٣٠ پ.ز.

له ماوه ی هه ردوو سه ده کانی یه که م و دووه می پ.زدا ئه رمه نه کان توانیان ده ست به سه ر ولاتیانی کورده کاندان بگرن، تا ئه و کاته ی رۆمه کان ده سه لاتیان گرته ده ست، ئه م ده سه لاته یان به رده وام بوو تا سه رده می سی یه می زاینی. پاشان ده سه لاتی ئیمپراتۆریه تی ساسانی هکان له کوردستاندا ده ستی پی کرد. هه تا هاتنی ئیسلامه کان له سالی ٦٤٠ زاینی دا به لام راستیه که هیه ده بیته ئاماژه ی بۆ بکریته. که خێله کورده کان هیچ کاتی که سه ریان نه وێ نه کردوووه بۆ ئه م ده ولته یان نه و ده ولته تی تر به شیوه یه کی به رده وام، وه نه چوو نه ته ژیر ده سه لاتیکی راسته قینه ی داگیر که ران، به لکو زۆریه ی جار سه ره بخوێی خوێان پاراستوووه چونکه هه میشه چیاکان پالپشتیان بوون.

ئەگەر بگەرئىنەنە بۇ سەردەمى مېژوۋى ئەمارەتە كوردىيەكان، ئەوھەمان بۇ دەردەكەوئىت كە لەسەردەمە جىاوازو بۇ ماوھى زۆرىش لە شوئىنە جىاجىاكاندا، ئەمارەتى كوردى ھەبوون ۋە خاۋەن دەسەلاتى خۇيان بوون، بۇ نمونە ئەمارەتى ئەردەلان دامەزاندنى دەگەرئىتەۋە بۇ سالى ۱۲۲۰ زىنى ھەر لە دروست بونىەۋە بەسەربەخۇيى مایەۋە تاكۇتايى سەدەى شانزەدەيەم ۱۵۷۲ى زايىنى.

بەلام دەبىت ئەو بوترىت كە مېژوۋ نە لە سەردەمى كۆيلايەتى و نە لە سەردەمى دەرەبەگايەتىدا لە كوردستاندا، بوونى دەۋلەتتىكى كوردى سەرتاسەرى بەخۇيەۋە نەبىنىۋە، كە دەسەلاتى بگەيەئىتە ھەموو بەشەكانى تر.

بىگومان كوردستان بەھۋى ئەو شوئىنە تايىبەتتەي كە ھەيىۋە، لە ئىۋان دوو دەۋلەتى دژ بەيەك (ئىران و دەۋلەتى عوسمانى ئەمانە يارمەتى، يان دروست بوونى ئەمارەتى بچوك بچوكانيان دەدا لە ولاتى كوردەكاندا. بەلام بە مەرجىك لەژىر چاۋدىرى خۇياندا بن، واتە خۇيان بەستەۋە بە شانەكانى ئىران يان سولتانەكانى عوسمانى..

سەرۆك خىلەكان و سەرۆكى ئەمارەتەكان ئەو كاتە ئەۋەيان بەلاۋە گرنگ بوۋە، ئەو زەۋويىانەى كە پىيان دەبەخشرا لە لايەن شاۋ سولتانەكان دەيان كرد بە مولكى خۇيان، بەم جۈرە (لە سەرۆك خىلەۋە) بۇ خاۋەن زەۋى (دەرەبەگ) گۆپان.

سەرھەلدانى پەيۋەندى دەرەبەگايەتى لە كوردستندا لە ئىۋان ھەردوۋ سەدەى دەيەم و يازدەيەمدا بوۋە بەلام لوتكەى گەشە كردنى ئەم پەيۋەندىيە دەگەرئىتەۋە بۇ ماوھى ئىۋان شەرەكانى ئىرانى و عوسمانىيەكان. يەككى لە ھۆكارەكانى شەرى ئىرانى و عوسمانىيەكان چاۋ تىپرئىيان بوۋە لە خاكى كوردستان، ۋە ئەم داگىرەرانە ھەر لە رىگەى دەرەبەگ و خاۋەن زەۋىيەكان و ئەو سەرۆك خىلەنەى كە بەرژەۋەندى مىللەتەكانيان دەفرۇشت بەرامبەر بە سودى تايىبەتى خۇيان، توانيان دەسەلاتى خۇيان بەسەپئىن و ولاتەكەيان داگىرەكەن.

به لām سه ره رای ئه مانه زۆر له دهسه لات دارانی کوردی توانیان خۆیان بگرن به رووی داگیر که رانی کوردستاندا تا کۆتایی سه دهی حه قده یه م، له وانه دهسه لات یا خود یلّین حکومه تی یه زیدیه کان له سنجارو (العلین) له دیار به کړو زازا له ده رسیم. له کۆتایی سه دهی هه رژه ده یه م زۆر بزوتنه وهی کوردی په یدا بوون که ئامانجیان رزگار کردن و به دیه یّانی خه ونی دێرینی کورد له ده ولّه تی کوردی دا بوو.

چه ند ئه ماره تی ک په یدا بوون که ئامانجیان سه ره به خۆیی بوون بوو له دهسه لات ی ئیمپراتۆیه تی عوسمان، یه کی ک له و ئه ماره تانه ئه ماره تی بابان بوو پاشان ئه ماره تی سوّران که میری گه وره میر محه مه د سه ره به خۆیی خۆی راگه یاند له دهسه لات ی والی عوسمانی له به غدا له سا له ١٨٢٠ دا.

وه له ناوچه ی جه زیره دا به درخان پاشا ئه ماره تی کی کوردی دامه زراند له سا لی ١٨١٢ دا، به لām هی زی داگیر که ری عوسمانی بیّت یان ئیّرانی توانیان به هه ر ریگایه ک بیّت ئه م ئه ماره تانه له ناو به رن.

به لām له گه ل ئه مانه شدا نه توانرا شو پشی کورد بو هه می شه یی له ناو به رن، هه رچه ند دهسه لات ی عوسمانی و ئیّرانی زۆر له نه گبه تی و نه هامه تی و له ناو بردن یان بو جه ماوه ری کورد هی نا، که ده یان ویست به زه بری ئاگرو ئاسن بیان خه نه ژێر کی فی خۆیا نه وه.

چه ند هه جار هی رشی جوّراو جوّریان ده کړده سه ریان، جار ی ک له ژێر ناوی هه لمه تی ته مّی کړندا، جار ی له ژێر ناوی هه لمه تی له ناو بردندا، رووباری خوینیان له کوردستاندا ده خولقاند.

له کاتی شه پی رووس و تور که کاندرا په پینی کورده کان له "شه مدینان" به سه روکایه تی شیخ عه بدوللای نه هری سا لی ١٨٨٠ دهستی پئ کړد. که داوا ی

بەدیهینانی سەرپەخۆ بوونی دەکرد کە لە ژێر چاودێری ئیمپراتۆیەتی عوسمانی دا
بێت.

بەلام ئەم راپەرینەش سەری نەگرتو وەک ئەوانی تر سەركوت کرا. لە بەهاری
ساڵی ۱۹۰۵ دا شۆڕشی کوردی بە سەرۆکایەتی (جەعفەری شکاک-سمکو) لە
رۆژەلاتی کوردستاندا دەستی پێکرد، کە ئەمیش ئامانجی رزگار کردنی
کوردستان بوو پاشان لە باشووری کوردستان لە ناوچەی بارزان بە سەرۆکایەتی
شیخ عەبدولسەلام بارزانی شۆڕشی کورد دەستی پێکرد.

سەبارەت بە باکووری کوردستان بزوێنەوی رزگاریخوازەکی گەلی کورد، شان
بە شانی بزوێنەوی رزگاریخوازی تورکی کاریان دەکرد، کە داوای چاکسازی
دەستوریان دەکرد، کە زیاتر ئەو کاتە لە ژێر کاریگەری (جمعیه الاتحاد الترقی)
تورکی دا بوون چونکە بریاریان وابوو سەرکەوتنیان هاوبەش دەبێت و دەتوانن
ئامانجەکانیان بەیێنە دی، وە ئەکە هەر کۆد، بەلکو عەرەب و ئەلبان و ئەرمنیش
بەشداری خەباتیان دەکرد لەگەڵ کۆمەڵەی ئیتحاد و تەرەقی دا.

بەلام هەر زوو ئامانجە شوقینێهەکانی سەرکردەکانی ئەم رێکخراوە دەرکەوت،
بە تایبەتی هەر داوی گرتنە دەستی کورسی دەسەلات، لە ئەنجامی کۆدەتای ساڵی
۱۹۰۸ دا کە بوو هۆی کێشەکانی کوردەکان وە زۆربەی نەتەوهەکانی
تێریش کەوتنە خۆیان بۆ دامەزراندنی رێکخراوی تایبەت بە خۆیان ئابەم جۆرە
کوردەکان ئەندامە کۆنەکانی (جمعیه الاتحاد والترقی) کۆمەڵەیەکی تایبەت بە
خۆیان پێک هێنا لە ژێر ناوی (جمعیه نعالی و ترقی کردستان)، هەرودەها لە ساڵی
۱۹۱۰ دا "جمعیه هیوا) دامەزرا لە ساڵی ۱۹۰۸ دا کۆمەڵەی (نشر المعارف)
بلاوکردنەوی زانیاری کوردی دامەزرا. وە لە قاھرە کۆمەڵەی سەرپەخۆ بوونی
کوردی دامەزرا.

ئەمە جگە لە كۆمەڵەي "تعالی كردستان" ھەروەھا (تشكیلات الاجتماعیە الكردستانیە) و "حزب الامە كردی" وە رێكخراوی جەھاندانی لە رۆژھەلاتی كوردستاندا لە ساڵی ١٩١٣دا پەید بوون.

وہ چەندەھای تریش كە کاریگەری گەورەیان لەسەر بەرزكردنەوہی ئاستی ھۆشیاری سیاسی و نەتەوہیی گەلی كورد ھەبوو.

وہ کاریان دەكرد لە رێگەي ئەو گۆڤارو رۆژنامانەي كە دەریان دەكرد لەوانە:

ھیوای كورد- رۆژی كورد- ھەتاوی كورد- یەك بوون- ژین- كوردستان-... ھەتا

دوایی.

٢. كێشەي كورد

لەژێر سیبەری پەییوەندی و پەیماننامە نیو دەوڵەتیەكاندا

لەدوای جەنگی جیھانی یەكەمەو

جەنگی جیھانی یەكەم، بوو ھۆی دابەشكردنیکی تازەي توانای كۆلۆنیالی دەوڵەتە زلھیزەكان لە جیھاندا، وە پاش سەرکەوتنی دەوڵەتە داگیركەرەكان دەستیان بەسەر سەرۆت و سامانی لایەنی دۆراودا گرت.

ئیمپراتۆریەتی عوسمانی یەكێك بوو (لەو لایەنە) دۆراوانە ھەرزوو پەلاماریان دا. كۆنگرەي ئاشتیی لە پاريس ساڵی ١٩١٩ و پاش ئەویش ھەموو ئەو پەیماننامانەي تر، كە دەبەسترا خەریکی دارێشتنەوہي پرۆسەي دابەشكردنیکی نوێ بوون لە نیوان خۆیاندا.

شوێنی كوردستان كە گرنگی یەكی تایبەتی ھەبوو وەناوھەندی رۆژھەلاتی ناوھەراست بوو وەبەشێك بوو لەو ئیمپراتۆرە گەورەيە، كە لە سەردەمی

عوسمانیه‌کاندا به ولایه‌تی موسل دهناسرا، که بریتی بوو له لیواکانی موسل، هه‌لیئر، سلیمانی و کهرکوکی ئیستانای ده‌گرتیه‌وه..

ئهمه سه‌ره‌رای ده‌وله‌مندی کوردستان له سامانی کانزایی دا وه به تایبه‌تی "نه‌وت" بووه هۆی نه‌وه‌ی نا‌کوکیه‌کان به‌هیزتر بی‌ت له نیوان هیزه داگیرکه‌ره‌کاندا بو ده‌ست به‌سه‌راگرتنی نه‌و ناوچانه، سه‌ره‌تای دزه‌کردنی ئینگلیزه‌کان بو کوردستان بو سئیه‌کی یه‌که‌می سه‌ده‌ی نۆزده‌یه‌م ده‌گهریته‌وه پاشان رۆلی فره‌نسی و روسی و ئه‌لمانی و ئه‌مریکایه‌کان دیت، ئینگلیزو فره‌نسییه‌کان نا‌کوکی له نیوانیاندا تا ده‌هات توندتر ده‌بوو، له‌سه‌ر چۆنیه‌تی دابه‌شکردنی میراتی عوسمانیه‌کان. به تایبه‌تی له‌سه‌ر ویلایه‌تی موسل.

کاتیک ده‌وله‌ته‌ کۆلۆنیاله‌کان په‌یماننامه‌ی "سیقهر" یان به‌ست له‌گه‌ل ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی دا وه چهند به‌ندیکی تیدایه سه‌باره‌ت به مافه سه‌ره‌تاییه‌کانی گه‌لی کورد. ده‌توانین ئهمه به سه‌ره‌تای سه‌ره‌له‌دانی مه‌سه‌له‌ی کورد دابنێن له‌ گۆره‌پانی سیاسه‌تی نیو ده‌وله‌تی‌دا، که له ئاستی په‌یوه‌ندییه هاوچه‌رخه نیو ده‌وله‌تیه‌کاندا بی‌ت، به تایبه‌تی له کاتی جه‌نگی جیهانی یه‌که‌م ده‌ستی پێ‌کرد. کیشه‌ی کورد نه‌و کاته به کیشه‌یه‌کی لاوه‌کی داده‌نرا به‌نسبه‌ت ده‌وله‌تانی رۆژه‌لاتی ناوه‌راسته‌وه.

وه‌ه‌وکاره‌که‌شی ده‌گهریته‌وه بو نه‌وه‌ی که گوايا ئهم مه‌سه‌له‌یه یه‌کیکه له کیشه ناوخۆییه‌کانی هه‌موو ناوچه‌یه‌ک له ناوچه‌کانی ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی، وه له لایه‌کی تره‌وه دۆزینه‌وه‌ی چاره‌سه‌ری عادیالانه بو ئهم مه‌سه‌له‌یه، له‌گه‌ل به‌رژه‌وه‌ندی زله‌یزه‌کاندا نه‌ده‌گونجا له ناوچه‌که‌دا.

به‌لام پاش کوتایی هاتنی جه‌نگه‌که جاریکی‌تر کیشه‌ی کورد هاته‌وه سه‌ر گۆره‌پانی سیاسه‌ت، وه‌ک یه‌کیک له کیشه هه‌لواسراوه‌کان که پێویسته چاره‌سه‌ری بو بدۆزریته‌وه ئهمه‌ش له‌به‌ر چهند هۆیه‌ک له‌وانه:

۱. سەرھەلدانى بىرو بۇچوونى نەتەوھىيى لە نىۋان توركو فارسو غەرەبو كورددا بە تايىبەت لە نىۋان ھەمو گەلە ژىر دەستو چەوساۋەكاندا كە ئامانجيان پىك ھىنانى دەولەت بوو.

۲. دەرنگدانەۋەى شۇرشى ئۆكتۆبەرى سۇشيالىستى لە ھەموو جىھاندا.

۳. رەنگدانەۋەى راگەياندىنى رەسمى سەرۋكى ئەمەرىكا بە تايىبەتى، بەندى (۱۲) كە دان پىپا نانە بە مافى چارەى خۇنۋوسىنى نەتەۋەكان بە تايىبەتى ئەۋانەى لەژىر ركىفى ئىمپراتۆرىيەتى عوسمانى دا بوون.

۴. دژايەتى كردنى مەسەلەى داگىر كردنى كۆلۇنيالى لە لايەن دەولەتانەۋە.

۵. دامەزراندنى كۆمەلەى گەلان-عصبە الامم- ۋەك رىكخراۋىكى نىۋ دەولەتى كە دەورىكى ئىجابىيانەى ھەبوۋە، لە پەيوەندىيە نىۋ دەولەتىەكاندا.

ھەموو ئەم بارودۇخانەى كە ھاتەپىش لە پەيوەندىيە نىۋ دەولەتىەكان بۇ چارەسەر كردنى مەسەلە گرنگەكانى ناۋچەكە. كوردەكان ئاۋاتيان ئەۋە بوو كە كىشەكەيان چارەسەر دەكرىت.

بەلام ئەۋانەى كە روويان دا، پىچەۋانەى ئەۋانە بوو كە باسيان لىۋە دەكرد، مەسەلەى كورد بەلكو ھەر لە كاتى جەنگى جىھانى يەكەمەۋە، بابەتى رىكەۋتنە نەينىەكانى دەولەتە زلەيزەكان بوۋە بە تايىبەتى لە نىۋان بەرىتانىاۋ فەرەنساۋ روسيا. كە مافى بە بەرىتانىادا مافى داگىر كردنى بەشى رۆژەلەتى كوردستانى ھەبىت. ۋە لە سالى ۱۹۱۶ دا وتوۋىژى نەينى كرا لە لەندەن لە نىۋان بەرىتانىاۋ فەرەنسادا، سەبارەت بە دابەشكردنى زەۋىيەكانى ئىمپراتۆرىيەتى عوسمانى واتا دابەشكردنى كوردستان ۋ ئەرمىنيا، بەپىي رىكەۋتنامەى مىژۋىيى كە بە پەيماننامەى (ساىكس بىكو) ناسراۋە، ۋە جىبەجى كردنى ئەم نەينىيە لە پەيماننامەى لۇزاندا ھاتە دى.

له سه ره تای سه دهی بیسته مدا به تایبه تی دواي کوتایی هیئانی جهنگی جیهانی یه کهم گه وره ترین هل له بهردهم کوردا پهیدا یوو، وه یان به شیوه یه کی تر هه موو پیداو یستیه کانی دروست بوونی دهوله تیکی کوردی سه ره خو له ئارادا بوون، بزوتنه وه رزگاریخوازه نیشتمانیه کان داواي دامه زرانندی، دهوله تیکی کوردیان ده کرد که هه موو کوردستان بگریته وه. ئه مه جگه له وهی له گه ل خواست و ئامانچ و سه زه کانی گه لی کورد دا ده گونجا. سه ره رای ئه وهی ئه مه داواکارییه داواکارییه کی زور واقع بینانه بوون، وه مافیکی ره وای گه لی کورد بوون، چونکه هه ره دواي ته وای بوونی جهنگی جیهانی، یه کهم، داواکاری هه موو بزوتنه وه رزگاریخوازه نیشتمانی یه کانی گه لانی تری وه ئه رمه ن و عه ره ب بوو که داواي دامه زرانندی دهوله تی نیشتمانی خویان ده کرد، که هه موو نوینه ریان نارد بو "کۆنگره ی ئاشتی له پاریس". وه به هه مان شیوه گه لی کوردیش له پری هه ندی له بزوتنه وه کوردیه کان نوینه ری خویان نارد بو ئه وهی داواي دامه زرانندی دهوله تی کوردی بکه ن. (۳۱)

به لام به داخه وه گه لی کورد له مافی خوی بی به ش کرا، وه هۆکه شی به هوی "سه ودا-مساومه" کردنی دهوله ته داگیر که ره کان له نیوان خویاندا له سه ره حسابی به ره زه وه ندی گه لانی تر ئه ویش گه لی کورد بوو، که بووه قوچی قوربانی وه نیشتمانه که یان دابه ش کرد بو پیک هیئانی چهند دهوله تیکی عه ره بی، که له ژیر سیبه ری داگیر که رانی به ریتنی و فره نسی دا بن. ئابه م شیوه یه مه سه له که زور ئالوز بوو وه تایبه ته ندی خوی پهیدا کرد ئه ویش:

یه کهم: کوردستانیان دابه ش کرده سه ر سی دهوله تی رۆژه لاتی ناوه راست که تورکیا و ئیران و عیراقه.

دووه م: له بهر به ره زه وه ندیه ستراتیجیه گه وره کانی داگیر که ران به تایبه تی له کوردستاندا که به بیر نه وته کان دهوله مه نده وه له هه مووی گرنگ تر بوونی

یه‌کیتی سۆقیه‌تی جاران وه‌ک له ده‌وله‌تیکی به‌هیزو سۆشیالیستی، که کوردستان هیللی جیاکه‌ره‌وه‌ی گه‌لانی سۆقیه‌تی له‌گه‌ل تورکیا و ئێران و ده‌وله‌ته‌ عه‌ره‌بییه‌کان، جیا ده‌کرده‌وه‌.

سێ‌یه‌م: نه‌گه‌به‌تی کورد له‌وه‌دا بوو که داگیر که‌رانی تازه‌ی کوردستان خۆیان ولاتی داگیر کراو بوون گه‌لانی ئهو ولاتانه‌ی به‌ ده‌ست داگیرکه‌ران و رژیمی ده‌ره‌به‌گایه‌تی‌یه‌وه‌، ده‌یان نالاند.

که‌ واته‌ لیڤه‌دا هه‌مان کێشه‌ خۆی دووباره‌ ده‌کاته‌وه‌، واته‌ مه‌سه‌له‌یه‌کی هاوبه‌ش هه‌یه‌ له‌ نیوانیاندا مه‌سه‌له‌ی رزگار کردنی ته‌واوی هه‌موو گه‌لانی ئهو ولاتانه‌ به‌ کوردیشه‌وه‌ له‌ ده‌سه‌لاتی داگیرکه‌ران و ده‌سه‌لاتی دیکتاتۆری و کۆنه‌ په‌رستانه‌ی حکومه‌ته‌ ناوه‌ندییه‌کان.

هه‌رچۆنیک بێت بێ‌به‌ش کردنی گه‌لی کورد له‌ مافه‌ ره‌واکانی به‌ پله‌ی یه‌که‌م ده‌که‌ویته‌ ئه‌ستۆی سیاسه‌تی کۆلۆنیالیزمی "ئه‌نگلو-فه‌ره‌نسی" و پاشان ده‌سه‌لاته‌ کۆنه‌ په‌رسته‌کانی تورکیا و ئێران و عێراق و سووریا (٣٢) وه‌ئه‌ستۆی ئه‌وانه‌ که‌ خیانه‌تیان له‌ نه‌ته‌وه‌که‌یان کرد.

٣. مافی چاره‌ی خۆنووسینی کورد له‌ په‌یماننامی نیو ده‌وله‌تیه‌کاندا

پاش کۆتایی هینانی جه‌نگی جیهانی یه‌که‌م، و سه‌رکه‌وتنی هاوپه‌یمنه‌کان کورده‌کان که‌وتنه‌ خۆیان که‌ زانیان هاوپه‌یمانه‌کان ده‌یانه‌وی‌ت ده‌وله‌تیکی ئه‌رمه‌نی دروست بکه‌ن که‌ سنوره‌که‌ی له‌ که‌ناره‌کانی ده‌ریای قه‌زوینه‌و ده‌ست پێ‌ده‌کات بۆ که‌ناره‌کانی ده‌ریای ره‌ش، وه‌ به‌ره‌و رۆژئاوا و خوار ده‌بیته‌وه‌ تا ده‌گاته‌ ده‌ریای

ناوهراست، ئەم دەولەتە بریتی بوو لە ولایەتەکانی "تەرابزۆن، ئەرهزۆم، وان، تەبلیس، دیاربەکر" کە زۆرینهی دانیشتوانەکانی کوردن.

لەبەر ئەوە حزب و رێکحراوە کوردیەکانی ئەو کاتە کە لە ئەستانبۆل ھەبوون، بە ھاوکاری نەوھەکانی بەدرخان، کە ھاوپەیمانەکان رازی بکەن بۆ یەكگرتنی ناوچە کوردیەکان و پێ بەخشینی ئۆتۆنۆمی پێیان. کوردەکان بە نوێنەری "جەنەرال شەریف پاشا" لەگەڵ نوێنەری ئەرمەنەکان "بوغض نوبار پاشا" لە کۆنگرەیی ئاشتی گەیشتنە ئەو رێکەوتنە کە پێویستە بۆ دروست کردنی دەولەتیکی کوردی سەر بە خۆی جیاواز لەو دەولەتە ئەرمەنیە کە دەیانەویت پێکی بەین و ئەنجومەن بە شیوەیەکی مەبدەئیانە رازی بوو لەسەر ئەم جۆرە بۆ چوونە (۳۴)

نوێنەری ھاوپەیمانەکان پەیماننامەی سیقەرریان ئیمزا کرد. (۳۵) لە ۱۹۲۰/۸/۱۰، کە بە پێی ئەو پەیماننامەیە دامەزراندنی حکومەتی ئەرمەنیەکان لە ولایەتەکانی (تەرابزۆن-ئەرهزۆم-وان و تەبلیس) بگرێتەوە، ئەمەش لە مادەکانی (۸ هتا ۹۳) دا ئاماژەی بۆ دەکات بەلام ئەو پەيوەندی بە کوردەو ھەبیت دامەزراندنی جۆرە ئۆتۆنۆمیە کە بۆیان لە ناوچە کورد نشینەکاندا.

پالپێوەنەری سەرەکی ھاوپەیمانەکان، ئەو نەبیت کە ئارەزوو بکەن لە بەدیھێنانی خواستە رەواکانی گەلی کورد، بەلکو ئەوان، ئامانج و مەبەستی تایبەتی خۆیان ھەبوو، ھەروەک پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد لەبەر بوونی یەکییتی سۆقیت و اتە بۆ وەستاندنی کاریگەری شوێشی ئۆکتۆبەر لەسەر گەلانی چەوساوێ رۆژمەلاتی ناوھراست. بە تیبەتی لەسەر گەلی کورد. چونکە تیکۆشانی گەلی تا دەھات گرو کڵپەیی بەتین تر دەبوو بۆ پێک ھێنانی دەولەتی نەتەرەیی تایبەت بەخۆیان.

ئەمە لە کاتی کدا کە دامەزراندنی لەو جۆرە دەولەتە (خراپوو روو) لە مەیدانی نیو دەولەتی دا، ئەمە وای لە کۆلۆنیالیزمەکان کرد کە بکەونە خۆیان بۆ بەرنگار

بونەوہی ئەو جوړه ټيکوژشانهی به هيژانه کايهی يان داپوشيني به باس کردنی ئەو
مادانهی که پهيوهندی به کوردهوه ههبووه.

ئەمە لە لايەکەوه وه لە لايەکی تریشەوه ئینگلیزو فەرەنسی یەکان دژی
بزوتنەوہی رزگار یخوازانهی شوپشی که مالیەکان دەستان، و دەیانویست
کوردەکان بەلای خویاندا رابکێشن، چونکه کوردهکان سەلمانديان که
پهيوهندی یەکی بههيزيان به شوپشی که مالیەکانەوه ههیه، وتوانیویانە رۆلی
سەرەکی ببینن دژی ییگانه.

لە ههمووی گرنگتر ئەوهیه دەبیّت بوتريت غەدر ئی کردنی ئینگلیزهکان لەوهدا
بوو، دەیان زانی که هیچ پرگهیهک لەو بەندانە- (مادانه)ی که پهيوهندی به کوردهوه
ههیه نایهتە دی، وه خویشیان نایهیننه دی. لەبەر ئەوه دلتیا بوون به روخانی
دەسەلاتی عوسمانی لە ژێر زهبری که مالیەکاندا، سیقه ریش لهگەل خویدا دەنیتە
گۆڕو نامینیت، به نهمانی دەسەلاتی عوسمانی، پهیماننامەش نامینیت، لەبەر
ئەوه هیچ ترسیکیان لەو بەندانە ی پهیمانەکه نهبووه..

بەلام ئەمە. ئەوه ناگهیه نیت که ئەو بەندانە ی پهیماننامەکه هیچ گرنگیهکیان
نەبووه، بەلکو به پیچهوانەوه رەنگدانەوه یهکی کاریگەری ههبوو لەسەر بزوتنەوہی
رزگار یخوازی گەلی کورد. ئەمە جگە لەوہی بهیهکەم بەلگەنامە ی نیو دەولەتی
دادەنريت که باس لەو جوړه مافانە دەکات بۆ گەلی کورد. ههروه‌ها به یهکەم
بەلگەنامە ی دیپلوماسی دادەنريت که باس لە مەسەلە ی کورد دەکات، به
شیوه یهکی رسمی لەسەر ئاستی نیو دەولەتی دا.. (٣٦)

ئەگەرچی پهیماننامە ی سیقه ر لە روی میژووییەوه یهکەم بەلگەنامە ی نیو
دەولەتیە که باسی چاره‌نوسی کورد بکات، بەلام لەهه‌مان کاتدا سیقه ر کوردستانی
به‌جوړیکی تر دابه‌ش کردووه، بۆیه ئۆتۆنۆمیش له سیقه‌رداو له دوا ی ئه‌ویش

باسى ھاتە ئاراۋە. چۈنكى دابەشكردنى كوردستان لە روى ياساىيەۋە ئەۋە دەخۋانى... (۳۷)

پەيماننامەى سىقەر كە لە نىۋان حكومەتى سولتانى توركيە لە لايەك و بەرىتانيا و فەرنسا و ئىتالىا و يابان و ئەرمىنىاى تاشناقەكان و بەلجىكا و يونان و پۇلۇنيا و پورتوگال و رۇمانىا و سرب و كروات و جىبازو چىكۆسلوۋاكىا. لە لايەكى ترەۋە ئىمزا كرا. ئەم پەيماننامەى ھەلۋىستى سىياسى و ياساى و لاتە سەر كە وتۈۋەكانى جەنگى يەكەمى جىھانى بەرامبەر بە توركيەى عوسمانى دىارى دەكرد.

بەندەكانى "۶۲-۶۳-۶۴" لە پەيمانى سىقەر باس لە رەۋشى كوردان دەكات، جگە لە چەند بەندىكى تر كە پەيوەندى ھەر بە كوردەۋە ھەيە، ئەۋەى پىۋىستە ئامارەى بۇ بگەين كە بەندەكانى (۶۲-۶۳-۶۴) تايبەتە بە مافەكانى گەلى كورد لە باكور واتە (كوردەكانى توركيە) بۇ سەربەخۇ بوون لە توركيە بەم شىۋەيە بوو.

مادەى ۶۲: كۆمىسيۇنى قوستەنتىنە كە لە سى ئەندام پىك دىت پرۆژەى ئۆتۈنۈمى پىشكەش دەكات، كە لە لايەن حكومەتەكانى بەرىتانيا و فەرنسا و ئىتالىا دىارى كراون، سەبارەت بە ۋاچانەى كە زۆرىنەى كوردن كە دەكەۋىتە رۆژھەلاتى فورات و باشورى سنورى ئەرمىنىاۋە باكورى توركيەيە لەگەل سورىا و مىسۇپۇتامىا ھەرۈەك چۆن لە مادەى (۲۷) بەشى دوۋەم (۳، ۲) دا دىارى كراون، ۋە لە ھالەتى دەست نەھىنانى كۆى راكان لەسەر ئەم مەسەلەيە كىشەكە دەگەریتەۋە بۇ ھەرسى حكومەتەكان...*

ئەم پرۆژەيە دۇنياسى پاراستنى ئاسورىيەكان و كلدانىيەكان و كەمە نەتەۋايەتەكانى ئاينى و نەتەۋەيەكانى تر مسۆگەر دەكات لەم ۋاچانەدا، بۇ ئەم مەبەستە كۆمىسيۇنىك پىك دىت لە نوینەرانى بەرىتانى و فەرنسى و ئىتالى و

فارسی و کوردی سەردانی ئەو شوێنانە دەکەن و دەپیشکەن و بێریاری گۆرانکاری دەدەن لە کاتی پێویستدا لەسەر سنووری تورکی که هاوسنۆره لەگەڵ سنووری فارسەکان بەپێی بەندەکانی ئەم پەیماننامەیە.. (٣٨)

مادە ٦٣: دەوڵەتی عوسمانی پابەند دەکات بە جێبەجێ کردنی بێریارەکانی ئەو کۆمیتانەی که لە مادە ٦٢ دا باسیان کراوە لە ماوەی ٣ مانگدا بە گەشتیان لەلای ئەو حکومەتانە..

مادە ٦٤: قەبارەی دیاری کردنی چارەنۆسی گەلی کورد فراوانتر دەکات بەلام لەژێر چەند مەرجێکدا وەک دەلیت: ئەگەر گەلی کورد بێریاری دا لەو ناوچانەی که لە مادە ٦٢ دیاری کراون لە ماوەی سالیکیدا. لە دواي بەکارخستنی ئەم پەیماننامەیە بیانەویت جیا ببەوه لە تورکیا، وە ئەگەر ئەنجومەنی کۆمەڵەی گەلان

بۆیان دەرکەوت ئەو گەلە دەتوانن خۆیان بەرێو بەرن و توانای ئەو سەرەخۆییان هەیە ئەوا ئەنجومەن پێشنیاری ئەو پێکھاتنەی بۆ کردن، ئەو کاتە تورکیا پابەندە بە پەسەند کردنی ئەو پێشنیارە، وە دەبیست دەست لە هەموو مافیکی هەلبگرێ لەو ناوچانەدا. وە ئەمەش بە پەیماننامەیە کە دەبیست که تورکیا لەگەڵ ولاتە هاوپیەمانە سەرەکیەکاندا دیاری دەکات. وە ئەگەر تورکیا دەستی هەلگرت ئەوا ولاتە هاوپیەمانە سەرەکیەکان دژی ئەو نین که کوردەکانی ئەو بەشە کوردستان که لە ویلایەتی موسڵدان بە ئارەزووی خۆیان بچنە پال ئەو دەوڵەتە سەرەخۆییە کوردیەو.

دکتۆر مارف عومەرگۆل لە نوسینەکەی لەسەر پەیمانی سیفەر دەلیت: ئەو هەموو مەرجانە "مەبەست لە مەرجەکانی مادە ٦٤" لەگەڵ حوکمی یاسای تازە نێو دەوڵەتاندا ناگونجێ "کە پرەنسیپی مافی دیاری کردنی چارەنۆسی بۆ هەموو گەلان بە بێ جیاوازی دیاری کردووە، بەلام لە سەرەمی خۆیدا دان پێدا نانیکی

ياسايى جيهانىيه به كهسايهتى ياساي نيو نه ته وهىي كورد ئه گهر له ژيىر
كوئترولى ولا تانى تريشدا بيت.

سهره راي ئه و دان پيدا نانه، پهيماننامهى سيقهر دابه شکردنى تازهى
نيشتمانى كورد هكان بوو چونكه به هيچ جورىك باسى روژئاواى كوردستان ناكات
كه فهره نسيه كان داگير يان كردوه، پاشان به سوريا وه لكيندرا.

له لايه كى تره وه ده بيت ئامار ه بو ئه وه بكهين كه ماده كانى (٢٢، ٨٩، ٩٤)
تاييه تن به سنوره كانى توركيوا و پيكيه ينانى ده ولته تى ئه رمه نستان و سوريا و
ميسوپوتاميا، سنورى ئه م سى ولا ته ش "توركيوا، سوريا، ميسوپوتاميا، ئيران"
خاكي كوردستانيان بهر ده كه ويئ (٣٩).

٤. سياسه تى ولا ته زله يزه كان ده ربار هى مه سه له ي كورد به گشتى و ويلايه تى موسل به تاييه تى

به رژه وه ندى ده ولته ته گه وره كان له گه ل پي ك ه ينانى ده ولته تى كوردى دا نه بوو،
به لكو به پيچه وانه وه كار يان ده كرد بو ريگرتن له پي ك ه ينانى ده ولته تى كوردى دا.
ئه گهر سهرنج به دين له ماده كانى پهيماننامهى سيقهر ئه و راستيه به رجه سته
ده كه ين. ئه وه تا ماده ي (٢٧) سنورى نيوان (توركيوا، سوريا) و (توركيوا،
ميسوپوتاميا) ديارى ده كات، وه ده زانين كه سنورى توركيوا له گه ل ئه و دوو
ولا ته دا له هه ر دوو لا وه كوردستان ده بري و ده بيت ه سى به ش هه ر له بهر ئه مه يه كه
ماده ي "٦٢" ئوتونومى ناوخويى ده كاته چاره سه رى مه سه له ي كورد.

ئه مه له لايه كه وه، له لايه كى تره وه ريگه ده دات به دروست بوونى ده ولته تى
كوردى له ژيىر كو مه لئى مه رجدا، خويان ده يان توانى راسته وخو سهر به خويى
ده ولته تى كوردى به بئى ئه و مه رجان ه رابگه يه نن هه ر وه كه ده ولته تى

سوریا و عێراق.. (٤٠). که راسته و خو را گه یه نرا که سه ره به خو، چونکه پرۆسه ی
پێک هێنانی ئهو دوو دهوله تهو به هه مان شیوه ش سه ره به خو یی حیجاز له
به رژه وه ندی فهره نساو ئینگلته رده دا سه رچاوه یان ده گرت.

به یاننامه ی ئه نگلۆ فهره نسی له ٨/١١/١٩١٨ دا، ئهو راستیه ی سه لماند که
هه ردو لا پریار ده دن حکومه ت و ده زگای به ریوه بردن له سوریا و میسۆپۆتامیا
(عێراقی تازه دروست بوو) که له لایه ن ولاته هاو په یمانه کانه وه له چنگی عوسمانی
رزگار کراون پێک به یێن.

هه ر چۆنیک بیست په یماننامه ی سیقهر، هاوکات له گه ل دابه ش کردنی
کوردستاندا چاره نووسی کوردی له شیوه ی ئۆتۆنۆمی له چوار چیوه ی تورکیادا
دیاری کرد.. له گه ل ئه مانه شدا ده لێین ماده ی "٦٤" دان پای نانیکی راسته قینه
بوو به بوونی گه لی کورد و مافی ره وای خو یه تی له دیاری کردنی چاره نووسی دا،
هه تا ئه گه ر له چوار چیوه ی ئۆتۆنۆمیشدا بیست، چونکه ده توانین داوای سه ره به خو یی
خو ی بکات. وه مافی دیاری کردنی چاره نووسی هه بیست له دیاری کردنی
په یوه ندی یه کانی له گه ل تورکیادا، وه ته نانه ت یه کگرتنه وه شی له گه ل ویلایه تی
موسڵ دا.

گرنگی په یماننامه که له وه دایه که دۆزینه وه ی چاره سه ری عه مه لیانه ی بۆ
مه سه له ی کورد دیاری کردوه، له سه ر ئاستی نیو دهوله تی دا. چاره سه ره که شی
یان به ئۆتۆنۆمی یان سه ره به خو یی ته واده تی یه.

وه هه موویان ئهو راستیه زه قه به رجه سه ته ده که ن که گه لی کورد یه کێکه له و
نه ته وانه ی که مافی ژیا ن و بوونی هه یه. و ناتوانی ت ناسنامه ی نه ته وه یی ئی
بسه نرێته وه، هه ر ده بیست خاوه ن سه ره به خو یی خو یی بیست ئه وه ش مه سه له ی
دره نگ و زوییی که وتوه.

ئەگەر بگەرئىنەۋە سەر پەيماننامەى سىڧەر، بۇچى كارى پىنەكراۋ نەكەۋتە
كار، دەتۈنېن بگەرئىنەۋە بۇ گەلىك ھۇكارى تاييەت لەۋانەش:

يەكەم: لەبەر سىياسەتى كۆلۇنئالپانەى فەرەنساۋ ئىنگلىزەكان، ۋە بە بوۋنى
بەرژەۋەندىيە بالاكانيان لە ناۋچەكەدا.

دوۋەم: نە بوۋنى رىڭخراۋىكى يەكگرتۋى يەك ھەلۋىستى كوردى، كە
سەرتاسەرى كوردستان بگىرتەۋە، ۋە درك نەكردنپان بە لىپرسراۋىتى مېژۋىيىۋ
چارەنۋوسى گەلەكەيان بە پىي پىۋىست.

سىيەم: سىياسەتى تۈركىيە كەمالىۋ روسىيە سۇڧىت، كە حكومەتى
سۇڧىتەى ئەۋسا بە ھەموو شىۋەيەك پىشتىگىرى لە سەربەخۋىي تۈركىيەۋ
سەنۋرەكەى دەكرد بەپىي ئەۋ رىكەۋتنامەى لە نىۋانپاندا ھەبوۋ، ۋە سەنۋرە
تازەكەى تۈركىيە كە ئەنجۈمەنى گەۋرەى نىشتىمانى تۈرك نەخشەى بۇ كىشا بوۋ
كوردستانىشى لەگەلدا بوۋ، ۋە تەنھا بۇ جوانكردنى سىياسەتى دەرەۋەى تۈركىيە،
يەككە لە پەرنىسپەكانى سىياسەتى دەرەۋەى داننان بوۋ بە كەمە نەتەۋەكانى تردا،
لە چۈر چىۋەى تۈركىيە بە گۈيرەى خالى (دوۋەم، پىنجەم) كورد يەككە بوۋ لەۋ
كەمىنانەى ناۋ تۈركىيە، ۋەك ئاشكرايە مەسەلەى كەمىنەش لە چۈرچىۋەى ھەر
ۋلا تىكدا بىت، مەسەلەيەكى ناۋخۋى ۋلا تەكە خۋىتەى، كەۋاتە ئەمە ۋاپىشان
دەدات كە كورد لە تۈركىيە گەلىكى سەربەخۋىيە.

كەۋاتە رىكەۋتنامەى نىۋان تۈركىيەۋ روسىيە لە لايەك رەتكرنەۋەى
پەيماننامەى سىڧەر بوۋ، لە لايەكى تىرىشەۋە داننانە بە سەنۋرى تۈركىيە بە باگورى
كوردستانىشەۋە، ۋە پىشپىل كردنى مافى گەلى كوردە لە دىيارى كردنى
چارەنۋوسى خۇيدا.

ئەمە لە كاتىڭدا بوو كە روسىيە ئۇ كاتە خۇي بە پىشتىۋانى سەرەكى گەلانى
چەسساۋە پىشان دەداۋ جاپى بۇ يەكسانىۋ بانگەۋازى سۇشپالىزىمى بۇ ھەمۇ
جىھان دەكرد.

ئەمە سەرەراي ئەۋەدى كە يەككە لە پەرنىسىيە سەرەكىەكانى شۇرپى
ئۆكتۇبەر، كە جاپى بۇ داۋە، دىياری كەرنى مافى گەلانى لە دىياری كەرنى
چارەنۋوسى خۇياندا... (۴۱)

ۋەگرنىگرتىن خال لە مېژۋى مەسەلەى كوردا كە كېشەى نىۋ دەۋلەتى لەسەر
دروست بوو سەبارەت بە ۋىلايەتى موسىل بوو. بەھۇي دۆزىنەۋەى نەۋت تىايدا
زىاتر رەگى مەسەلەكى قۇلتىر كەرد ۋە بوو بە نەگبەتى بۇ چارەنۋوسى گەلى كورد.
سىياسەتى بەرىتانيا لەگەل فەرەنساي ھاۋپەيمانى دەربارەى ۋىلايەتى موسىل
(خارۋوى كوردستان) ۋلكاندنى بە عىراقەۋە "عىراقى تازە دروست بوو" پىش
سىقەرۋ پاش سىقەردا ھاۋ ئاھەنگ بوۋە... (۴۲) ۋە ھەر لە ئەنجامى ئەۋ دابەش
كەرنەشدا بوو، گەلى كورد نەيتۋانىۋە كە بىنەمايەكى ئابۋورى يەكگرتۋو ۋە
بىزۋتنەۋەيەكى رىزگارخۋازى يەكگرتۋو پىك بەيىت.

سىياسەتى بەرىتانياۋ فەرەنسا دەربارەى مەسەلەى كورد پىشتىر نەخشەيان بۇ
كېشا بوو پىش سىقەر ھەر لەبەر ئەم مەبەستەش، بەندەكانى سىقەرەيان بەۋ جۆرە
داپشتىبوو.

لە سالى ۱۹۱۹د بەرىتانيا لەگەل ئىراندا رىكەۋتننامەيەكى مۇر كەرد، بۇ دۇنيا
كەرنى ئىران لە پاراستنى سەرۋەرىۋ سەرەخۇيى خۇيدا ۋە ئەم رىكەۋتننامەيە
ئەۋە دەگەيەنىت كە بەرىتانيا نايەۋىت دەۋلەتىكى يەكگرتۋوى كوردى دروست
بىت... (۴۳) لەبەر ئەۋە ۋلاتانى ھاۋپەيمان دەيان ويست گۇرانكارى پىۋىست لە
سىقەردا بىكەن لەۋ مادانەى كە تايىبەتن بە مەسەلەى كورد بە جۇرىك لەگەل
بارۋدۇخى تازەدا بىگونجىت. ئەۋە بوو لە سالى ۱۹۲۱ رىكەۋتننامەى نىۋان

فهره‌نساو تورکیا ته‌واو شه‌ریه‌تی به حکومتی ئه‌نقهره‌دا. که حکومتی سولتان ده‌توانیت په‌یمان‌نامه‌ی سیقهر بهر په‌رچ بداته‌وه هه‌ر به‌ گویره‌ی ئه‌م ریکه‌وتن‌نامه‌یه سنوری نیوان تورکیا و سوریا پاشان له په‌یمان‌نامه‌ی لوزاندا جه‌ختی له‌سه‌ر کراو پشتی پی به‌سترا. هه‌ر به‌ سه‌رکه‌وتنی که‌مال ئه‌تاتورک و ده‌ست به‌سه‌را گرنتی ده‌سه‌لات، هاوپه‌یمان‌ه‌کان په‌یمان‌نامه‌ی تازه‌یان له‌گه‌ل تورکیادا مؤر کرد.

به‌ پی‌ی پیداو‌یستی بارودۆخی تازه‌ دروست بوو، ئاماده‌ بوون که په‌یمان‌نامه‌ی سیقهر بگوین که له‌گه‌ل وه‌زعی ئه‌و روداوانه‌ بگونجی که هه‌ن، تورکیا داوای گوپینی ماده‌ی (٦٤)ی سیقهری به‌ وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ی به‌ریتانیا راگه‌یاند له ١٩٢١ که ئاماژه‌ بو دروست کردنی ده‌وله‌تی کوردی ده‌کات هه‌روه‌ها هه‌ر له‌ کو‌تایی مانگی (١٢ی ١٩٢٢)دا ئیران داوای له‌ به‌ریتانیا و فهره‌نساو ئیتالیا کرد که له‌ کونفرانسی لوزاندا له‌ سنوری ناوچه‌ کوردیه‌کانی نیوان تورکیا و ئیراندا به‌رژه‌وه‌ندی ئیران له‌به‌ر چاو بگرن، به‌ریتانیا و ئیرانی د‌ل‌نیا کرده‌وه‌ که مه‌سه‌له‌ی پیک هینانی ده‌وله‌تی کوردی یان ناوچه‌ی ئوتۆنۆمی کوردی له‌ تورکیا وه‌ک و له‌ سیقهردا دیاری کراوه‌ له‌ ئارادا نه‌ماوه‌.

به‌م جو‌ره‌ له‌ کونفرانسی له‌نده‌ن دا فهره‌نساو ئیتالیا داوای ده‌ستکاری کردنی سیقهریان کرد وه‌ د‌ژ‌ی سیقهر قسه‌یان کرد، وه‌ سه‌رکه‌وتنی ئه‌تاتورک له‌ شه‌پ‌دا هو‌ی سه‌ره‌کی بوو بو‌ه‌له‌وه‌شاندنه‌وه‌ی په‌یمان‌نامه‌ی سیقهر و زه‌مینه‌ خو‌شکردن بو‌ کونفرانسی لوزان... (٤٤)

له‌ په‌یمان‌نامه‌ی لوزاندا باس له‌ ده‌وله‌تی ئه‌رمه‌نستان و کوردستان به‌ هه‌چ جو‌ریک نه‌کرا، ته‌نانه‌ت هه‌موو مافه‌کانی گه‌لی کوردی تیدا پی‌شیل کرا، له‌ دیاری کردنی مافی چاره‌ی خو‌ن‌ووسین دا ته‌نها چه‌ند مافیکی سه‌ره‌تایی نه‌بی‌ت که له‌ ماده‌ی "٣٨، ٣٩، ٤٠" فه‌سل‌ی س‌ی‌یه‌مدا باسی لیه‌ ده‌کات که ده‌لیت: حکومتی

تورکيا دەبیّت بەلّین بدات که کوردەکان کەمینە ی رهگەزی له تورکيا پیک دەهینن به ئاشکرا مافی گفتوگۆ کردن و نویسیان به زمانی خوێان هەبیّت وه له بهرامبەر دادگاكانی تورکیادا به کاری بهینن. وه مافی دەرکردنی رۆژنامە و گوڤارو کتیبیان هەبیّت، وه مافی دامەزراندنی یانە ی کۆمەلایەتی و زانستی کوردیان هەبیّت وه مافی گەران و هات و چۆکردن یان هەبیّت به سەرپهستی له ناو تورکیا و دەرەوه ی دا، وه دەبیّت هەموو مافیکی سیاسیان وه ک تورکەکان پێ به خشریّت... (٤٥)

کودەتای ئه تاتورك نه یه یشت پەیماننامە ی سیقەر سەرکەوتن به خۆیه وه ببینیّت، به لکو له جیاتی ئه وه پەیماننامە ی لۆزان مۆرکرا له نیوان تورکیا و هاو پەیمانەکاندا.

سەبارەت به چاره نویسی "ویلایه تی موسل" هیچ شتی ک باس نه کرا، وه نه خرایه ناو ئه م پەیماننامە یه وه، به لکو به جی هیلرا بۆ ریکەوتنه کانی پاشتر له نیوان تورکیا و به ریتانیای گه ورده به سیفه تی ده ولە تی خاوه ن ده سه لات و "سلطة منتدبة" له سه ر عیراق... (٤٦)

سەبارەت به کۆنگره ی لۆزانی یه که م له ٢٧ ی تشرینی یه که می سالی ١٩٢٢ دا به ستر له سه ر بانگ هیشتی به ریتانیای گه وره و فره نسوا ئیتالیا له پیناوی به ستنی کۆنگره له لۆزان له سويسرادا بۆ حکومه ته کانی ولاته یه که گرتوه کان و یابان و ژاپۆن و رۆمانیا و یوغسلافیا و بولگاریا وه حکومه تی قوسته نتینه ی عوسمانی و حکومه تی ئه نجومه نی نیشتمانی گه وره له ئه نقهره، هه روه ها روسیاش بانگ هیشت کرا بوو. به لام ئه مه ریکا به شداری کردنی رەت کرده وه، چونکه برپاری شه پی له دژی تورکیا رانه گه یاندبوو. به لکو چاودی پی نارد بۆ کۆنگره که، مه به ستنی ئه م کۆنگره یه بۆ توێژینه وه له کیشه ی یۆنان و تورکیا و به ستنی پەیماننامە ی ناشتی تازه له گه ل تورکیای که مالی دا که جیگه ی پەیماننامە ی سیقەر بگریته وه.

ھەرۋەھا لە پرۆژەى كارەكانياندا باس لە چۆنيەتى دۆزىنەۋەى چارەسەر كرا
بۆ كىشەى ھەريمايەتى و دۆزىنەۋەى چارەسەر بۆ كىشەى موسى، وە رىساي
دەربەندەكان و كىشەى كەمىنەكان ئەمە جگە لە كىشە ئابورى و دارايىەكان وەك
قەرەزى گشتى عوسمانى و ھەرۋەھا چۆنيەتى پاراستنى بەرژەۋەندىيە
ئابورىيەكانى بىگانە.

كۆنگرەى لۆزانى يەكەم سەرکەوتنى بەدەست نەھيئا لە ٤ى شوباتى ١٩٢٣دا،
بەھۆى رەتكردنەۋەى پرۆژەى پەيماننامەى ئاشتى لە لاين توركياو.

پاشان كۆنگرەى لۆزانى دووم دىت لە ٦ى مارتى ١٩٢٣دا ئەم جارە
پەيماننامەى ئاشتى بۆ دواجار ئىمزا كرا، لە نيوان توركياو ھوپەيمانەكان،
ئەوانەى كە ئىمزاىان كرد برىتى بوون لە بەرىتانيا، فەرەنسا، ئىتاليا، ژاپۇن،
يۇنان، رۇمانيا، ھەرۋەھا يوگسلافياش بەشدار بوو... (٤٧)

ھەندىك لە مادەكانى ئەم پەيماننامەى پەيوەندى بە كىشەى (ويلايەتى
موسى) ھە ھەبوو، بېرگەى دوو لە مادەى سىيەم لە پەيماننامەى لۆزان باس لە
ديارى كردنى ھىلى سنور دەكات لە نيوان توركياو عىراقدا بە پىرى رىكخستن و
ديارى كردنىكى دۇستانە لە نيوان بەرىتانياى گەرە و توركيادا لە ماۋەى نۆ
مانگدا.

چونكە ئەگەر لە ماۋەى ئەو نۆمانگەدا نەگەيشتنە رىكەوتنىك لە نيوان
خۆياندا، ئەوا ئەو ئاكۆكىيە بەرز دەكرىتەۋە بۆ (ئەنجومەنى كۆمەلەى گەلان)، وە
ھەتا كاتى گەيشتن بەو جۆرە بېيارە سەبارەت بە ئاكۆكىيەكان، دەبىت ھەردوو
حكومەت پەيمان بەن كە ھىچ جموحولئىكى سەربازى وەيان غەيرى سەربازى لە
لاين ھىچ لاينىكيانەۋە روونادات كە بىيئە ھۆى شيواندننى ئەو بارودۆخەى ئىستا
لەو ناوچەيەدا كە "چارەنووسى كۆتايى بەستراۋە بەو بېيارەۋە" لە ئارادايە.

كۆمەلەي گەلان لە ۳۰ى ئەيلول سالى ۱۹۲۴دا بىرىارىدا بۇ پىك ھىنانى
"لىژنەي لىكۆلىنەو" بۇ بەرجەستە كردنى كىشەكە، وە پىشكەش كردنى
راسپاردەي پىويست بۇ ئەنجومەنى كۆمەلەي گەلان..(۴۸)

ئەوئى شايانى باس بىت پىويستە ئەوئى بىر بخەينەو كە ئامانجى بەرىتانيا،
نەوتى "ويلايەتى موسل" بوو، وە چۆنىەتى دەست بەسەرا گرتنى ئەو سامانە
دەبوايە ھەرچۆنىك بىت لەژىر دەسەلاتى توركەكاندا دەرى بەھىنىت ئەوئىش لە
رىگەي پىك ھىنانى دەولەتتىكى تر كە لە ژىر دەسەلاتى خۇيدا بىت، ئىنگىلىزەكان
ھەر لە زوئەو، بەبوونى نەوتيان دەزانى لەو ناوچەيەدا، لەبەر ئەوئى سەفیری
بەرىتانيا لەلای حكومەتى سولتان لە ۲۸ى حوزەيرانى ۱۹۱۴، دواي ھەولتىكى زۆر
توانى كە "ئىزنى پىشكنىن بەدواي نەوت" دا بەدەست بەھىنىت بۇ "كۆمپانىيائى
نەوتى توركى" كەخۆي لە بنەرەتدا كۆمپانىيائەكى ئىنگىلىزى بوو. ھەولەكانى
بەرىتانيا ھەر لە پەيمنامەي "ساكس بىكۇدا" دەرکەوت، كە ھەولىدا دەولەتتىك
دروست بكات كە ھەرسى "ويلايەتى موسل و بەسەرەو بەغدا" بگرتتەو. بۇ
ئەمەپىويستى بەوئى بوو كە سەرەتا وىلايەتى موسل لە ژىر چىنگى فەرەنسا
دەربەھىنىت، بىگومان ئەمەشى بۇ چوئە سەر لە ۱۵ى ئەيلول سالى ۱۹۱۹دا
بەرامبەر بە چەند "لىخۆش بوونىك-تتازولات" بۇ فەرەنسا كە برىتى بوو لە:

۱. بەدەست ھىنانى فەرەنسا لە چەند "سەم" ك. لە نەوتى موسل ئەوئىش لە
رىگەي چاك كردنى رىكەوتتەنامەي ۱۵-۱۷ى ئايارى سالى ۱۹۱۶دا.

۲. دەبىت ئىنگىلتەرە پالپىشتى رەھاي فەرەنسا بكات لە بەرامبەر ئەمرىكادا.

۳. ئەگەر دواي جەنگ بىرىارى "ئىنتەداب" يان دا دىمەشق و ھەلەب و

ئەسكەندەرەوئە بەىرت لە ژىر سەرىرشتى فەرەنسادا بىت.

ئابەم جۆرە بەرىتانيا توانى وىلايەتى موسل لە ژىر چىنگى فەرەنسىيەكان

دەربەھىنىت و دەسەلاتى خۆي بەسەرىدا بسەپىنىت. لىرەدا دەگەينە ئەو ئەنجامەي

که سه‌روه‌ری تورکیا به‌سه‌ر ویلایه‌تی موسڵدا، تا پێش ئیمزا کردنی په‌یماننامه‌ی
 لۆزان بووه له ۲۴ی تهمووزی ساڵی ۱۹۲۳دا. تورکیا که ته‌نازوی کرد به پێی
 هه‌ردوو ماده‌ی (۳-۱۶)ی ئه‌و په‌یماننامه‌یه، ئه‌م ته‌نازوله به هه‌لواسراوی مایه‌وه
 تا ده‌رچوونی بپیرای ئه‌نجومه‌ن که ده‌بوایه هه‌ردوولا په‌یوه‌ست بن پێوه‌ی. "له
 کۆنگره‌ی قا‌هره" دا بپیرای دروست کردنی عێراقی‌کی سه‌ربه‌خۆ راگه‌یه‌نرا. ئه‌م
 کۆنگره‌یه له ۲۲ی ئازاری ساڵی ۱۹۲۱دا به سه‌ه‌رۆکایه‌تی وه‌زیری کۆلۆنیالی
 به‌ریتانی. ئه‌و کاته، "مستهر تشرشل" به‌سترا به ئاماده‌ بوونی نوێنه‌رانی
 عه‌سکه‌ری و سیاسییه‌کانی ناوچه‌ی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست، که باس له داننانی
 مه‌لیکی عه‌ره‌ب کرا له هه‌مان کاتدا باس له وه‌زعی ناوچه کوردیه‌کانیش کرا.
 به‌ریتانیاش نه‌یه‌ته‌وانی خۆی له‌م مه‌سه‌له‌یه گێل بکات، له‌به‌ر ئه‌وه سیاسه‌تی
 ئینگلیز ئه‌و کاته به‌رامبه‌ر به مه‌سه‌له‌ی کورد له‌سه‌ر بنه‌ره‌تی دوو "هۆکار-اعتبار"
 دا ده‌نرا:

یه‌که‌م: حکومه‌تی به‌ریتانیا نه‌یده‌ته‌وانی ئاره‌زووی کورده‌کان پشت گۆی
 بخت، سه‌باره‌ت به داواکارییه ره‌واکانیان، که هه‌ولی رزگار بوونیان ده‌دا، له ژیر
 زه‌بری ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانی‌دا وه‌له‌دای جه‌نگی جیهانی یه‌که‌مه‌وه،
 گه‌وره‌ترین گۆرانکاری به خۆیه‌وه بینی وه په‌یماننامه‌ی سیقه‌ر باسی له هه‌ندێ
 له‌و مافانه کردبوو، سه‌باره‌ت به کورده‌کانی باکور.

دووهم: ئاره‌زوو ویستی به‌ریتانیا بۆ جیگیر کردنی باشوری کوردستان له‌ناو
 "ده‌وله‌تی تازه‌ی دروست کراودا" ئه‌مه زیاتر دنیایی مسۆگه‌ر ئه‌کرد بۆ پاراستنی
 به‌رژه‌وه‌ندی یه‌کانی که ده‌ته‌وانی‌ت ده‌سه‌لاتی ته‌واوی به‌سه‌ر کارو باری ئه‌و ده‌وله‌ته
 تازه‌یه‌دا به‌سه‌پینیت.

٥. پێك هێنانی لیژنه‌ی تایبەت بە لێكۆڵینه‌وه له‌لایه‌ن كۆمه‌ڵه‌ی گه‌لانه‌وه سه‌بارەت به‌ ویلایه‌تی موسڵ:

سنوری هه‌ریمی نیوان تورکیا و عێراق دیاری کرا، ناویان لێنا به‌ (هێڵی برۆکسل) پاشان لیژنه‌که‌ راپۆرتێکی ئاماده‌ کرد.

که‌ ئه‌و ده‌رئه‌نجامه‌ی گرتە‌خۆ که‌ پێی گه‌یشته‌ بوون له‌گه‌ڵ چه‌ند پێشنیارێکیان هه‌بوو:

به‌ رای لیژنه‌که‌ پێویسته‌ ئه‌و ناوچه‌ی که‌ ناکۆکی له‌سه‌ره‌ دابه‌ش نه‌کریته‌، چونکه‌ به‌لگه‌یان به‌ ده‌سته‌وه‌یه‌ که‌ یارمه‌تیان ده‌دات بۆ به‌سته‌وه‌ی هه‌موو ناوچه‌ی باشووری هێڵی برۆکسل به‌ عێراقه‌وه‌، به‌ تایبه‌تی به‌لگه‌ی جوگرافی و ئابووری. به‌لام چه‌ند خاڵێک هه‌یه‌ ده‌بیته‌ له‌به‌ر چا و بگه‌ڕیته‌ له‌وانه‌ش:

١. که‌ ناوچه‌که‌ له‌ ژێر (ئینتداب-سه‌رپه‌رستی) کۆمه‌ڵه‌ی گه‌لانه‌ی بمیانیته‌وه‌ بۆ ماوه‌ی ٢٥ ساڵ.

٢. ده‌بیته‌ خواستی کورده‌کان له‌به‌ر چا و بگه‌ڕیته‌، سه‌بارەت به‌ دانانی فه‌رمانبه‌رانی کورد له‌ به‌ریوه‌ بردنی ناوچه‌کانیاندا، هه‌ر له‌ کار و با‌ری دادوه‌ری و خوێندن و په‌روه‌رده‌دا، ئه‌مه‌ جگه‌ له‌وه‌ی ده‌بیته‌ زمانی کوردی زمانی ره‌سمی بیته‌ له‌ فێرکه‌کاندا.

له‌به‌ر ئه‌وه‌ی لیژنه‌که‌ ئه‌و راستیانه‌یان له‌ لا به‌رجه‌سته‌ بوو بوو که‌ کورده‌کان نه‌هه‌ربهن نه‌ فارسن وه‌ نه‌ تورکن به‌لکو گه‌لیکی جیاوازن.

به‌لام که‌ مه‌سه‌له‌که‌ دیته‌ سه‌ر به‌رژه‌وه‌ندی داگیرکه‌ران، تورکه‌کان کوردیان ده‌دایه‌ پال‌ خۆیان، فارسه‌کان کورد به‌ ئێرانی ده‌نیته‌ و ته‌نانه‌ت مه‌لیکی تازه‌ دانراویش داوای ده‌کرد که‌ کورده‌کانی بدیته‌ پال. حکه‌مه‌تی تورکی دانسی به‌ بریاری ئه‌نجومه‌نی کۆمه‌ڵه‌ی گه‌لانه‌ی نه‌دنا. به‌لکو به‌لایه‌وه‌ کێشه‌که‌ بریاری له‌سه‌ر

نهدراوه، هر به کراوه یی به جی هیشتووه. بهریتانیا تورکیایان چاوترسیین
 دهکرد، به لام به شیویه کی ناراسته وخو روژنامه کانی بهریتانیا تورکیایان له وه
 ئاگادار ده کرده وه ئه گهر به یه کدادان له نیوان تورکیا و بهریتانیا دا روبات به هوی
 ویلایه تی موسله وه ئه و ئه و کاته ئیتالیا و یونان ته نانه ت بلغاریاش دووره پهریز
 ناوه ست و سهیری بارودوخه که بکه ن، به لکو ئه وانیش دینه ناوه وه و باشتین
 فرسه تیان بو هله ده که ویت بو به دی هیئانی چاوتیپرینیان له ئاسیای چوکدا.
 ئه مه له لایه که وه، له لایه کی تریشه وه ریباریکی تریان قاقی ده کرده وه، ئه ویش
 له ریگه ی راکیشانی تورکیا و به لین پی دانی به دانی قهرزکی زور به بری "بیست
 ملیون دینار له لهنده ن".

ههروه ها کهم کردنه وه ی زوری قهرزی عوسمانی له کاتی هه لسه نگاندنی
 سامانه کانی ده ولت که ده دریت به عیراق.

له گه ل ئه مانه شدا تورکیا ئه م هه موو خستنه رووه ی ئینگلیزه کانی رت
 کرده وه، به لام تورکیا نه یده توانی هه تا سه ر روو به رووی کومه ئه ی گه لان و
 بهریتانیای خاوه ن شکو بوه ستیته وه.

له بهر ئه وه دایه لوگی نه ینی هه بوو له نیوان "ئه لسه ر رونا لندسی و توفیق
 روشدی به گ". پاشان ئه م دانیشته نانه سه رکه وتنی به ده ست هیئا. ئه وه بوو له
 کو تایی دا تورکیا رازی بوو له دان پیانانی به گرتنه خو ی عیراق بو "ویلایه تی
 موسل" به رامبه ر به روودانی گورانکاری یه کانی چوک له هیلی سنوردا و ههروه ها
 له به شه که ی دا له نه وتی موسل دا.

ئه م په یماننامه یه ی نیوان عیراق و بهرتانیا و تورکیا چوه قوناغی جی به جی
 کردنه وه له حوزه ییرانی ۱۹۲۶ د. (۴۹)

لهو ھۆکاره سهرهکیانهی که وایان له تورکیا کرد، جهخت لهسهر گهرانهوهی ویلایهتی موسل بکات لهبهر بوونی به شیک له گهلی کورد دهترسا له باشوور، بوونیان ههبیئت و له ژێر دهسهلاتی خویدا نهبیئت.

تورکیا له پاشه روژی خوێ دهترسا که بهسهر ئهو بهشهی باشووردا ناتوانیئت سیاسهتی به تورک کردنی کورد پهپهرو بکات، وه دهبن به کیشهی سهرهکی بۆ بهشی باکور.

تورکیا دهیزانی تهنها رێگریک لهبهردهم پرۆسهی لهناوبردنی کورددا، بوونی کوردهکانی باشووره ئهگهر هاتوو ههر شتیکی بهدهست بهیئن ئهوا بینگومان کاریگهری گهورهی دهبیئت له سهرکوردهکانی باکوور. بهریتانیا گوێی بهمه نهدا، بهلکو تهنها مهبهستی بهریتانیا دهست بهسهر گرتنی ویلایهتی موسل بوو لهناو عێراقیکی یهکگرتوودا. بۆ ئهم مهبهسته پهیماننامهی "بهریتانی عێراقی" سییهم له وهزارهتی کۆلۆنیالی بهریتانی له ۱۴ی کانوونی یهکهمی سالی ۱۹۲۷دا ئیمزا کرا وه وهزارهتی دهرهوهی بهریتانیا دهقی ئهم پهیماننامهی بۆ ئهنجومهنی کۆمهلهی گهلان نارد، لهگهڵ (بیر خهروهیهکی-مذکره) نهینی دا که له ۲ی ئازاری سالی ۱۹۲۶بوو.. (۵۰)

لیژنهی کۆمهلهی گهلان: بۆ لیکۆلینهوه لهسهر بارو دۆخی ناوچه داگیر کراوهکانی "کوردستانی عێراق-باشووری کوردستان" له سالی ۱۹۲۴دا پێک هات. لیژنهکه جهختی لهسهر پێداویستی بهجیهێنانی "استفتاء-راپرس" دهکرد که له ناوچه کوردهکاندا بکریئت، وهماوهی ۲۵سال و ههک قوئاغی ئینتداب دیاری کرا که له لایه کۆمهلهی گهلانوه بهریوه بریئت. ههر له تشرینی یهکهمی ۱۹۲۴دا بوو، له سلیمانییهوه دوو (مذکره-بیرخهروهیان) بۆ ئهنجومهنی کۆمهلهی گهلان نارد، داوایان دهکرد که دژی چوونه پال تورکیان، کوردو تورک دوو میلهتی جیاوازن به پێچهوانهی تورکیا که کوردی به تورک له قهڵهم دهدا.

که سه‌روهری تورکيا به‌سه‌ر وىلايه‌تى موسى‌دا، تا پيش ئيمزا کردنى په‌يماننامه‌ى لوزان بووه له ۲۴ى ته‌مووزى سالى ۱۹۲۳دا. تورکيا که ته‌نازولى کرد به پى‌ى ه‌ردوو ماده‌ى (۳-۱۶)ى ئهو په‌يماننامه‌يه، ئهم ته‌نازوله به ه‌لواسراوى مايه‌وه تا ده‌رچوونى برىارى ئه‌نجومه‌ن که ده‌بوايه ه‌ردوولا په‌يوه‌ست بن پيوه‌ى. "له کونگره‌ى قاهره"دا برىارى دروست کردنى عىراقىكى سه‌ربه‌خو راگه‌يه‌نرا. ئهم کونگره‌يه له ۲۲ى ئازارى سالى ۱۹۲۱دا به سه‌رؤکايه‌تى وه‌زىرى کولونىيالى به‌رىتانى. ئهو کاته، "مستهر تشرشل" به‌سترا به ئاماده بوونى نوينه‌رانى عه‌سکهرى و سياسى‌يه‌کانى ناوچه‌ى رۆژه‌لاتى ناوه‌راست، که باس له داننانى مه‌لىكى عه‌ره‌ب کرا له هه‌مان کاتدا باس له وه‌زعى ناوچه کوردیه‌کانيش کرا. به‌رىتانياش نه‌ينه‌توانى خو‌ى له‌م مه‌سه‌له‌يه گي‌ل بکات، له‌به‌ر ئهو سياسه‌تى ئینگليز ئهو کاته به‌رامبه‌ر به مه‌سه‌له‌ى کورد له‌سه‌ر به‌ره‌تى دوو "هؤکار-اعتبار" دا ده‌نرا:

يه‌که‌م: حکومه‌تى به‌رىتانيا نه‌يه‌توانى ئاره‌زووى کورده‌کان پشت گوى بخت، سه‌باره‌ت به داواکارييه ره‌واکانيان، که هه‌ولى رزگار بوونيان ده‌دا، له ژىر زه‌برى ئيمپراتۆريه‌تى عوسمانى‌دا وه‌له‌دواى جه‌نگى جيهانى يه‌که‌مه‌وه، گه‌وره‌ترین گۆرانكارى به خويه‌وه بينى وه په‌يماننامه‌ى سيقهر باسى له هه‌ندى له‌و مافانه کردبوو، سه‌باره‌ت به کورده‌کانى باکور.

دووه‌م: ئاره‌زوو ويستى به‌رىتانيا بۆ جيگير کردنى باشورى کوردستان له‌ناو "ده‌وله‌تى تازه‌ى دروست کراودا" ئه‌مه زياتر د‌لن‌يايى مسوگه‌ر ئه‌کرد بۆ پاراستنى به‌رژه‌وه‌ندى‌يه‌کانى که ده‌توانيت ده‌سه‌لاتى ته‌واوى به‌سه‌ر کارو بارى ئهو ده‌وله‌ته تازه‌يه‌دا به‌سه‌پينيت.

٥. پێك هێنانی لیژنەی تایبەت بە لیكۆلینهوه لەلایەن كۆمەڵەی گەلانی هەسەبارەت بە ویلايەتی موسڵ:

سنووری هەریمی نیوان تورکیا و عێراق دیاری کرا، ناویان لینا بە (هێلی بروکسل) پاشان لیژنەکه راپۆرتیکی ئاماده کرد.

کە ئەو دەرئەنجامە ی گرتەخۆ که پێی گەیشیت بوون لەگەڵ چەند پێشنیارێکیان هەبوو:

بە رای لیژنەکه پێویستە ئەو ناوچەی که ناکۆکی لەسەرە دابەش نەکریت، چونکه بەلگەیان بە دەستەوهیه که یارمەتیا ن دەدات بۆ بەستنهوهی هەموو ناوچەی باشووری هێلی بروکسل بە عێراقهوه، بە تایبەتی بەلگە ی جوگرافی و ئابووری. بەلام چەند خالێک هەیه دەبیئت لەبەر چاو بگیریئت لهوانەش:

١. که ناوچهکه له ژێر (ئینتداب-سەرپەرستی) کۆمەڵەی گەلانی بمینیتهوه بۆ ماوهی ٢٥ سال.

٢. دەبیئت خواستی کوردهکان لەبەر چاو بگیریئت، سەبارەت بە دانانی فرمانبەرانی کورد له بەرپوه بردنی ناوچهکانیاندا، هەر له کارو باری دادوهری و خویندن و پهروهردەدا، ئەمە جگە لهوهی دەبیئت زمانی کوردی زمانی رهسمی بیئت له فێرگهکاندا.

لەبەر ئەوهی لیژنەکه ئەو راستیانهیان لەلا بەرجهسته بوو بوو که کوردهکان نەعەرەبن نه فارسن وه نه تورکن به لکو گەلیکی جیاوازن.

بەلام که مەسهلهکه دیتە سەر بەرژهوهندی داگیرکەران، تورکهکان کوردیان دەدایه پال خۆیان، فارسەکان کورد بە ئێرانی دەنیئت و تەنانەت مەلیکی تازه دانراویش داوای دەکرد که کوردهکانی بدریئتە پال. حکەمەتی تورکی دانسی به برپاری ئەنجومهنی کۆمەڵەی گەلانی نەدەنا. به لکو به لایهوه کیشهکه برپاری لهسەر

سەبارەت بە کاروباری ناوخیویی و خۆبەرئۆهەبردنیان. بەلام لەو دەچیت هەتا ئیستا نەهاتییته دی.

لەبەر ئەوە (لیژنەی هەمیشەیی سەرپەرشتی) بپریاری چەند راسپاردەیهکی پیشکەش بە ئەنجومەن کرد:

۱. رەت کردنەوێ سکاڵانامەی کوردەکان کە داوای دامەزراندنی حکومەتی کوردی سەرەخۆ دەکەن لە ژێر چاودێری کۆمەڵەی گەلاندا.

۲. داوا لە دەولەتی (مەنتەب-سەرپەرشتیار) دەکریت کە "تەدابیر-بەخۆکەوتن"ی بەرئۆهە بردن و یاسا دانان، کە دانرا بوون بۆ دانیایی کردنی کوردەکان بەپێی ئەو بارودۆخانەی هەیانه، لەبەر چاودەگری و جێبەجێ بکریت، بەپێی هەلۆشانەنەوێ و هیان سستی نواندن لە جێبەجێ کردنی دا.

۳. دەبیست سەیری ئەو مەرجانە بکریت لە وەرگرتنی بەخۆکەوتنی پێویست بۆ دانیای کردنی کوردەکان، لە کاتی کدا ئەگەر هاتوو عێراق لەژێر راسپاردەی دەولەتی بەریتانی بە تەواوی رزگار بوو.

سەبارەت بە مافەکانی گەلی کورد بەو شیۆهەیی ئینگلیزەکان تەسەبە کە یشتبوون و دەیان ویست لە چەند مافیکی بەرئۆهەبردنی ناوخی زیاتر تەنەدەپەری و دامەزراندنی هەندێ لە فەرمانبەرانێ کورد ئەوانەیی خزمەتی بەرژۆهەندی بەریتانی دەکەن و هەندێ مافی تر پەییوەندی دار بە رۆشنیری و پەرۆهەدەو.

هەرچۆنیک بیست هەر چەندە ئەم مافانە سەرەتایی و ساکارن، ئەوان تەنها یەک مەبەستیان هەبوو کە بریتی بوو لە سەپینەوێ مافە سەرەکیەکانی گەلی کورد و شیواندنی ئامانجەکانیان.

لە سالی ۱۹۳۲ دا بوو کە ئینتەدابی بەریتانی کۆتایی پێهات، وە عێراق لە کۆمەڵەی گەلان وەرگیرا، عێراق هەموو ئەو پەرنەسیپانەی پیشووی لە

به‌یاننامه‌یه‌کی ره‌سمی‌دا راگه‌یانند. وه هیژی ده‌ستوری هه‌بوو که له ریک‌خراوی نیو ده‌وله‌تی‌دا به‌جی هیشتوو.

وه به به‌لگه‌نامه‌یه‌ک داده‌نریت سهره‌رای ئهم هه‌موو به‌لگه‌نامه‌نه حکومه‌تی به‌ریتانیای خاوه‌ن شکو (به سیفه‌تی وه‌ک ده‌وله‌تیکی سهرپهرشتیار) وه حکومه‌تی پاشایی عیراقی له زور کاتی جیاوازا به‌یاننامه‌ی ره‌سمیان ده‌رکردوو که دان پیا نانی به مافه‌کانی گه‌لی کورد ده‌گریته‌خو.

وه چه‌نده‌ها جار په‌یمانیان داوه به جی‌به‌جی کردنی، به‌لام به داخه‌وه زوربه‌ی زوری ئهم به‌یاننامه‌نه تنها بو خو ده‌رباز کردن بووه له‌و بارودوخه تایبه‌تیانه‌ی که تی ده‌که‌وتن، که ناچار ده‌بوون به‌ره‌و روی ببینه‌وه، وه هه‌ر زوو له‌بیر خو‌یان ده‌برده‌وه.

چ کاتی‌ک به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانیان پیوستی پێ‌نه‌ده‌ما، بو نمونه یه‌کی‌ک له‌و به‌یانانه‌ی که له کاتی دایه‌لوگی لوزندا له کانونی یه‌که‌می سالی ۱۹۲۲‌دا بلاویان کرده‌وه. (۵۳) که ده‌لیت: حکومه‌تی خاوه‌ن شکوی به‌ریتانی و حکومه‌تی عیراق دان ده‌نین به‌وه‌ی که کورده‌کان مافی ژبانیان هه‌یه له‌ناو سنوری عیراقدا، هه‌روه‌ها مافی دامه‌زراندنی حکومه‌تیکی کوردیان هه‌یه له‌ناو ئهو سنوره‌دا وه‌هه‌ردوو حکومه‌ت ئاواته‌خوازی ئه‌وه‌ن که لایه‌نه کوردیه‌کان له‌نیوان خو‌یاندان بگه‌نه ریکه‌وتنیک له‌سه‌ر شیوه‌ی ئهو حکومه‌ته‌و وه ئهو سنوره‌ی ئاره‌زوو ده‌که‌ن که درێژ بێته‌وه. یا نوینه‌ریان بنیرن بو به‌غدا بو گفتوگو کردن سه‌بارت به په‌یوه‌ندییه ئابووری و رامیاریه‌کانیان له‌گه‌ل حکومه‌تی خاوه‌ن شکوی به‌ریتانی و حکومه‌تی عیراقی‌دا. هه‌یچ کاتی‌ک په‌یمان و به‌لینه‌کانی هاوپه‌یمانه‌کان و داگیرکه‌رانی کوردستان به‌رامبه‌ر به کورد راست نه‌بووه، به‌لکو ئه‌گه‌ر نه‌رمیان نیشان داییت و به‌لینیان داییت، تا سه‌رگرته‌ی ئامانجه‌کانیان بووه پاشان هه‌موو شتیکیان له پشت خو‌یانه‌وه به‌جی هیشتوو.

پهنا بردنی کوردهکان بۆ چهك تهنه رینگه بووه بۆ بهرگری کردن له خۆیان له ولاتیکی بئ دۆست له ولاتیك که بووه قوریانی بهرژوهندی داگیرکهراڤان. خواست و داواکاری کوردهکان له مافی دروست کردنی دهولهتوه هاته سه مافه سههتاییه مروییهکان. تهنا ته ئه مهشیان پئ رهوا نه بینرا.

هه ره له بهر ئه مه هۆیه شوپش و راپه رین به رووی داگیرکهراڤاندا ته قیه وه، داگیرکهراڤان سیقه ریان له گورنا و لوزان جیگای گرت وه، ئه میش له مادهکانی (۳۸- ۳۹- ۴۰) دا له فهسلی سییه مدها (ههروهك پیشتەر ئاماره مان بۆ کرد) باس له مافه سههتاییهکانی وهك خویندن و نوسین و قسه کردن به زمانی دایک دهکات. له گه ل مافی ده رکردنی گوڤارو رۆژنامه، که چی ئه مه مافه سههتاییهشیان رهت کرده وه، به رهتکردنه وهی په یماننامه ی لوزان.

ئابه م شیوهیه رهت کردنه وهی دهقیك بوو، له بهلگه نامهکانی نیو دهولهتی که باس له مافی گه لی کورد بکات. حکومهتی تورکی هه موو شیوازیکی چه وساندنه وهی گرت بهر، له بهرام بهر ئه مه دا گه ورهترین راپه رین له باکور روی دابه سه رکردایهتی شیخ سه عیدی پیراڻ له سالی ۱۹۲۵ دا، که داوا ی مافی چاره ی خو نوسی نی ده کرد.

به لام شکستیان پئ هیئاو شوپشه که یان له ناو برد. له سالی ۱۹۲۷ دا بزوتنه وهیه که له ئاگری داغ به سه روکایهتی "احسان نوری پاشا" رووی دا که سالیکی خایاند پاشان به شیوهیهکی درندانه له ناویان بردن.

وه هه ره له ۱۹۲۷ دا بوو له هه ریمی ده رسیم شوپشیکی تر رووی دائه میش وهك ئه وانی تر کو تایی پی هیئرا، که زور به درندانه بۆردومانی ئاسمانی کران و سه ره کردهکانیان له سیداره دان، شوپشهکانی کوردستان لهیه که پارچه رووی نه ده دا، به لکو شوپشی سه رتاسه ری بوو، هه رچه نده له رووی سه رکردایهتی و ریکخستنه وه یه که گرتو نه بوو، به لکو هه موویان بارودۆخی بابه تی ئه و جو ره

شیوازی به سهردا دهسه پاند. سهبارت به باشوور، شوپش بهردهوام بوو به تایبه تی له سالی ۱۹۲۰ تا ۱۹۳۰، پاشانیش له روزه لاتدا له مه هابتدا.

۶. نیو نه ته وهی دووم و مه سه له ی کورد:

ئو شیوازه دپندانو نامرؤقانه یه یی که شوپشه کانی پی کوتایی دهینرا، به تایبه تی له تورکیا رای گشتی جیهانی جولاند، که نارهازییان دهربری دژی قه سابخانه کانی حکومه تی تورکیا دژی کورده کان. به تایبه تی ریکخراوی نیو نه ته وهی دووم "که سوشیالیسته دیموکراته کانی ئه وروپا ئه گریته وه" نارهازییان دهربری دژی ئو قه سابخانه یه ی تورکه کان بو کورده کانیان داناوه، لیژنه ی جی به جی کردنی نیو نه ته وهی دووم ئه م سیاسه ته یان به "به ره ریستی خویناوی حکومه تی تورکی" له قه لم دا وه ئاماره یان بو ئه وه کرد که حکومه تی تورکی نه که هه ولی سهرکوت کردنی شوپشگیرانی کورد ده دات که له پیناوی سهر به خوینی و سهر به سستی دا ده جهنگن، به لکو هه ولی له ناوبردنی دانیش توانی بی تاوونی کورد ده دات، که ته نانه ت به شداریان له شوپشیشدا نه کردوه... (۵۴)

جیگه ی سهرنجه ئاماره بو "هه لویستی نیو نه ته وهی دووم" بکه ین وه راستی یه کان دهربخه ین که پالپشت و لایه نگیری کورد نه بوون تا کوتایی، به پیچه وانه ی ئه وانه ی که زوریان پیا هه لده دن وا ده زانن که سوشیالیسته کان پالپشتی کورد بوو. ده بیته ئه وه بلین که ئه مانیش به رژه وه ندی ولاته کانی خویناوی له لا په سه ند تر بووه، وه که به رگری کردن له مه سه له مرو قایه تی و نه ته وهی یه کان. (نیو نه ته وهی دووم) نه که ته نها خراپه کارییه کانی داگیر که کرانی (ئینگلیزو فهره نسسی یه کانی) نه خسته روو، وه ئاماره ی بو رژی مه کو نه په رسته دواکه توه کانی وه که (عیراق و ئیران) یش نه کرد، به لکو زیاتر پاساویان بو دهینانه وه. (بروکی) سهروکی لیژنه ی جی به جی کردن ده لیت: - پینش ئه وه ی قسه

له سه‌مه‌سه‌له‌ی ورد بکه‌م، ده‌بی‌ت باس له‌و ریگرانه بکه‌م سه‌باره‌ت به مه‌لو‌ی‌ستمان له‌م مه‌سه‌له‌یه‌دا:

۱. مه‌سه‌له‌ی کورد مه‌سه‌له‌یه‌کی تازه‌یه.

۲. ئاره‌زوو نه‌کردنمان سه‌باره‌ت به بلاو‌کرنه‌وه‌ی مه‌سه‌له‌ی کوردی له‌هه‌ریه‌که له‌ عێراق و ئێراندا وه‌ک ئه‌وه‌ی له‌ تورکیادا هه‌یه.

که‌واته ئه‌مه ئه‌وه‌مان بۆ روون ده‌کاته‌وه که (نیو نه‌ته‌وه‌یی دووهم) لایه‌نگری تی‌کۆشانی کورده‌کان ناکات له‌ ده‌ره‌وه‌ی تورکیا، وه‌ک (عێراق و سوریا) چونکه له‌ ژێر ده‌ستی داگیرکه‌رانی وه‌ک (ئینگلیزو فهره‌نسی‌یه‌کان) دا بوون، له‌ به‌ر ئه‌وه و‌تیان ئێمه پشتگیری له‌ شیوازی چه‌کداری ناکه‌ین، چونکه ده‌بی‌ته ه‌و‌ی به‌یه‌ک‌دادان له‌ نیوان ده‌وله‌ته‌ گه‌وره‌کاندا. ب‌ریاری کۆتایی (نیو نه‌ته‌وه‌یی دووهم) که (ئۆتۆ باور) خو‌یندی‌ه‌وه ده‌لی‌ت: نیو نه‌ته‌وه‌یی سه‌رنجی جیهان راده‌کی‌شیت بۆ ئه‌و قه‌سابخانه‌یه‌ی که تورکه‌کان پێ‌ی هه‌لده‌ستن، به‌لام نیو نه‌ته‌وه‌یی دووهم دژی په‌نا بردنه به‌ر چه‌که، له‌ پیناوی دیاری کردنی مافی چاره‌ی خو‌نوسیندا... (۵۵) ئه‌مه‌ش شتی‌کی نه‌شیاو و چاره‌سه‌ری‌کی بێ مه‌به‌ست بوو، چونکه هه‌زه‌کانی تورک له‌ ناوچه کوردی‌یه‌کاندا بوو، که بووه ه‌و‌ی پێ‌ک‌دادان و ده‌ست پێ‌کردنی راپه‌رپینی خه‌لکه‌که دژیان. له‌ ۸ ته‌مووزی سا‌لی ۱۹۳۷ دا به‌لگه‌نامه‌ی کاری هاوبه‌ش له‌ (سه‌عد ئاباد) ئیمزا کرا. گوايه ئامانج له‌و په‌یماننامه‌یه‌دا، چاره‌سه‌ر کردنی کیشه سیاسی‌یه‌کانی ده‌ره‌وه‌ی تورکیا‌یه. به‌لام له‌ راستی دا ئامانجی چاره‌سه‌رکردنی کیشه ناو‌خو‌یی‌یه‌کانی ئه‌و ده‌وله‌تانه بوون که کوردیان تێدا بوو. ئه‌مه جگه له‌ ئامانجی ئه‌وه‌ی که ری‌گه بگرن له‌ ده‌ست تی‌ئوردانی یه‌کی‌تی سو‌قیه‌ت ئه‌گه‌ر ویستی یارمه‌تی کورد و ئه‌رمه‌ن بدات. له‌ سا‌لی ۱۹۴۲ دا (په‌یماننامه‌ی نیوان ئێران و یه‌کی‌تی سو‌قیه‌ت و به‌ری‌تانی‌ا) به‌سترا، به‌ پێ‌ی ئه‌و په‌یماننامه‌یه سو‌پای سور بۆ ئێران بنێرن بۆ به‌رگری کردن له‌ سه‌ره‌وه‌ری ئێران. بوونی یه‌کی‌تی سو‌قیه‌ت له‌ ئێران

زەمىنەيەكى ديموكراتىيانەى بۇ نەتەوھەكانى وەك كوردو ئازەر خولقاند، لە دروست
 كردنى كۆمارى تايبەت بە خۆيان بە يارمەتى يەككىتى سۆڧىيەت. بەلام ئەم دوو
 قەوارە سەربەخۆيە سالىك زياتريان نەخاياند بە تايبەتى دواى كشانەوہى سوپاي
 سورى سۆڧىيى لە سالى ۱۹۴۶دا. (كۆمارى مەھاباد) رووخاو سوپاي ئىيرانى
 ھىرشى بۇ ھەموو ناوچە كورد نشينەكان دەست پىئى كرد وە بە شىوازيكى دپندانە
 بۆردومانى خەلكى دەكرد. لىرەدا ئەگەر ئاماژە بۇ ھەلوئىستى (يەككىتى سۆڧىيەت)
 بگەين (كە ئەو كاتە خۆى بە پالپىشتى ھەموو گەلانى چەوساوەى دنيا دەزانى
 بانگپىشتى شىوعىيەتى دەكرد) تەنھا كاردانەوہىەك لەو بارودۇخە سەختەدا،
 پىشكەش كردنى نارەزايىەك بوو، كە وەزىرى دەرەوہى سۆڧىيىت "مۆلو توف"
 پىشكەش بە ئە نجومەنى ئاسايشى كرد. (۵۶) لە ناوہراستى نىسانى سالى
 ۱۹۶۳دا ھەردوو حكومەتى عىراقى و توركى دانوستانيان دەست پىئى كرد لە
 ئەنقەرەو بەغدا بە مەبەستى ھەلسانيان بە چالاكى ھاوبەش دژى بزوئەوہى
 رزگاربخوازانەى گەلى كورد. ئەمەش لە ئەنجامى ئەو شۆپشەى كە لە ئەيلولى
 ۱۹۶۱دا دەستى پىئى كردبوو. مەنغوليا ياداشت نامەيەكى پىشكەش بە نەتەوہ
 زىيەكگرتووەكان كرد لەسەر مەسەلەى كورد لە عىراق وە داواى دەست تىوہردان و
 بەشداری نەتەوہ يەكگرتووەكانى كرد. بەلام بەداخوہ ھىچ بەلگەنامەيەكى رەسمى
 دەرئەكرا، وە نەگەيشتنە چارەسەريك لە ئەنجامى فشارى دەولەتانى خواوہن
 بەرژوہەندى لە ئاكوڧىيەكەدا. دەتوانين بلىين كە ئەمە بە رووداويكى ميژوويى
 دادەنريئت، لەبەديار خستى مەسەلەى كورد لە گۆرەپانى نيو دەولەتىدا، بۇ يەكەم
 جار دواى جاپردانى بەلگەنامەى جىھانى سەبارەت بە مافەكانى مروف و رزگار
 كردن و سەربەخۆيى گەلانى داگيركراو. بەلام ئەمەش رەت كرايەوہ لەبەر ئەوہى
 وتيان ئەمە دەست تىوہردانە لە كارو بارى ناوخويى عىراق لە سالانى ۱۹۶۱وہ
 راپەرينيكي چالاكانەى بەھىز لە كوردستانى عىراق "لەباشوور"دا دەستى پىئى كرد،

زیاتر شیوهی شهرێ ناوخویی وەرگرتبوو، بۆ ماوهی پانزە ساڵ، عێراق لە جیاتی چارەسەرکردنی کێشه‌که‌ی له‌ رێگه‌ی به‌دییه‌نانی داواکاریه‌کانی گه‌لی کورد، به‌لکو په‌یوه‌ندی کرد به‌ ئێران‌ه‌وه‌ له‌ رێگه‌ی وه‌زیری دهره‌وه‌ی تورکی که‌ ئه‌نجامه‌که‌ی رێکه‌وتنی هاوکاری هاوبه‌ش له‌ نێوان هه‌ردوو ده‌وله‌دا که‌ له‌ جه‌زائیر له‌ مارسێ ۱۹۷۵دا ئیمزا کرا، به‌پێی ئه‌و رێکه‌وتننامه‌یه‌ عێراق ته‌نازوله‌ نیوه‌ی (شط العرب) و هه‌ندێ ناوچه‌ی سنوری باشورو ناوراستی عێراق بۆ ئێران کرد، به‌رامبه‌ر ئه‌وه‌ش ئێران په‌یمانی دا به‌ راگرتنی یارمه‌تیه‌کانی بۆ بزوتنه‌وه‌ی رزگاری‌خوای گه‌لی کورد. به‌لکو هه‌ولێ له‌ناویردنیان ده‌دات، وه‌ تورکیاش له‌لایه‌ن خۆیه‌وه‌ رای گه‌یاند که‌ هه‌موو هه‌وله‌کانی ده‌خاته‌ کار له‌ پێناوی دامرکانده‌وه‌ی شوێشه‌که‌ وه‌ له‌ ئه‌نجامی ئه‌و رێکه‌وتننامه‌یه‌دا، پلانه‌کیان سه‌رکه‌وتنی به‌ده‌ست هێنا، وه‌توانیان شوێشی کورد له‌ کوردستانی عێراق کۆتایی پێ به‌یڤ، به‌لام هه‌ردوای ئه‌وه‌ به‌ماوه‌یه‌کی که‌م چالاکی شوێشگێڕانه‌ی گه‌لی کورد ده‌ستی پێ کرده‌وه‌. وه‌ له‌ ئه‌نجامه‌کانی گرنگی‌دان به‌ مه‌سه‌له‌ی کورد له‌ دانیه‌شتنی ۴۲ی لیژنه‌ی مافه‌کانی مرۆف له‌ نه‌ته‌وه‌یه‌که‌گرتوو‌ه‌کان له‌ جنیف، له‌ ۳ی شووبات بۆ ۱۴ی ئازاری ۱۹۸۶. که‌ گفتوگۆ له‌سه‌ر زۆر کێشه‌ کرا له‌وانه‌، مافی چاره‌ی خۆنوسین و پێشێل کردنی مافه‌کانی گه‌لی کورد بوو.

لیژنه‌ لاوه‌کیه‌کانی ده‌وله‌تانی سێیه‌م به‌یاننامه‌یه‌کیان پێشکه‌ش کرد، که‌ ئاماژه‌ بۆ ئه‌وه‌ ئه‌کات که‌ کورده‌کان مافی نه‌ته‌وییان هه‌یه‌، وه‌ک هه‌موو نه‌ته‌وه‌کانی تر، پێویسته‌ له‌سه‌ر هه‌موو ئه‌ندامانی نه‌ته‌وه‌یه‌که‌گرتوو‌ه‌کان و ئه‌نجومه‌نی ئاسایش بۆ له‌به‌ر چاو گرتی کێشه‌که‌و دۆزینه‌وه‌ی چاره‌سه‌ریکی عادیالانه‌ بۆی. به‌لام به‌ داخه‌وه‌ ئه‌م پێشنیاره‌ وه‌ک به‌لگه‌نامه‌یه‌کی ره‌سمی به‌ شیوه‌یه‌کی کۆتایی ئیمزا نه‌کرا.

که به ئاشکرا باس له چاره سهر کردنی کێشه که بکاتهوه. سه بارهت به کۆنگره ی پاریس که له ئایاری ۱۹۸۹دا به سترای دواي کۆنگره ی مه دریدو قییه نا که باس له مه سه له ی پیشیل کردنی مافه کانی گه لی کورد کرا، وه سیاسه تی دگیرانه ی ئهو وڵاتانه له سهر گه لی کورد.

نوینه ری سویدو یه کی تی سو قیه ت و بلغاریا سه رزه نیشتی وه فدی تورکیایان کرد. که پێویسته چاره نوی گه لی کورد و مافه نه ته وه ییه کانیان له بهر چاو بگیریت به جوړیک په یوه ست بی ت له گه ل پرهنسییه کانی (CSCE) هلسنکی به لگه نامه کانی مافه کانی مرو ف.

۷. هۆکارهکانی تێك شکانندی شۆرشهکانی کورد به گشتی

هۆی دروست نه بوونی دهوله تی کوردی (۵۷) بهردهوام لهناو بردنی شۆرشهکانی نهگهر بمانهوی ت چاویکی خیرا به هۆکارهکانی لهناو بردنی شۆرش و راپهرینهکانی گه لی کورددا بنیین پیش سالانی شه پری جیهانی یه کهم و پاش سالانی دواي شه پ دهتوانین بڵیین:

زۆربه ی بزوتنه وه و راپهرینی رزگار یخوای گه لی کورد، زیاتر مۆرکیکی ناوخۆیی هه بووه، له ئه نجامی سیاسه تی جیاکاری و ره گه ز په رستانه ی که کوردهکان دو چاری ده بونه وه.

ئهمه له لایه که وه له لایه کی تره وه واقعی ناسۆری جه ماوه ری کورد به تایبه تی جوتیاران که له ژێر زه بری چه وساندنه وه دهیان نالاند، له لایه کی تره وه سه رکردهکان و سه رکردایه تی شۆرشهکان به ده ست سه رۆک خێله کان و ده ره به گ و پیاوانی ئاینیه وه بوو.

ئەمە سەرەرای ئه‌وه‌ی که ریکخستنیک‌ی ئه‌وتوی نه‌بووه ته‌نانه‌ت ئامانچ و دیدە‌ی رامیاریان ئاشکرا نه‌بووه. ئەمە جگە له‌وه‌ی ئه‌و جو‌ره سەرکردایه‌تیه‌ ژۆر جار کاریگه‌ری ده‌رونی و سۆز به‌سه‌ر لایه‌نی ژیری، سیاسی دا زات‌تر ده‌بوو. ژۆر جار شو‌پشیان بۆ مه‌به‌ستی تایبه‌تی خۆیان به‌کار ده‌هینا، که له‌گه‌ڵ به‌رژه‌وه‌ندی جه‌ماوه‌ری گه‌لدا نه‌ده‌گونجا وه‌ژۆرجار سه‌ودایان له‌سه‌ر حسابی به‌رژه‌وه‌ندی بال‌ای گه‌ل ده‌کرد.

به‌لام له‌گه‌ڵ ئەمانه‌شدا ئه‌و راستی‌یه‌ ناشاریت‌ه‌وه‌ که ئاره‌زووی جه‌ماوه‌ری کورد به‌گشتی، نه‌مانی زو‌لم و ژۆرداری داگیرکه‌ران و به‌دی‌هینانی خواسته نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کان بوو.

سه‌باره‌ت به‌ شو‌پشه‌کانی کورد د‌وای سالانی ۱۹۰۸ وه‌ به‌تایبه‌تی ئه‌و شو‌پشانه زیاتر قول‌ترو ه‌وشیار‌تر بوون له‌ روی ریکخستن و ئامانجه‌کانیانه‌وه‌، به‌لام له‌گه‌ڵ ئەوه‌شدا بزوتنه‌وه‌ی کوردی سەرکردە‌ی پیگه‌یشتوو وه‌ تینگه‌یشتووی که‌م بوو. چونکه ئه‌و کاته کۆمه‌لگای کوردی حزب و ریکخراوی جه‌ماوه‌ری نه‌بوو وه‌ ئه‌وانه‌ی که هه‌بوون زیاتر له‌ د‌وای جه‌نگی جیهانی دو‌وه‌مه‌وه‌ سه‌ریان هه‌لدا. له‌به‌ر ئەم مه‌به‌سته ده‌روانه‌ین هه‌میشه‌ سەرکردە‌کانی کورد له‌وانه‌ بوون که خاوه‌ن پله‌یه‌کی به‌رزن له‌ کۆمه‌لگای کورده‌واریدا.

و به‌رژه‌وه‌ندی چینه‌یه‌تی ته‌سکیان هه‌بووه که ژۆرجار تی‌ده‌که‌وتن وه‌ نه‌یان ده‌توانی سەرکردایه‌تی ئه‌و بزوتنه‌وانه‌ بکه‌ن هه‌تا کۆتایی.

ئەمە سەرەرای هه‌لو‌یستی چینی فه‌رمانه‌روای خاوه‌ن ده‌سه‌لات به‌ تایبه‌تی له‌ تورکیا که وینه‌ی د‌پنده‌ترین چینی فه‌رمانه‌روا بوون وه‌ ئیمپریالیزمی جیهانیش پشتگیری ئی ده‌کردن له‌به‌ر به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی خۆیان. د‌ۆزینه‌وه‌ی نه‌وت یه‌کیك بوو له‌و ه‌ۆکاره‌ سه‌ره‌کیانه‌ی سه‌ر نه‌گرتنی شو‌پشه‌کانی کورد. که‌واته‌ به‌ پید‌اچوونه‌وه‌یه‌کی می‌ژوویی به‌ په‌یوه‌ندیه‌ نێو ده‌وله‌تیه‌کانداو هه‌روه‌ها ئه‌و

پهیمانمانه‌ی که مه‌سه‌له‌ی کوردیان گرتبووه‌خۆ، هەر له جه‌نگی جیهانی
یه‌که‌مه‌وه تا ده‌گاته شه‌ری که‌نداو. هه‌میشه کورد لایه‌نی سئ‌یه‌م بووه تیایدا.
هۆکاری سه‌ره‌کی بۆ دروست کردنی ئەم بارودۆخه و پشت گوی خستنی
مه‌سه‌له‌ی کود وه گرنگی پی‌نه‌دانی له‌لایه‌ن کۆمه‌لگای نیۆ ده‌وله‌تیه‌وه ده‌گه‌ریته‌وه
بۆ چه‌ند هۆیه‌ک:

یه‌که‌م: هه‌ندیکیان (خوین) به‌ ستراره به‌ شیوازی تیکۆشانی بێ کاریگر.
دوهم: هه‌له‌ی ستراتیجی بزوتنه‌وه‌ی رزگاربخوازی کورد به‌ سروشتی
ناکۆکیه‌که‌وه، پاشان رێگه‌ی به‌دییه‌نانی ئاماچه‌کانیان.
سئ‌یه‌م: ده‌ست تێوه‌ردانی هه‌ریمایه‌تی ئەمه‌ جگه‌ له‌ به‌رزوه‌ندییه‌کانی
ولا‌تانی ده‌ورو به‌ر به‌ شیویه‌کی راسته‌خۆ.

چواره‌م: ئەو سیاسه‌ته‌ی که‌ ولا‌ته‌ گه‌وره‌کان په‌پرەویان ده‌کرد له‌ ناوچه‌که‌داو
کاریگه‌ریتی سلبی له‌سه‌ر واقعی مه‌سه‌له‌ی کورد، ئەمه‌ جه‌مسهری سیاسه‌تی نیۆ
ده‌وله‌تی پێک ده‌هێنا وه‌ کاریگه‌ری ده‌وله‌ته‌ هه‌ریمایه‌تیه‌کان له‌سه‌ر سیاسه‌تی نیۆ
ده‌وله‌تی سه‌باره‌ت به‌و مه‌سه‌لانه‌ی په‌یوه‌ندییان به‌ مه‌سه‌له‌ی کورده‌وه هه‌بووه.
ئەمه‌ ته‌وه‌ری گه‌شه‌ کردنی مه‌سه‌له‌ی کورد بووه به‌ درێژایی ئەم سه‌ده‌یه‌ هه‌تا
ئەمرۆمان ئەم سیاسه‌ته‌ به‌رجه‌سته‌ ده‌کړیت.

پښوېسته له سهر سهر كرده كاني كورد كه لږ سراسراوېتي ميژوويي دهكه ويته سهر شانيان، زور ورد بين بن له يه كالا كړنه وي بارودوخي ئيستانان، به جورېك له بهر ژه و هندى كيښه كه ماندا بښت. وه نايبت هله ستراتيجه كان دووباره بكرېته وه وه نايبت هلى ميژوويي نه مجاره له كيس بدرېت كه دواى نزيك له سه ده يه ك ده بښت، دووباره بوته وه چونكه ميژوو جاريكي تر خوي دووباره ده كاته وه. ته نها جياوازي له دم و چاوه كاندايه.

داگير كهران هه مان داگير كهرانى كوردستان. به داخه و نه گهر بلين نه قليه تي سياسى كورد يش به راده ي پښوېست گه شه ي نه كړدوه. چونكه تا ئيستا بهر ژه و هندى حزي و كه سى سهر كرده كان له سهر و بهر ژه و هندى بالاي ميلله ته كه مان وه بووه. به هيژ ترين به لگه شمان شه پى كورد به كورد به كوژدانه. دووباره جهخت له سهر نه وه دهكه ينه وه ده بښت سهر كرده كاني كورد له ئاستى گورناكارى يه نيو دوله تي وه ريمايه تيه كاندا بن.

وه به باشتري رڼگاو به ئاگاداري يه وه مامه له له گه ل هه لويسته كاندا بكن، دواكارى گه لى كورد له ديارى كړدنې مافى چاره ي خو نووسين و پيك هيئانى دوله تي كوردى نه مه خه ونى ديريى هه موو كورديكه، وه مافى ره واى گه لى كورده. به لام نه گهر واقع بينانه له كيښه كه مان بېروانين ده بښت زور خالى گرنگ هيه له بهر چاو بگريڼ نه وه ي كه بهر ژه و هندى دوله ته زله يزه كان له گه ل بهر ژه و هندى دوله ته داگير كهرانى كوردستانه دايه كه ناتوانن هه روا به ئاسانى پشت له بهر ژه و هندى يه كانيان بكن له ناوچه كاندا.. (۵۸) وه له لايه كى تره وه داگير كهرانى كوردستان، هيچ كاتي كوك و ته با نين هه ريه كه يان ناكوكى

میژوویی یان له گه لّ ئه وی تر دا هه یه. به لّام که مه سه له که دیته سه ر کیشه ی کورد، هه موو نا کوکی یه کان وه لا ده نی نو له سه ر کورد کوک و ته بان، هه مان هه لویستی دوژمنکارانه یان هه یه به رامبه ر به کورد. ئه مه ش جگه له وه ی که کورد خویشی نه ک ریک خراوی یه که گرتووی سیاسی یان نی یه به لکو جیاوازی له بوچوون و ته نانه ت له ئامانج و دۆزینه وه ی ریک چاره بو مه سه له کان به ئاسانی ده بینریت. هه روه ها لاوازی ئاستی وشیا ری جه ماوری کورد که تا ئیستا دیارده ی ئه وانه "پاشکوویه تی-تبعیه" له پله یه کی به زدا یه. ئه مه راستی و ته یه کی "د. ئیسمایل بی شکچی" مان بو ده سه لمینیت که ده لیت: "پله ی کو مه لایه تی نه ته وه یی کورد نزمتره له ئاستی نه ته وه یه کی کو لۆنی، پله ی کو مه لایه تی کوردستان نزمتره له ئاست خاکیکی به کو لۆنی کراو" (۵۹)

له به ر ئه وه ی مرو فّی کورد مرو فّیکی تر سی نراوه و له پهل و پو خراوه، هه ست به نزمیتی وه هه ست به بی هیوا یی و به هیزی دا گیر که رانی ئه کات.

چونکه هه می شه به به رده وامی هه ولّ ده دریت بو سه رکوتکردن و له ناو بردنی پیناسنامه ی نه ته وه یی کورد، راسته کوردستان پله ی کو مه لایه تی له ناوچه دا گیر کراوه کانی تر نزمتره، له به ر ئه وه ی له کوردستان دا بینراوه و به سه ر کوردا سه پاندویانه، له هه یج شوینیکی تر دا نه بینراوه. ئه مه وای کردوه که رۆلی جیا کردنه وه یان تای به ته نه دیتی وه رگیریت. چونکه کورد خرایه دو خیکه وه که تیایدا مه به ست بوه ژیر ده ستیه که ی هه تا هه تای یی بی ت و بو هه می شه یی دا به شکراو بی ت، دوور له یه که له یه ک ترازو بی ت و به بی پیناسنامه بمینیت وه.

کورد له پیناوی دا بین کردنی مافه نه ته وایه تیه کاند هه می شه له گو ماوی خویندا گه وزینراوه. چونکه شوینگای جوگرافیای دوره دوسته "که هه رگیز دوستی نه بووه" به لکو چوار ده وری به دوژمن دا ته نراوه. گه ر بگه ری نه وه سه ر دۆزینه وه ی چاره سه ری واقع بینانه بو کیشه که مان. پیو یسته هه ر پارچه یه کی

داگیر کراوی کوردستان به پئی بارودۆخی تایبهتی خۆی وهریگین، چونکه بههۆی شیوازی دابهشکردنهکهیهوه، ههر پارچهیهك تایبهتمهندیی خۆی وهرگرتوه.

جا ئهو کاتهی ههر پارچهیهك له پارچهکانی کوردستانی گهوره توانی ئازادی و سهربهخۆیی خۆیان بهدهست بهیئن، ئهو کاته مهسهلهی پێك هیئانی دهولهتی کوردی یهکگرتوو مهسهلهیهکی زۆر بهجۆ و ههتی دهییت، وهناییت ئهوهمان لهبیر بجیئت که پێك هیئانی دهولهتی کوردی ئامانجی دوورو نزیکمانه.

سهبارت به باشووری کوردستان یاخود کوردستانی عێراق له رۆژگاری ئیستاماندا دیاری کردنی چارهنووسی گهلی کورد له چوارچیوهی دهولهتیکی فیدرالی، لهسهه بئاغیهکی واقعی و یاسایی چارهسههریکی لهباره و تایبهتمهندییهکی خۆی هیه، که له ئاستی گهلیکی سهربهخۆدا بیئت خاوهن میژوو و زمان و خاکی خۆیهتی وهک ههموو گهلانی تر.

سهبارت به پهیههندی نیو دهولهتی له قوئاعی ئیستادا وهگۆرانکارییه دوا رۆژییهکان له قوئاعی داهاتوودا پیویسته ههول بدیئت بۆ بهدهست هیئانی رای گشتی جیهان بۆ کێشهکه، ئهمهش له ریگای گهران به دواي شیوازه یاساییهکان و دیموکراسیهکان، به ریگهی ئاشتی وه بهشداری نیو دهولهتی بۆ دۆزینهوهی چارهسههریکی عادیلانهی ههمیشهیی، له چوار چیوهی پرهنسیپهکانی یاسایی نیو دهولهتی که مافهکانی مرۆف ریک دهخات لهسهه بئاغی دیموکراسی و ویستی سهربهستی گهلان ئهمه له لایهکهوه، له لایهکی ترمهوه دهییت ئهو راستیه بزانی که چارهسههر کردنی کێشهکهمان دوو لایهنی هیه: (لایهنی سیاسی-لایهنی ئابووری). که پیویسته ههر دوو لایهنهکه بهیهکهوه به شیوهیهکی هاوتا و تهواو له گهشهکردندا بن بۆ گهیشتن بهو ئامانجهی که دهمانهوییت. وپیویسته ئاماژه بۆ ئهوه بکهین که ئهو گۆرانکاریانه و تازه گهریانهی له گۆرهپانی نیو دهولهتیدا بوونه هۆی دۆزینهوهی رژییمیکی جیهانی نوی که مامهله لهگهڵ مهسهلهی کوردا دهکات.

به لām نهك له سهر بناغهي مهسه له يهكي نه ته وه يي سه ربه خو، به لكو به مهسه له يهكي ناوخويي داده نيئت. كه ده بئيت له چوار چيوه ي مافه كانى مروؤ و به لگه نامه نيو دهوله تيه كاندا چاره سهر بكرئيت كه برياره كانى ٦٨٨ ي نه نجومه نى ئاسايش بو پاراستنى مافه مه ده نيه كان له عيراقدا ده گريته خو.

به لām نه مه وا له كورد ناكات كه بئ هيو بن له به ديهي نانى ئامانجه كانياندا، به پشت به ستن به پيوانه ياساييه نيو دهوله تيه كانى تر، كه بوونى سه ربه خو يي وه بوونى نه ته وه يي خو ي پئ پياريزئيت، كه داواى ديارى كردنى مافى چاره ي خو نووسين و يه كسانى بكات له چوار چيوه ي دهوله تى عيراقدا. نه مه له كاتي كدا هه موو روانگه ي هه ريمايه تى زوربه ي زله يزه كان دژى جيا بوونه وه ي كورد، خو يان وته نى پارچه پارچه كردنى عيراقن.

كه واته كورد ده توانيئت سود له و ريكه وتتنامه نيو دهوله تيانه وه ربگريئت، كه له سالى ١٩٦٦ دا ئيمزakra كه په يوه ننتدى به مافه كانى مروؤ وه هه يه و مافه سياسى و ئابوورى يه كانيان ديارى ده كات.

له ماده ي يه كه مدا ئاماژه بو ئه وه ده كات مافى هه موو گه ليكه كه چارونووسى خو ي ديارى بكات، هه روه ها به سه ربه ستنى بارودؤخى سياسى خو ي ديارى بكات، وزور به جدى هه ول بدات له پئناوى گه شه كردن و پيشكه وتنى ئابورى و روشنبيرى و كو ماله تيه تى دا.

ئه گهر پشت به م ده قه ببه ستن، ئه وا به پئى ياسا كورد بو ي هه يه كه داواى مافى چاره ي خو نووسينى خو ي بكات له به ريوه بردنى كاروبارى خو ي دا. وهك ئاماژه مان بو كرد داواكارى "فدراليهت" داواكارى يه كى ره وايه، وه كيئشى گه وره ي ده بئيت ئه گهر هاتوو ئه و كه مينه نه ته وه ييانه ي داواى يه كسانى ده كه ن كه ژماره ي دانىشتوانيان گونجاو بيئت. پئويسته ئه و راستى يه بير بخه ينه و كه كيئشه ي كورد كيئشه ي مهسه له ي مافى كه مايه تيه ك نى يه به لكو له بناغهدا مهسه له ي دابه ش

کردنی مافی بوونی دهوله تیکی سهر به خوویی یه له گهلی کورد له لایه ن ولاته
کولونیا لیسته کان و هاوپه یمانه کانیا ن له ناوچه که دا هیئراوه ته کاره وه.

چونکه ئەو راستی یه ی نکۆلی ناکریت کورد که مایه تی نی یه، به لکو گه لیکی
سهر به خوویه خاوه ن زمان و کهلتورو میژوو خاکی خویه تی خهسله تی ره سه نایه تی
رهگی داکوتا وه به دریزایی میژوو له سهر خاکی خویدا ژیاوه له هیچ شوینیکه وه
بۆی نه گو یزرا وه ته وه به لکو به پیچه وانیه ی تور که کان که خاوه ن زهوی خو یان نین
به لکو به هوی کۆچ کرد نه وه بۆ ئەنادۆل له نیوه ی سه ده ی یاز ده یه م له وه شوینانه دا
نیشته جی بوون.

داواکاری مافی چاره ی خو نووسین به هیچ جوړیک مه به ست له ئۆتۆنۆمی
نی یه، له بهر ئەوه ی ئەم چه مکه چه مکی مافی چاره ی خو نووسین فراوان تره به لکو
فیدرالیه ت و سهر به خو بوون ده گریت ه وه. ده توانین بڵین:

داواکاری فیدرالیه ت له م قوناغ ه دا به یه کی که له ده سکه وه ته مه زنه کانی
گه له که مانی دابن یین له دوا ی راپه رین، به لام نابیت دوا ده سکه وت بیت و توشی
به سته له کی عه قلی و کرده یی بیین. ده بیت پیش رو دا وه کان بکه وین به فریای
خۆمان بکه وین له گه ل ئەوه شدا فیدرالیه ت ئەگه ر له ژیر چاودیری نیو دهوله تی دا
بیت و سهر په رشتی بکری ت ده توانین ئەمه به هه نگاو ی که دابنری ت به ره و سهر به خو
بوون. به پیچه وانیه ی ئۆتۆنۆمی چاره سه ریکی ناو خو ییه وه هه رکاتی که بیت به
گۆرانکاری ده ستوری له لایه ن دهوله تی ناوه ند ه وه ده توانین ره تی بکاته وه.

ئیس تا بارودۆخی نیو دهوله تی گۆرا وه کی شه ی کورد بو ته کی شه یه کی دیار
له کۆمه لگای نیو دهوله تیدا هه رچه ند ه کی شه ی کورد له کورد ستانی عیراق دا وه
کی شه یه کی ناو خو له میان ی یه کی تی خاکی عیراق ه وه سه یر ده کری ت، ده بیت ئەم
ته لیسمه بشکی نری ت "به لام ئەوه ی جیگه ی سه ر سو رمانه حیز به سه ره کیه کانمان

زیاتر له هه موو كهس پشتیوانی خوځان بویه كیټی خاکی عیراق دووباره دهكهنه وو ده لاین دژي جیابونه و هیان."

هه ر چوڼیك بیټ نه و بریارو ده ست تیوهر دانی نه ته وه یه كگرتو وه كان، ده توانین بلین خه سله تیكي تایبه تی داوه به مه سه له كه مان، به لام تاچ راده یه ك گه شه ی پی دهریټ نه مه ده گهریته وه بو خو مان. له روه ی یاسا نیو دهوله تی ه كانه وه كیشه ی كورد پیشینه ی هیه له وانه ش په یمان نامه ی سیقهر وه هه ردو بریاری نه ته وه یه كگرتو وه كان بریاری ۶۸۸ و بریاری ۹۸۶. هه رچوڼیك بیټ مافی ره وای گه لی كورده كه داوای دیاری كردنی چاره نویسی خو ی بكات وه ده بیټ له لایه ن كو مه لگای نیو دهوله تی ه وه پشتگیری لی بكریټ.

وه له حاله تیكدا نه گهر نه م پشتیوانیه ی به ده ست نه مینا له دیاری كردنی مافی چاره ی خو نویسین دا نه و نه و كاته ده توانین په نا بو ریگایه كی تری یاسایی به رین كه نه ویش له بواری مافه كانی مو قدا بلاوه.

له بهر نه وه ی به ریگایه كی دیموكراسی و شهرعی داده نریټ له چاره سه ر كردنی كیشه نه ته وه یی و هه ریما یه تی ه كاندا به شیوه یه كی دیموكراسیانه نه ویش له ریگه ی هه لسان به ریفراندو میكي سه ربه ستانه یه كه له ژیر چاودیری نیو دهوله تی دا بیټ. وه یان ده بیټ به رهامه ندی ده سه لاتی حكومه تی ناوه ندی وهر بگریټ وه یان به ریكه وتن له گه لیدا ده بیټ كه چوڼ شیوازی به ریوه بردنی هه ریمه كه دیاری بكریټ به و چه شنه ی كه نیستا ولاتانی جیهان له هه ندی شویندا په پره وی ده كهن، وه نه گهر هاتو نه م ریگایه ش دژایه تی كراو ره تیان كرده وه، نه و نه و كاته راپرسی- ریفراندوم له لایه ن ده سه لاتی به ریوه بردنی هه ریمه كه وه به ریټ و خوځان چاره نویسی خوځان دیاری ده كهن.

کوټایي

.....

دهتوانين پشت به بهلیننماهي نهتهوه يهگگرتووهکان ببهستين که ناماژه بو مافهکانی مروؤف و نازادييه سهرهکيهکان دهکات جهخت لهسهر پرهنسيبي نمونهيي و ئاستيکی نهخلاقى ديارى کراو دهکات که دهبيت دولتهتى ئهendam لهو ئاستهدا بن وهک دهزانين دولتهته داگیرکهرهکانی کوردستان له هيچ پارچهيهک له پارچهکانی کوردستان ئههه پهپرهو ناکهن نهک تهنها ريژ له مافهکانی مروؤف ناگرن بهلکو به درندهترين شيوه دژى داواکارييهکانی گهلى کورد وهستاون وههموو مافيکیان زهوت دهکهن.

مافى چارهى خوئووسين ئيستا بهيهکيک له بنهما سهرهکیيهکان دادهنريت، که ئهرك و ماف دهخاته ئهستوى ههمو دولتهتانى ئهendam له نهتهوه يهگگرتووهکان دهبيت پابهند بن پيوهى له ريگهى دهست بهکاربونيانهوه بهتهنها بيت وهيان به شيويهکى هاوبهش بيت لهگهال ريکخراوه نيو دولتهتیهکاندا بو داننان بهم پرهنسيبهدا بو ئهه گلانهى که دهکونه ژير دهسهلاتيانهوه.

کورد دهتوانيت پشت ببهستيت به بريارهکانی کۆمهلهى گشتى نهتهوه يهگگرتووهکان وهک روونمان کردبووه "کهسيهفتى ملزم" پابهند بوونيان ههيه وه زۆربهى وژورى ئهه بريارانه بهسهر دولتهتاندا پراکتیک کراوه، وهتوانيان سهربهخويى خويان بهدهست بهيئن.

ريژگرتن له مافهکانی مروؤف سيستهمى به ديموکراتيزه کردن له کۆمهلگای نيو دولتهتى خهسلهتى شارتانيهت و پيشهکهوتنى دولتهتان دهنويت، وه ئيستا ولاتان ناتوانن نارهزايى دهريپرن و خويان دوره پهريژ بگرن له پراکتیک کردنى ئهه پرهنسيبهدا بهوهى که تايبهتمهنده به (کاروبارى ناوخويى دولتهتهوه) بو لاتانى

تر نی یه داوایان ئی بکریّت، له بهر ئه وهی ئیستا دهستوری نه ته وه یه کگرتوو هکان به هه موو دامو دهزگا کانیه وه به بهردهوامی رهتی ئه وه دهکات که تایبته بیّت به پسیپوریه تی و کاروباری ناوخواه.

چونکه هه ندی لهو مافانه ی که جاردانی جیهانی دهیان گریته خو ی، به تایبته تی ئه وانه ی که په یوهندی به مافی ژیان و سه ره بهستی تاکه که سی وه سه ره بهستی به کارهینانی زمان و... هتد هه یه به به شیک له سایای عورفی نیو دهوله تی داده نریّت..

وه مه بهست ئی یان پاراستنی مافه کانی مروّف و ئازادییه سه ره کهیه کانه ده بیّت ئه م مافانه له بهرچاو بگریّت.

داگیرکه رانی کوردستان به نکولی کردنیان له مافه کانی گه لی کورد: جهخت له سه ره ئه وه ده که ن که ئاره زوو ناکه ن بو چاره سه ره کردنی کیشه کان و بلاو بونه وه ی ناشتی نیو دهوله تی، ئه مه خو ی له خویدا به لگه یه له پیشیل کردنی یه لاینامه ی نه ته وه یه کگرتوو هکان به پی ئی ماده کانی "۵۵-۵۶" له به لاینامه که. ئه گه ر ریژ گرتن له مافه کانی مروّف یه کیکه له مه رجه سه ره کهیه کانی و پیداو یستییه کانی ناشتی هه می شه یی له ناوچه که داو له جیهاندا، ئه وا پیویسته له سه ره نه ته وه یه کگرتوو هکان و دهوله تانی ئاشتیخوازی جیهان پشتگیری خو یان و داکوکی کردنیان له م پرهنسییه فراوتر بکه ن و وه پیش کهش کردنی "ظمانات" پیویست بو ریژ ئی گرتن و پراکتیک کردنی ئه م مافانه له لایه ن دهوله تانی داگیر که رانی کوردستان.

وه فشاریان بخریته سه ره به هه موو شیوازیک له پیناوی به رقه رار کردنی ناشتی و کوتایي پی هینانی ناکوکیه کان وه ستاندنی هه موو سیاسه تیکی ره گه ز په رستانه دژی کورد که به ئاشکراو به دیارچاوی جیهانه وه ده ره ق به کورد ده کریّت.

پێویکسته مهسهلهی کورد تهکانی گهوههی پێبدریته زیاتر بهروو پیش ببریته
 وهکیشهی کورد له چوارچیوهی کیشه ناوخویهکان دهربهینریته بهلکو وه کیشهی
 میلیلهتیکی ماف خوراو بخریته روو که مافی رهوای خویهتی داوای دیاری کردنی
 چارههوسای خۆی بکات. لهسهه ئاستی جیهاندا دهبیته یهکیک یان زیاتر له
 دهولهتانی ئهendam له نهتهوه یهکگرتوهکان به رهسمی داوای سهیر کردنی
 مهسهلهی کورد بکریته له لایه نهنجومهنی ئاسایشهوه، دهبیته نهنجومهنی
 ئاسایش وا دابنێ که کورد گهلیکی ژێر دهستهیه، وه دهبی بهپێی بهلیننامه
 نهتهوه یهکگرتوهکان مافی بدریته، بهلام له ههمووی گرنکتر دهبیته ئهم دهست
 پیشخهیرییه له کورد خویهوه بیته (دهبیته کورد برهوی تهواوی) به مهسهلهکهی
 خۆی ههبیته وه ههنگاوی ئازایانه بنیته تهلیسمی ترسی ههڕیمایهتی و
 دوژمنایهتی کردنی له لایه دهولهتانی داگیرکهرهوه بشکینیت. کورد له چوار لاره
 به دوژمن دوره دراوه، وه له ههولێ بهرهوامدان بۆ سهپینهوهی ناسنامهی کوردو
 گهوههترین مهترسیان بوونی قهوارههی کوردییه له باشوری کوردستان، له ههولێ
 چهو چهردان بۆ سهه نهگرتنی حکومهتی ههڕیم و شکست پیهینانی له لایه داگیر
 کهرانهوه، کۆبونهوه چوار قۆلیهکانی عێراق و ئێران و تورکیا و سووریا پاشان دوا
 راپهرین به ئاشکرا کۆبونهوهکانی خۆیان ئهجام دا، که بیگومان مهسهلهی کورد
 تهوههی سهههکی کۆبونهوهکانیان کۆبونهوهی سالی ۱۹۹۲ پاشان کۆبونهوهی
 سالی ۱۹۹۴ دوا کۆبونهوهیان له ۱۹۹۹/۲/۸ که تهوههی سهههکی وتووێژهکانیان
 دژایهتی کردنی حزبی دیموکراتی ئێران و مهسهلهی بوونی (PKK)، وه له
 ههمووی گرنکتر یهک بوونی یان یهک پارچهیی خاکی عێراق و پاراستنی سههوههی
 خاکهکهیهتی، له عهزب دلسۆزتر خۆیان نیشان دهدهن. وه بونی قهوارههی
 کوردی پارچه کردنی نیشتمانی عهزب بیته..

سستی مهسه لهی کورد له ئاستی نیو دهولهتی دا دهگهریته وه بو نه بوونی پشتیوانی گهلی کورد ئه گهر ئیستا هه بیئت "تحفظات" زور دهکن و به شیویهکی راسته وخو نییه چونکه هیچ دهولهتیک تا ئیستا ئاماده نین بهرژه وهندیه ئابووری و سیاسیه کانیان بخه نه مهترسییه وه له گهڵ دهولهتانی ناوچه کهدا. کهواته پیویسته له سهر ئاستی ناوخودا زیاتر مهسه لهی کورد "تهکانی" پێ بدهین، ده بیئت خویمان بزانی چیمان دهوێت، ئه وهی ده مانه وێت بیکهین به "دیفاکتویهک" به سهر باری ئیستای ناوچه کهو جیهاندا به سه پیچنین، کورد ده بیئت خوێ چاره نوی خوێ دیاری بکات ده بیئت سوود له میژووی پر له خویناوی مان وهر بگرین.

گه وهترین هه لهی کورد سوود وهر نه گکرتنی له میژووه وه یان زور کهم به دهگهمن سود له میژووی خوێ وهر دهگرتن وه زور زووش رابردو له یاد دهکات، راسته زور دهر فهتی چاکمان له کیس چووه زور جاریش نه توانراوه ئه وه پشتیوانیهی له گه له کهمان کراوه دوا ی راپه رین به باشتین شیوه بقۆزیته وه. شه پی ناوخو گه وهترین مال وێرانی و مهترسی له دهست چوونی دوا تاقیکردنه وهی کوردی له گهڵ خویدا هیئا به لām له گهڵ ئه مانه شدا:

ئێستاش ئه وهنده دهر فهت له بهردهم گه له کهماندا ماوه که بتوانیئت ئامانجهکانی بهینیته دی. کورد ده بیئت رێکخراوی سیاسی یه کگرتووی هه بیئت گهر بیهوێت گه وهترین کاریگهری هه بیئت له گوڤه پانی نیو دهولهتی دا.

کورد پیویستی به خهباتی هاوبه شو یهک ئامانج و ههول و کۆششی یه کگرتو وهیه. نابیت کورد چاره و پوان بکات شتی بو بکریئت "واته سهربه خوویی له سهر سینی زیڕ پیشکهش بکریئت له وه همدای بژی.

ده بیئت خودی خوێ به سهلمیئت، کێیه؟ ناسنامه ی چییه؟ وه شیوازی حوکم کردنی خوێ به سهربه ستانه هه لبرێریئت.

پێویستمان بە گۆڕینی ستراتیجیەتی حزبەکانمان ھەیە ھەر لە ئامانج و
شیوازی خەبات و مامەڵە کردنیاندا نابێت دڵی داگیرەرانى کوردستان لەسەر
حسابی بەرژەوەندییە بالاکانی گەلەکانمان راگیریت. نابێت ئامانجەکانمان
بکەینه قوربانی لە پیناوی ئی زویر نەبوونی داگیرکەران.

کورد پێویستی لە نێت پاکى ھەموو لایەنە سیاسییەکان ھەیە بەرامبەر
بە مەرام و ئامانجەکانی. پاش کۆتایی پێھێنانمان لە باس کردنی میژووی
چەوساندنەوە و زۆلم ئی کردنی کورد لە لایەن ولاتە زەھیزەکان و داگیرکەرانى
کوردستانەو.

ئەمە سەرەرای زۆلم ئی کردنی کورد لە خۆی کە ئەو ھەندە تر برینی جەستەى
پارچە پارچە کرا و قۆلتر دەکات. زیاتر بئى برۆایی و بئى ئومێدی لە لای جەماوە
بەر جەستە دەکات.

لە کۆتایی توێژینەو ھەدا دەلیم..

-کەى بێت ئازارى میللەتە کەم کۆتایی پێبھێنریت وە ھەموو میللەتانی
جیھان خواھن سەر بەخۆی و ئازادی خۆی بێت و روژگاریکی نوێ لە کورد
ھەلبێت. کەى بێت عەقلى کورد لە ئاست گەورەترین لێپرسراویتى و ئەمانەتى
میژووى دا دەبێت.

-خۆزگە ھەموومان لە ئاست بەر پرسیارى دا دەبوین بەرامبەر بە گەلەکانمان.
ئێستا... سەرەتای دەست پێکردنى میژوویەکی نوێیە. سەرەتای... مەرامى
نوێ و ئامانجى نوێ و دەروون و نێت پاکى نوێیە.. بۆ روژیکى پرشنگدار دەبێت
ئەم جارەیان.. لە سبەینێیەکی نزیک دا مافى چارەى خۆنوسینی کورد لە کوێ دا
لەنگەر بگرێ؟

په راويزمکان

۱- شارل مونتکېسو (۱۶۸۹-۱۷۵۵)، فهيله سوفو ميژوونوسى فهره نسي، وزانستى سروشتيه كانى خوښندووه، كتيبى زورى داناوه، گرنگترينيان په ناوى "روح القوانين"

ب- (Immanuel Kant) فهيله سوفى ئه له مانى له شارى كوينسبيژنگى ئه له مانى له دايك بووه دامه زرينه رى "الاخلاق الميتافيزيقيه". داده نريت.

ج- نيشتمان په رومره كان "الوطنيون" به ماناى جه ماوه رى رومانى ديت به تايبه تى سهر به سته كان ئه وانه ي كويله نه بوون. كه ولاته كه يان خوښ ده ويست، ميژوو له لايان ميژوى رژيمه سهر به سته كانه نه ك گه ليه كان.

وه پيوهرى حكومت له لايان به پئى سوده يه كه هاوولاتى به ده ستى ده هينيت له حكومت، به بئ گويدان به جوړى ئه و حوكمه ي كه حوكمى پئى ده كات.

ئه مانه ناويان لينابوون "هاوولاتيه جيهانيه كان يان نيشتمان په رومره جيهانيه كان" به وه ناسرا بوون كه گرنگيان به فير بوونى فله سه فه ي لوكو مونسى كو ددها، ئه مه جگه له وه ي برواى ته واويان هه بوو به ده ستورو نازاديينان ده په رست، كه له هه موو شتيك زياتر به لايانه وه باشت بووه.

سه باره ت به نه ته وه ييه كان "القوميون" ئه مانه به لايه نگرانى جان جاك روسو داده نران، وه بروايان به روى كومه ل و بوونى قهواره ي سياسى گه ل هه بوو به پله ي يه كه م پشتيان ده به ست به هه لېژارده ي (اختيار) مروف خوى وه خواست و ئاره زووه كانى، جا ئه گهر ويستى مروف هاته دى، ئه و ئه و كاته به رژه وه ندى يه كان وا پيويست دكه ات به بوونى قهواره يه كى سياسى وه ده بيت ئه م قهواره يه ش بيته دى.

له سهرتادا ناكوكيهكان زور به ئاشكرا هستى پى دهكرا له نىوان ئهوانه
خويان به نيشتمان پهروه دادهناو ئهوانه كه خويان به نه تهوهي دادهنا،
ناكوكيهكان توند بوو به لام له گهل ئه مانه شدا تى يىنى ئه وه دهكرىت زوربه
ئهوانه كه نيشتمان پهروه جيهانيهكان دهناسران پاشان دهگوران بو نه تهوهيه
توند ره وهكان وهك شوپشگيره فره نساييهكان كه له سهرتادا دهستيان كرد به
رزگار كردنى خويان به سهر به ستى خويان به دهست دهينا كه وتنه دهست به سهر
گرتنى سهر به ستى ئهوانه تر له ژير په رده رزگار كردنياندا.

وه به هه مان شيوهش له لاي نه تهوهيهكان پاش به ديهيئاني سيستم و بيزار
بوون له سيستمه ناوخوييهكان به لكو دهگران به دواي فيدراليهت يان
يه كبوونيكي گه وه پيك بهيئن بو به ديهيئاني ماناي ئازاديه سياسي و
ئابووري يهكان. وه سهارهت به مافي چاره ي خوئوسين داواكاريه كه په يوه ندى به
دادوهرى سياسي و له هه مان كاتدا زه برو سته مى سياسي يه وه هيه، هه ر چوئي
بيت بوونى ئه م داواكاريه په يوه سته به ويستى كومه له وه هه رچيهك بيت
پالپيوه نه ره كانى.

د-هارولد لاوسكى: يهكيك لهوانه كه كومه لهي "الفابيه" و له حزبي
كريكارانى بهريتانيانى كارى كردووه ماموستاي راميارى بووه له كوليژى
"ئابوورى و راميارى" له له ندهن، وه زوربه ي بوجوونه كانى له كتيبي "الايمان و
العقل المدنيه" رهنگ ده داته وه.

١. بېروانه: مبدا تمرير المصر والعرب، تاليف زهير عطيه له (الانسايكلو
البريطانيه-المجاد لندن-١٩٥١) وه رگرتووه.

٢. شباهات فواد: الحقوق الدوليه العامه طبع الجامعه السوريه-دمشق ١٩٥٦.

۳. برونه: مبدأ تقرير والمصر والعرب: تأليف زهير عطيه له
الانسايكلوبيديا-العلوم الاجتماعيه شركه ماهلان نيورك المجلد ۱۳ اسنه ۱۹۳۴،
وهرگرتوه.

۴. مبدأ تقرير والمصر والعرب: تأليف زهير عطيه شركة الرابطة للطبع
والنشر بغداد ۱۹۵۹.

۵. (Plecbeions- Plebs) نه مانه زورينهى گهل و كه سانى هه لبردارده له
لايهن گه له وه ده گرته وه وشهوى (Plebicite) ماناى (استفتاء-راپرس) ى ئى
وهرگيراوه.

۶. برونه: تقرير المصر (دراسه مقارنه فى التاريخ والقانون والاقتصاد
والمجتمع الدولى) تاليف حسين على الجيشى.

۷. برونه: هه مان سهرچاوهى پيشوو.

۸. برونه: الامم والتقديم الاجتماعى. تاليف كوليشينكو-دار التقدم موسكو.

۹. برونه: هه مان سهرچاوهى پيشوو.

۱۰. برونه: مسأله الامم وحق تقرير المصير. تأليف بياينا مودر جينمكاي
ترجمه: رفعت السعيد.

۱۱. برونه: المارسيه والامسأله القومية. تأليف: جورج طرابيشى-منشورات
دار الاداب بيروت. الطبعة الاولى-تشرين الثاني ۱۹۶۹.

۱۲. برونه: يه كيک له (اطروح) هکانى لينين له ژيژر ناو نيشانى الثورة الاشتراکيه
و حق الامم فى تقرير مصيرها.

۱۳. برونه القوميه فى التاريخ والسياسه فديرك هرتز-دار الكاتب العربى-
القاهره.

-بۆ تىچگه يشتن له چه مکى رۆلى گهل وهک دروست کهرى ميژوو پيوسته
يه که مجار نه وه ديارى بکهين که مه بهست له گهل و جه ماوهره تىکو کهى چى

دەگەيەنیت. ناتوانین بلیین که مەبەست لەگەل شتیکی جیگیرەو لە دەروەهی میژوو. یەكجار دیاری دەکریت هەتا سەر دەبییت.

گەل یەكەم جار هیزی کارکەر دەگریتهوه وه له کۆمەلگای چینایەتی دا نۆردارو (مستغل) کان دەگریتهوه وه له کۆمەلچگای سەرمايه‌داری دا ریکارو جوتیارو رۆشنبیران و چینه‌کانی تریش دەگریتهوه که کارده‌که‌ن بۆ گەشه‌کردنی کۆمەلایه‌تی. له کۆمەلگای سۆیالیستی دا گەل هەموو دانیشتوان دەگریتهوه، هەر له چینی کریکارانه‌وه تا ده‌گاته‌ رۆشنبیران و جوتیاران.

١٤. پروانه: لینین (مسائل السياسة القومية و الاممية البروليتارية). ترجمه الياس شاهين دارالتقدم مؤسكو.

١٥. پروانه: أسس الفلسفة الماركسيه. تأليف ف. افاناسييف-ترجمه عبدالرەزاق صافی.

١٦. پروانه: هەمان سەرچاوه‌ی پيشوو.

١٧. پروانه لینین (حق الامم فی تقرير مصرها).

١٨. پروانه: هەمان سەرچاوه‌ی پيشوو.

* ئەم گۆڤاره دەست لینین کەوتوو و خویندویه‌تیه‌وه خۆی باسی لێوه ده‌کات.

١٩. پروانه: أسس الفلسفة الماركسيه. تأليف ف. افاناسييف، ترجمه: عبدالرزاق الصافي.

٢٠. پروانه تقرير المصير "دراسه‌ مقارنه‌ فی التاريخ و القانون والاقتصاد والمجتمع الدولي. تأليف جسين على الجيشی دار الکاتب العربی.

٢١. پروانه الحقوق الدولية العامه تأليف: شباط فواد ١٩٥٦ل.

* به‌تایبه‌تی سه‌رۆک "ولسون Wilson" که بانگه‌یشتی بۆ ئەوه ده‌کرد ده‌بییت دان به‌ مافی میلیه‌تاندا بنییت له‌ دیاری کردنی چاره‌نوسياندا ولسون له‌ ده‌رپرینی

هه‌لۆیسته‌کاندا هه‌لۆیستی ولاته‌که‌ی ده‌رده‌بیری پاشان سه‌ره‌ک وه‌زیره‌کانی تری هاوپه‌یمانان هه‌مان هه‌لۆیستیان وه‌رگرت. سه‌رۆک ولسون له‌ شوباتی ۱۹۱۸ له‌ به‌رده‌م کۆنگریسی ئەمه‌ریکی دا رایگه‌یاند مافی چاره‌ی خۆنۆوسین ته‌نها ده‌ربهرین نی‌یه‌ به‌ لۆکۆ پیۆیسته‌ کاری ته‌راوی بۆ بکری، وه‌ ناتوانین خۆمانی لی گیل بکه‌ین چونکه‌ ئه‌رکی سه‌ر شانمانه‌.

۲۲. ری‌سای ئینتداب: ده‌گه‌ریته‌وه‌ بۆ سه‌رده‌می رۆمانیه‌کان که‌ له‌ یاسای تایبه‌تدا به‌ کاریان هی‌ناوه‌، پاشانیش ها‌ته‌ ناو یاسا نی‌و ده‌وله‌تیه‌کانه‌وه‌.

۲۳. ب‌روانه‌: اصول علم‌ السیاسه‌: الدکتور مح‌مه‌د ته‌ها البدوی، ۱۹۶۰.

*** رای‌ گشتی بۆ چونیکی زۆر کۆنه‌ ده‌گه‌ریته‌وه‌ بۆ سه‌رده‌می یۆنانیه‌کان که‌ هه‌موویان کۆ کرد بۆوه‌ له‌ وشه‌ی (Ossa, PHEME) هه‌روه‌ها رۆمانه‌کان له‌ نای (Fama- Popularis) به‌ لām بۆچوونه‌ تازه‌که‌ی ئەم وشه‌یه‌ دیاری نه‌کرا تا سه‌ده‌ی هه‌ژده‌یه‌م، هه‌تا روناک‌بیریکی وه‌ک (لۆک) له‌ سالی ۱۶۹۰ رای‌ گشتی ناوبردوه‌ وه‌ک یه‌کێک له‌ یاساکان که‌ م‌رو‌ف پیۆیسته‌ بۆی بگه‌ریته‌وه‌ له‌ گه‌ل یاسا خ‌واییه‌کان و یاسای شارستانی.تی.

۲۴. ب‌روانه‌ المسأله‌ الكردیه‌ فی العراق ال ۱۹۶۱-تألیف: ماجد عبد‌لرزا.

۲۵. ب‌روانه‌: الكرد والسأله‌ الكردیه‌. شاکر خص‌ب‌اک. بغداد ۱۹۵۹.

۲۶. پیۆیسته‌ ئاماژه‌ بۆ ئەوه‌ بکه‌ین که‌ یه‌که‌م دا‌به‌شکردنی کوردستان له‌ نی‌وان سولتانی عوسمانی مورادی چ‌واره‌م و شی ئیرانی عه‌باسی سه‌فه‌وی به‌ پی‌ی په‌یماننامه‌ی سالی ۱۱۳۹ که‌ کاریان پی‌ده‌کرد هه‌تا سالی ۱۸۱۳ دا.

۲۷. ب‌روانه‌: المسأله‌ الكردیه‌ فی العراق الی ۱۹۶۱ تألیف. ماجد عبد‌الرزا، منشورات بغداد مطبعة‌ دار الح‌اجط.

۲۸. ب‌روانه‌ مح‌اضرة‌ (المستر س ج آدموندس). عن‌ المشکله‌ الكردیه‌ ۱۹۶۶.

٢٩. پروانه الفدراليه الكردستانيه و التوقعات المستقبلية (دراسه قانونيه)
تأليف د. سربست توفيق كوبنهاجن، ١٩٩٥.

٣٠. پروانه هه مان سه چاره ی پيشوو.

٣١. جه نه رال شهريف پاشا كه له پاریس نیشته جئ بوو ئه نوینه ری كورد بوو له كۆنگره ی ناشتی له سالی ١٩١٩ وه له سالی ١٩٢٠ دا دوو یاداشت نامه یان له گه ل دوو نه خشه ی كوردستانیان پیشكشه به كۆنگره كه كرد كه داواكاریه كانی گه لی كوردی ده گرتنه خو سه بارت به داواکاری كورده كان بو سه ریه خو بوونی ولاته كه یان.

٣٢. دابه شكردنی كوردستان له دوا ی جهنگی جیهانی یه كه م بناغه ی ئه م دابه شكردنه ده گه ریته وه بو سالی جهنگ ئه كاته ی ئینگلیزو فره نساییه كان له سالی ١٩١٦ دا ریکه وتن له سه ر چۆنیه تی دابه شكردنی ناوچه ی رۆژه لاتی ناوه راست به پئی ریکه وتنیکی نهی نی له ١٥-١٧ ی مایسی ١٩١٦ دا كه به ریکه وتنی سایكس بیکو ده ناسریت.

٣٣. هیچ گومان له وه دا نی یه كه هاو په یمانه كان زۆر لایه نگری ئه رمه نه كان بوون له بهر ئه وه ی مه سیحی بوون هه رچه نه ده ژماره یان میلۆن و نیۆك ده بوون ئه مه له كاتیكدا كه چوار ولایه تی سه ره كیان كه كوردی بوون ژماره ی دانیش توانی كورد دوو ئه وه نده ی ئه رمه نه كان ده بوون.

٣٤. بروانة القضية الكردية والقومية العربية في معركة العراق، تأليف محمود الدرة- در الطليعة بيروت الطبعة الاولى ١٩٦٤.

٣٥. پروانه: المساله الكريه في العراق الى ١٩٦١، تأليف ماجد عبدلرضا- منشورات مكتبه بغداد.

٣٦. كه په یمان نامه ی فرسای كرا بو ریکه خسته وه ی په یوه ندی نیوان ده وه تانی به شدار بوو له شهردا، دوا ی شه ر كه ئامانجیان سزادانی تورکیا بوو كه

پاڤېشتى ئەلەمانيا بوو. ئەوېش لە رېڭەى دابەشکردنى لە (۴-۵) ھەزار کم ۲ لە روبەرەکەى.

دکتۆر سەر بەست توفیق دەلێت:

ھەلەى دىبلۆماسىيەتى رۆژئاوا لە وەدا بوو كە گۆرانكارىيە ناوخۆيىيەكانى ناو توركىيائى لە بەرچاوى نەگرتوو، بۆ نمونە ھىزوى كاريگەرى "كەمال ئەتاتورك" كە بە ھىزترىن بەلگە بوو بۆ پېشبينىيەكانى دوا رۆژ لە ديارى كردنى ھەزى توركى بۆ بە ھىز كردنى پەيوەندى لەگەڵ يەكئىتى سۆڤىيەتدا. كە ئەمە خۆى لە خۆى دا ھەنگاويكى دژانە بوو كە رۆژاوا بە تەواوى بەرپەرچى دەداىيەو. چونكە توركىيا لە لاىان بە ھاوپەنئىكى گرنگيان دادەنا دژى يەكئىتى سۆڤىيەت كە سوپايى توركى تەنھا ھىزە لە جىھاندا بتوانىت رېگريك بىت لە رېڭەى بەلشەڤىيەت، وە ھەر ئەم ھۆكارە بوو كە پەيماننامەى سىڤەرى شكست پى ھىنا.

۲۷. بېروانە پەيمانى سىڤەر لە سياسەت و ياساى نىو دەولەتاندا نووسىنى دکتۆر مارف عومەر گول. سياسەتى دەولە - ژمارەى (۱) سالى ۵ نىيسانى ۱۹۹۶.

۲۸. بېروانە المسالە الكردىيە فى العراق الى ۱۹۶۱ تاليف ماجد عبدالرضا منشورات مکتبه بغداد.

* دکتۆر مارف عومەر گول دەلێت: ئەو كۆمسيۆنەى كە پىك ھات كۆمسيۆنى ئەستەمبول ھەتا شەش مانگ دواى مۆر كردنى ئەو پەيماننامەى، ئەو كۆمسيۆنە نەھشەيەك بۆ ئۆتۆنۆمى ئىقلىمى ئەو ناوچانە پىشكەش دەكات كە زۆربەى دانىشتوانيان كوردە. كە كەوتونەتە رۆژەلاتى چۆمى فورات و خوارووى ئەرمەنستان يان كەوتونەتە باكورى سنورى نىوان توركىيا و سورىا و ميسۆپۆتامىا وەك لە بېرگەكانى (۲۷-۱۱-۲-۳) دا ھاتوو، ئەگەر كۆمسيۆنەكە بېريارىكى يەكلاكەرەوھى وەرنەگرت ھەر كام لە ئەندامانى كۆمسيۆن مەسەلەكە لەگەڵ حكومەتى خۆى دىنيتە گۆڤى.

۳۹. مادهی (۲۲): دهرباره‌ی ئه‌و سنورانه‌یه که پێشتر سهر به ئیمپراتۆیه‌تی عوسمانی بوون، بۆ ئه‌وه‌ی بتوانن کاروباری خۆیان به‌ریو به‌رن. وه سیسته‌می ئینتداب به‌سهر ئه‌و سنوراندا ده‌سه‌پینریت.

مادهی (۸۹): به‌ پریری سهرۆکی ئه‌مه‌ریکا وه‌ ره‌زامه‌ندی تورکیا وه‌ ره‌مینیا له‌ ئه‌رزروم و ترازبون و وان و بتلیسه‌وه‌ دیاری ده‌کریت.

مادهی (۹۴): سوریا و میسۆپۆتامیا به‌ گوێره‌ی پرگه‌ی چوارده‌می مادهی (۲۲) ده‌ستوری کۆمه‌له‌ی گه‌لان وه‌کو ده‌وله‌تی سهر به‌خۆ ده‌ناسین ئه‌و وڵاتانه‌ش سنوره‌کانیان کوردستانی پێوه‌ لکینراوه‌.

۴۰. سه‌باره‌ت به‌ ناوی عێراق، نه‌ له‌ په‌یماننامه‌ی سیقه‌رو. وه‌ نه‌ له‌ په‌یماننامه‌ی ئه‌نگلو فهره‌نسی دا وه‌ هه‌تا به‌ په‌یره‌وی کۆمه‌له‌ی گه‌لانی شه‌وه‌ ناوی عێراقی نه‌هیناوه‌ ته‌نها نوسراوه‌ میسۆپۆتامیا، ئه‌مه‌ش ئه‌وه‌ ده‌گه‌یه‌نیت که پێشتر له‌و ناوچه‌یه‌دا ده‌وله‌تێک نه‌بووه‌ به‌ناوی عێراقه‌وه‌ به‌و سنوره‌ی که ئیستا هه‌یه‌تی.

به‌لام له‌ ۱۹۱۸/۱۱/۱ ده‌ حکومه‌تی شیخ مه‌حمود له‌ خواروی کوردستان به‌ره‌سمی له‌ لایه‌ن ئینگلیزه‌کانه‌وه‌ راگه‌یانراو شیخ مه‌حمودیش خۆی وه‌ک مه‌لیکی کوردستان راگه‌یاند.

۴۱. ریکه‌وتنه‌نامه‌ی نیوان تورکیا و روسیا له‌ ۱۹۲۱/۳/۱۶ ئیمزا کرا، به‌پێی ئه‌و ریکه‌وتنه‌یه‌ ره‌ت کردنه‌وه‌ی په‌یماننامه‌ی سیقه‌ر بوو. چونکه‌ حکومه‌تی سوڤیه‌تی به‌ ره‌زامه‌ندی خۆی دان به‌ هیچ به‌لگه‌نامه‌یه‌کی نیو ده‌وله‌تی دا نانیت که په‌یوه‌ندی به‌ تورکیا وه‌ هه‌یه‌، وه‌ حکومه‌تی نیشتمانی تورکیا له‌ ئه‌نجومه‌نی گه‌وره‌ی نیشتمانی تورک نوێنه‌ریتی دانی پێدا نانیت. هه‌ردوولا ریک که‌وتن له‌ سهر ئه‌وه‌ی که‌ ریکه‌ به‌ هیچ جوړه‌ گروپ و ریکخراوێک ناده‌ن دروست بێت یان بجێته‌ خاکی ئه‌وی‌تر له‌ دژیه‌کی له‌و دولایه‌نه‌.

که بئ لاگومان مه بهست له بزوتنه وهی شوپشگیڕانهی گه لی کورد بووه که لهو سهرده مه دا له خهباتیکی خویناوی دا بوون دژی که مالیه ان بو به دهست هیئانی سهربه خویی خویان.

٤٢. له به لگه نامه ی وهزاره تی بهریتانی له ریکه وتی ١٩١٩/١٢/٢٣ ده رده که ویت که:

بهریتانیا و فره نسا گه یشتونه ته ئه و ئه نجامه ی که هیچ چاودی ریه کی بهریتانی یان فره نسی نه کرئ به سه ر سه رانسه ری کوردستاندا ته نها چهنه ناوچه یه کی کوردستانی خوارو نه ییت. هه لویستی ئه و کاته ی سه رۆک ولسون ده رباه ری ئه م مه سه له یه وتویه تی: ده بیئت پشتگیری هیچ هه ولیکی جودا خوازانه ی کورد نه که یه ن ئه وانه ی له ئی ران و ئه وانه ی له ژیر ده سه لات ی تورکدا ئه ژین، له سه رمانه واز له کورده کانی ده ره وه ی موسل به یین. وه هه ر ولسزن بوو له کۆنگره ی پاریس دا پێشنیاری دروست کردنی ده ولته تی عێراقی کرد. وه پێشنیاری ئه وه شی کرد که به گوێره ی سیاسه تی بهریتانیا کوردستان ویلایه تی موسل به عێراقه وه بلکیندری و ئۆتۆنۆمی له ژیر چاودی ری بهریتانیا دا بدری به کورد.

٤٣. بروه: دکتۆر مارف عومه ر گۆل په یمانی سیقه ر له سیاسه ت و یاسای نیو ده ولته تاندا سیاسه تی ده ولی-ژماره ی (١) ی سالی (٥) ی نیسانی ١٩٩٦. ٤٤. په یماننامه ی لۆزان له ریکه وتی ١٩٢٣/٧/٢٤ دا له نیوان تورکیا حکومه تی ئه نقره له لایه ک وه لایه ن بهریتانیا و یابان و ی ونان و رۆمانیا و ده ولته تی سلاقی و سرب و کرواته کان له لایه کی تره وه ئیمزا کرا.

٤٥. بروه: المسأله الكردیه فی العراق الی ١٩٦١، تألیف ماجد عبدالرضا- منشورات مکتبه بغداد.

٤٦. بروه: حاضره، المستر س ج ادقوندس عن المشكله الكردیه، ١٩٦٦.

٤٧. پروانه: مشكله الموصل دراسه في الدبلوماسية العراقية والانكليزية
التركية في الراي العام، تأليف فاضل حسين.

٤٨. "ئه. ف. فرنست" وهزيرى سويدي له بوخارست سهروكي ليژنهكه
بوو، يهكه كۆبونهويان له ١٧ى تشريني دووهى سالى ١٩٢٤دا بوو، وهدهست
بهكار بونيان له ٢٧ى كانونى دووهى ١٩٢٥دا بوو كه ليژنهكه گهيشته شارى
موصل بو دهست پىكردى ليكۆلينهوهكان.

٤٩. ريكهوتنى توركيوا بهريتانيا پاش مملانيهكى زۆرهات كه له ماوهى
سالانى ١٩٢٣ تا ١٩٢٦ بهردهوام بوو بو چارهسهر كردنى ئهم كيشفهيه ههردوى
پشتيان به زۆر له بهلگهى ياسايى و جوگرافى ئابورى و دانىشتوانى دههست.

ئهگهر بيينه سهر باس كردنيان خوئى له خوئى دا بابهتيكى قولّه بو ليكۆلينهوه.
شوينيكي فراوانترى دهوئ. توركيوا بهريتانيا ههرهكهيان بو پيشينده-السوابق
ياساييهكان دهگهرانهوه وه پشتيان به ياساي نيو دهولتهتى دههست بو
تيپروانينهكانيان توركيوا سوور بوو لهسهر ئهوهى "ويلايهتى موسل" بهشيكه له
زهوىيهكانى و ئى جيانايتهوه وه بهريتانياش ئهوهى دووپات دهكردهوهكه
توركيوا له مافهكانى خوئى له ويلايهتهدا خوش بووه تنازلى كردوه به پى
پهيماننامهى لۆزان.

وه بهريتانيا بهلگهكانى خوئى پيشكesh به دادگاي دادى ههميشهئى نيو
دهولتهتى كرد كه له ٢٠ى تشريني يهكهى ١٩٢٥دا كه داواى راي رايژكارى كرد
سهبارت به كيشفهكه دواى كۆبونهوهى دادگا بو دانى راي رايژكارى ئهم رايه
كرده چوار بهش.

بهشى يهكه: دادگا سهيرى ميژووى ناكۆكيهكهى كرد ههرلهكاتى جهنگى
جيهانى يهكهمهوه تا دهكاتى پيداويستى ئهنجومهنى كۆمهله بو راي رايژكارى.

بهشی دووهم: تهفسیر کردنی دادگا له برگی دووهم له مادهی سێ له پهیماننامهی لۆزان وهپهیهوهندی بهسنوری دهسهلاتی ئهنجومهنی کۆمهلهوه.

بهشی سێیه: گفتوگۆ کردن لهسهر مادهکانی بهلیننامهی کۆمهلهوه مادهکانی پهیماننامهی لۆزان که پهیهوست بهو رهوانکاری ئهنجومهنی کۆمهلهوه.

بهشی چواره: دادگا دهرئهنجامهکانی وهلامهکانی خۆی باس کرد بوو، وه بریاری دا که بریاری ئهنجومهنی کۆمهله بهپێی برگی دووی مادهی سێ له پهیماننامهی لۆزان دا سهبارهت به دیاری کردنی سنور له نیوان عێراق و تورکیادا دیاری کردنیکی کۆتاییه.

۵۰. پروانه: المسأله الكردیه فی العراق الی ۱۹۶۱، تألیف ماجد عبدالرزاق. منشورات مکتبه بغداد.

۵۱. مامۆستای گهروهو میژوونوس (رهفیق حیلمی) یهکیک لهو پرسیارانهی که لییان کرد بوو که ئایا لهو کاته داواای دامهزراندنی حکومهتیکی کوردی نیشتمانیان کردبوو که سهربهخۆی خویان ههبیّت وه لهژێر ئینتدابی بهریقانی دا بیّت. به بهلێ وهلامی دابوونهوه.

۵۲. تورکهکان بۆ ئهوهی کیشه بۆ ئینگلیزهکان دروست بکهن له سالانی دواي جهنگی جیهانی یهکهمهوه. پشتگیری ههموو بزوتنهوهی رزگاربخوازهکانی کوردیان دهکرد دژ به ئینگلیزهکان.

ههر لهبهر ئهم مهبهسته شیخی نهریان له زیندانی سلیمانی دهرهیناو بهرپوهبردنی ناوچهی سلیمانیان پێ بهخشی لهگهڵ حامیهکی تورکی بۆ ئهوهی بهناوی دهولهتی عوسمانیهوه حوکم بکات.

ئینگلیزهکانیش له ریگهی پیاوهکانیانوه پارمهتی دهرهکانیان توانیان پهیهوهندی به شیخ مهحمودهوه بکهن و توانیان رازی بکهن بهوهی دهبیّت بهپێی

(ماده ۱۶) له پهماننامه‌ی موندروسی ۱۹۱۸ دا کار بکات. ئینگلیزه‌کان توانیان
سود له رقی کورده‌کان وهریگرن بهرامبهر به تورکه‌کان.

"حامیه‌ی تورکی" ته‌سلیم به ئینگلیزه‌کان کرا له که‌رکوک بهرامبهر به‌مه‌ش
شیخ مه‌حمود به حاکمی سلیمانی دانرا، حاکمی مه‌لیکی گشتی له به‌غدا
ره‌زانه‌ندی خو‌ی نیشان دا، که کوردستان جیا نه‌کریت‌ه‌وه له قائمه‌ی نه‌ته‌وه رزگار
کراوه‌کاندا.

له و کاته‌ی ئینگلیزه‌کان شیخیان به حاکمی سلیمانی دامه‌زاند، له هه‌مان
کاتدا سه‌روکه عه‌شایره خائنه‌کانیش یان به‌لای خو‌یاندا راده‌کیشا، به مه‌به‌ستی
گورز وه‌شاندن له بزوتنه‌وه‌ی کوردی هه‌ر کاتی‌ک بیان‌ه‌و‌یت، هه‌روه‌ها بو‌که‌م
کردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی شیخ مه‌حمود بوو. په‌یوه‌ندی نیوان ئینگلیزه‌کان و شیخ
مه‌حمود زۆر زوو تی‌ک چوو.

کارگه‌یشته به‌یه‌ک‌دادانی توند له نیوانیاندا. ئینگلیزه‌کان هه‌موو توانا
سه‌ربازییه‌کانی خو‌یان به‌کاره‌ینا توانیان بزوتنه‌وه‌ی کوردی سه‌رکوت بکه‌ن،
وشیخان به‌دیلی ره‌وانه‌ی هندستان کرد تا سالی ۱۹۲۲ تا ئه‌واته‌ی تورکه‌کان له
کوردستانی عێراق واته له باشوردا گیره‌شیوینی یان دروست ده‌کردکه داوای
گه‌رانه‌وه‌ی ویلایه‌تی موس‌ل یان ده‌کرد.

شیخ توانی جاریکی‌تر خو‌ی به‌هیز بکاته‌وه‌و ده‌سه‌لاتی بگه‌یه‌نیته زۆربه‌ی
زۆری ناوچه‌کانی باشوورو وه‌زاره‌تیکی نیشتمانی پیک به‌یئیت له ۱۰ ی تشرینی
یه‌که‌می ۱۹۲۲ دا به‌لام جاریکی‌تر شکستیان پێ‌هینا، وه ده‌ستیان به‌سه‌ردا گرت،
ئه‌مه جگه له چه‌ند (ضمانات) ی‌ی، وهرگیرا.

به‌لام سه‌ره‌رای ئه‌وه جاریکی‌تر له ۱۹۲۷ دا گه‌رایه‌وه بو‌ باشوورو
سه‌رکرده‌یه‌تی بزوتنه‌وه‌ی کوردی سه‌ر له نو‌ی ده‌شتی پێ‌کرده‌وه. شیخ مه‌حمود
دوو نوسکراوی نادر بو‌ باوه‌رپیکراوی سامی به‌ریتانی له یه‌غدا داوای ی‌ی کردن که

حکومه‌تی عێراقی واز له ناوچه کورد نشینه‌کان بهیڤیت، وه پشتگیریان بکه‌ن له دامه‌زراندنی "حکومه‌تیکی کوردی" دا به‌لام به‌داخه‌وه بزوته‌وه‌ی کوردی بۆ دواجار به ته‌واوی شکستیان پێهینا.

پاش هاوکاری کردنی هه‌ردوو حکومه‌تی به‌ریتانی و حکومه‌تی عێراقی توانرا بزوتنه‌وه‌ی کوردی و شوپشه‌که‌یان له‌ناو به‌رن جاریکی‌تر شیخ مه‌حمود نه‌فی کرا واته دوور خرایه‌وه نه‌گه‌رایه‌وه بۆ وردستان تا ئایاری ساڵی ۱۹۶۱.

۵۳. بېروانه: محاجره‌ المسترس ج ادموندس، عن المشکله‌ الكردیه، تحت العنوان: حرب الاکراد کفی العراق وخط الاحلال السلام. ئه‌ده‌وندس ده‌لیت: بیست و پینج ساڵی ژيانم له‌م ولاته‌دا "مه‌به‌ستی عێراقه" به‌سه‌ر بردوه‌ وه‌ حاکمی سیاسی پینج ساڵ کارم کردوه‌و سێ ساڵو نیوی له‌ کوردستان بووه‌، بیست ساڵه‌که‌ی تری له‌ وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌و ناوه‌وه‌ی حکومه‌تی مه‌رکه‌زی بووه‌ له‌ به‌غدا.

۵۴. له (۲۰ی ئابی ۱۹۲۰) دا بوو نیو نه‌ته‌وه‌یی دووهم کۆبونه‌ویان ده‌ست پێکرد له (کۆنگره‌ی زیوخ) دا بۆ ئه‌م کۆنگره‌یه هه‌ردوو ریکخراوی خۆیبووونی کوردی و تا شناقی ئه‌رمه‌نیه‌کان یادداشت نامه‌یان نارد. به‌بۆنه‌ی تاوانی له‌ناو بردنی به‌کۆمه‌ڵی کوردو ئه‌رمه‌ن له‌لایه‌ن تورکه‌کانه‌وه له‌ ماوه‌ی ساڵانی (۱۹۲۷- ۱۹۲۹) دا.

۵۵. بېروانه: المسأله‌ الكردیه فی العراق ال ۱۹۶۱، تألیف. ماجد عبدالرضا- منشورات مکتبه‌ بغداد.

۵۶. بېروانه‌ الفدرالیه‌ مالکوردستانییه‌ والتوقعات المستقبلیه‌، دراسه‌ قانونیه‌، تألیف د. سربست توفیق کوبنهاجل- قوس للطباعة، ۱۹۹۵.

۵۷. سه‌باره‌ت به‌ دروست نه‌بوونی ده‌وله‌تی کوردی یه‌کێ له‌ هۆ سه‌ره‌کیه‌کان هه‌ر له‌ سه‌رده‌می کۆنه‌وه په‌یوه‌ندی‌یه‌کی توندی به‌ سروشتی خاکی شوینی

جوگرافى و بارودۇخى ئاودىرى كشتوكال ھەبوو، ئەمانە كارىگەرى لەسەر گەشە
کردنى كۆمەلگەي كوردەوارى لە روى ئابورى و سياسىيەو بەجى ھىشتوو، لە
دۆلى رافدىن لەسەردەمى كۆيلايەتى دا رژیى ئاودىرى يەكك بوو لە ھۆکارەکانى
دەرکەوتنى دەولەت چونکە تەنھا دەولەت دەيتوانى پرۆژەي گەورەي ئاودىرى
بنیاد بنیت.

بەلام لە کوردستاندا بە پێچەوانەو لەسەردەمە كۆنەکانەو پشتيان بە باران
بەستوو بۆ بەروبومى كشتوكالى. ئەمە سەرەراي بوونی چەندەھا سەرچاوى
ئاوى سازگار بەجۆرىك ھەموو گونديك يان كۆمەلى بچوك دەيتوانى كشتوكال
بكات بەبى پشت بەستن بە دەولەت ھۆكارىكى تريش سروشتى شاخاوى
كوردستان ريگريك بوو لەبەردەم ھاتوچۆي كاروانە بازىرگانیەكان لە نىوان دەولەتە
جياوازەكاندا.

ئەكەوتنە سەر ھىچ روبارىكى گەورە يان دەرەندى دەريايى بۆ بەستەنەوى بە
جیھانى دەرەو. لەبەر ئەو تىپەر بوونی كاروانەكان لە زستاندا كارىكى زەحمەت
بوو و بە ھۆى سەرماو بەفرى زۆرەو ئەمە جگە لە دابىن نەکردنى سەلامەتيان لە
ھىرشى ھۆزەكان لە دەرەندە شاخاويیەكاندا ئەمانە بوونە ھۆى دامەزراندنى
ناوەندى بازىرگانی گەورە لە كوردستاندا.

سروشتى شاخاوى كوردستان بەرەبەستىكى پتەو بوو لەبەردەم ھىرشى
لەناوبەرەنەي داگيركەران كە بە كوردستاندا تىپەرپون بەبى ئەوئەي بتوانن
دەسلەتيان بگەيەننە ھەموو ناوچەكان.

دەتوانين ئەمە بە ھۆكارىكى تر دابىين بۆ ئەوئەي كە كوردەكان پىويستيان بە
دەولەت نەبووييت وەيان بىريان لە دەولەتییكى يەكگرتوو نەكردبیتەو كە بتوانييت
بە بەرگرى كردن ھەلبەستيت دژی ھىرشى داگيركەران. وەدەبييت ئامارە بۆ ئەو
بکەين كە دووبارە سەختى كوردستان ريگريك بوو لەبەردەم (میرە) كوردەكاندا كە

بتوانن دەسەلاتیان بەسەر ھەموو کوردستاندا بسەپینن، وە دەولەتی ناوەندی خۆیان دا بمەزینن. ھەر لەبەر ئەم ھۆیانە بوو دەیینین کە دەسەلاتی ئیمپراتۆریتەکانی تورکی، فارسی، عەرەبی. لەسەر کوردستان زیاتر رووکەش بوو. چونکە هیچیان منە میان توانیوە دەسەلاتیکی سەرتاسەری بەسەر ھەموو ناوچە کوردیەکاندا بسەپینن.

۵۸. دەولەتە زەلیزەکان و زۆری زۆری ئەو دەولەتانەی کە خاویاری پەیوەندی باشن لەگەڵ عێراق و ئێران و تورکیادا لایەنگریتی رەگەز پەرست و سیاسەتی کۆلۆنیالیستی یان دەکەن.

چونکە داگیرکەری کوردستان (ئێران، عێراق، تورکیا، سوریا) ئامێرو شیوازی چاک دەزانن لەبەکارھێنانی پسپەریانە و توانا و تاقەتی بارزگانی و ئال و گۆپی دەرەکی و خستەنگەری پارەدا.

لەبەر ئەم دەولەتانە (زەلیزەکان) ھیزی کرین و ھەل بۆ رەخساوی پیشەسازی و پیش خستنی بارزگانی یەو وای ئی کردن کە پشت لە مەسەلەی کورد بکەن و پال بنین بە بوونی ھەندێچ بەھای کاتی و بەھا جیھانیەکانەو وەك مافی مەرووف و یەكسانیتتی نەتەوەکان وە سیاسەتی ولاتە سۆشیاالیست و کۆمۆنیستەکانیش ھەر لە ھەمان سنوردا خۆی ساخ دەکاتەو.

۵۹. بێروانە کوردستان کۆلۆنییەکی نیو دەولەتی یە نووسینی د. ئیسماعیل بێشکچی. وەزارەتی رۆشنایی، چاپخانە رۆننیر، ھەولێر بەرگە یەکەم ۱۹۹۳.

١. المسأله الكردیه فی العراق الى ١٩٦١. ماجد عبدالرضا- منشورات مكتبه بغداد- مگبعه دار الجاحظ.
٢. الصراع على كردستان (المسأله الكردیه فی العلاقات الدولیه خلال القرن التاسع عشر). تألیف د. ن. ا. خالفین. ترجمه د. احمد عثمان بکر.
٣. اصول علم السیاسة- د. محمد طه بدوی، الطبعة الثانية.
٤. الوضع القانوني الاقليم عربستان فی ظل القةاعد الدولیه، عبدالمجید اسماعیل حقی- مطبعة المدنی- القاهرة. ١٩٧٤.
٥. فیدرالیه الكردستانیه والتوقعات المستقبلیه (دراسه قانونیه)، تألیف د. سربست توفیق. قوس للطباعة- کوبنهاجن، ١٩٩٥.
٦. القضية الكردیه والقومیة العربیة فی معركة العراق، محمود الدرة- منشورات دار الطبعة- بیروت الطبعة الاولى ١٩٦٣.
٧. المارکسیة والمسألة القومیة، تألیف جورج طرابیشتی- منشورات دار الاداب بیروت الطبعة الاولى تشرین الثانی ١٩٦٩.
٨. لینین حول حق الامم فی تقرير مصیرها.
٩. الامم والتقدم الاجتماعی، کولیتشینک- دار التقدم موسکو.
١٠. اساس الفسفه المارکسیه، تألیف: ف ائاناسییف، ترجمه عبدالرزاق الصافی.
١١. لینین ملاحظات انتقادیة حول المسألة الوطنیة حق الامم فی تقرير مصیرها، دار الطبع والنشر للعات الاجنبیة- موسکو الاتحاد السوفیتی.

١٢. لينين (المسائل السياسية القومية واللاممية البروليتاريه) ترجمه الياس شاهين-دار التقدم موسكو.
١٣. لينين "حركة شعوب الشرق التحررية الوطنية" مجموعة من العقالان والخطب-دار التقدم موسكو جمعت المجموعة وضعت المقدمة من قبل، ليتزوين. ترجمة الياس الشاهين- طبع في الاتحاد السوفيتي.
١٤. تقرير المير (دراسه مقارنه في التاريخ والقانون الاقتصاد والمجتمع الدولي) تأليف: حسين على الجيشي-دار الكاتب العربي.
١٥. تاملات في ثورات العصر، لاوسكي هارولد (هارول لاوسكي) ترجمة، عبدالكريم احمد جامعة دول العربية الادارة الثقافية دار العلم-القاهرة.
١٦. مبدا تقرير المصير والعرب- تأليف زهير عطية، شركة الرابطة للطبع والنشر-بغداد ١٩٥٩.
١٧. مساله الامه وحق تقرير المصير، تأليف بيلنا جينسكايا، ترجمه رفعت السعيد.
١٨. مشكلة الموصل "دراسة في الدبلوماسية العراقية الانطليزية التركية في الراى العام" تأليف د.فاضل حسين-الطبعة الثانية-مزيدة ومنقصة ١٩٧٧، رقم الابداع في المكتبة الوطنية بغداد ٣٧٧ لسنة ١٩٧٥.
١٩. محاضرة "المستر س.ج. آدموندس عن المشكلة الكردية" الفيت في الجمعية الملكية الاسيا الوسطى في ٢٥/١٠/١٩٦٦، ترجمة كردى مخلص.
٢٠. سلامه موسى-كتاب الپورات-دار العالين، بيروت.
٢١. الكرد والمسألة الكردية، تأليف د.شاكر خصباك-بغداد ١٩٥٩.
٢٢. كوردستان، كۆلۆنیه کی نیو دهوله تییه، نوسینی د.ئیسماعیل بییشکی. وهزاره تی روشنبیری، چاپخانه ی روشنبیری، ههلیر بهرگی یه کهم ١٩٩٣.

٢٣. گوڤاری سه‌نته‌ری لی‌کۆڵینه‌وه‌ی ستراتیجی (سیاسه‌تی ده‌ولی):

ا. ژماره‌ی (١) ی سالی ٥ ی نیسانی ١٩٩٦. د. مارف عومه‌ر گوڵ، په‌یمانی
سیقه‌ر له‌ سیاسه‌ت و یاسای نیو ده‌وله‌تاندا.

ب. ژماره‌ی (٣) ی سالی ٣ ی تشرینی یه‌که‌می ١٩٩٤.

ج. ژماره‌ی ٤ ی سالی ٣ ی کانوونی دووه‌می ١٩٩٥. نوسینی د. مارف عومه‌ر
گوڵ، بابه‌تی به‌جیهان کردنی مه‌سه‌له‌ی کورد له‌به‌ر رۆشنایی یاسای تازه‌ی نیو
ده‌وله‌تاندا.

٢٤. سه‌نته‌ری براهه‌تی، گوڤاریکی وه‌رزیی فیکری سیاسیه‌ رۆژنامه‌ی براهه‌تی
ده‌ری ده‌کات، ماره‌ (٤) ی شووباتی ١٩٩٨.

٢٥. الحقوق الدولية العامة، تألیف سباط فوؤار- طبع الجامعة السورية، دمشق
١٩٥٦.

٢٦. القانون الدولي الخاص، تألیف عزالدین عبدالله- الهیئه‌ المصریه‌ العامه
التاب، ١٩٨٦.

٢٧. القومیه‌ فی التاریخ والسیاسه‌، تألیف فردریک هرنز- دار الکاتب العربی
القاهره‌.

